

6

FÓRUM ODBORNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS
sociální politiky

dvouměsíčník/ročník 5

2011

Editorial

Stati, studie, úvahy a analýzy

Harmonizace rodiny a zaměstnání z hlediska národních a genderových rozdílů v ČR a SR - strukturální a institucionální podmínky
Věra Kuchařová

Automatické přizpůsobení důchodových systémů vývoji střední délky života - praxe vybraných evropských zemí
Štěpánka Pollnerová

Smrt a umírání: opomíjené téma veřejných politik
Olga Nešporová

Statistiky a analýzy

Jaké typy sociálních služeb jsou zaměřeny na podporu rodin? 20

1 Poznatky z praxe

Výplata dávek v hmotné nouzi formou poukázek 23

2 Zajímavosti ze zahraničního tisku

Jak posílit inkluzivitu trhu práce 27

Informační servis čtenářům

Recenze

Význam individuálního plánování při poskytování sociálních služeb 29

Novinky v knižním fondu

30

Z domácího tisku

31

Ze zahraničního tisku

32

For summaries of selected articles see the 3rd page of the cover.

Obsahové zaměření časopisu

Sociální problematika v nejširším vymezení, zejména tyto tematické okruhy:

- sociální teorie, sociální politika,
- sociální služby, státní sociální podpora, hmotná nouze,
- posudková služba, zdravotní postižení,
- rodina, sociálně-právní ochrana dětí, rovné příležitosti,
- pojistné systémy, důchodové, nemocenské a úrazové pojištění,
- příjmová politika,
- zaměstnanost, politika zaměstnanosti,

- služby zaměstnanosti, trh práce, zahraniční zaměstnanost,
- mzdová politika, mzdové a platové systémy,
- bezpečnost práce a pracovní prostředí,
- pracovní podmínky, organizace práce,
- sociální dialog a kolektivní vyjednávání,
- migrace, integrace cizinců,
- mezinárodní spolupráce v oblasti sociálního zabezpečení,
- legislativa upravující všechny tyto oblasti,
- další příbuzná tematika.

Informace pro autory

Časopis se skládá ze dvou částí, v první, tvořené rubrikou Stati, studie, úvahy a analýzy, jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky.

Autoři mohou nabízet příspěvky do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části, s tím, že uvedou, do které.

Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky v elektronické podobě.

Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy.

Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na e-mailovou adresu: helena.lisa@vupsv.cz.

Uveřejněné příspěvky jsou honorovány.

Formální požadavky

Rukopis příspěvku do recenzované části (nejlépe v členění souhrn /resumé, abstrakt/, úvod, současný stav poznání a odkazy na odbornou literaturu, zkoumaná problematika a použité metody, výsledky, diskuse, závěr) o rozsahu zhruba 25 tisíc znaků včetně mezer v editoru Word musí vedle vlastního textu obsahovat cca 20řádkové resumé a klíčová slova v češtině.

Citace a bibliografické odkazy musí být úplné a v souladu s příslušnou normou, příklady viz www.vupsv.cz.

Grafy a obrázky musí být přizpůsobeny černobílému provedení (ve formátu excel skupinový sloupcový, ne prostorový).

Připojeny musí být i jejich zdrojové soubory.

Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

FÓRUM sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

6/2011

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Palackého nám. 4
128 01 Praha 2
IČO 45773009

Šéfredaktorka: Mgr. Helena Lisá
kontakt: helena.lisa@vupsv.cz
tel. 224 972 645

Tisk: Vydavatelství KUFŘ, s. r. o.
Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné: Postservis
Poděbradská 39, 190 00 Praha 9
Kontakt: e-mail postabo.prstc@cpost.cz
fax: 284 001 847
tel.: 800 300 302 (bezplatná infolinka ČR)
www.periodik.cz

Prodej za hotové:
Knihkupectví Karolinum
Celetná 18, 116 36 Praha 1

Cena jednotlivého čísla: 50 Kč

Vychází: 6krát ročně

Dáno do tisku: 9. 12. 2011

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 – tištěná verze
ISSN 1803-7488 – elektronická verze
© VÚPSV

Redakční rada:

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (předseda - VÚPSV)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Prof. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. (ČSSZ, ZSF JČU)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠFS)
Mgr. Aleš Kroupa (VÚPSV)
PhDr. Věra Kuchařová (VÚPSV)
Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (MU)
Doc. JUDr. Iva Chvátalová, CSc (MUP, o. p. s., VŠE)

Vážený čtenáři,

i v letošním ročníku FÓRA sociální politiky jsme věnovali pozornost nejruznějším aspektům sociální problematiky a sledovali vývoj jak v oblasti sociální politiky a legislativy, tak v oblasti praxe. Vedle dlouhé řady věcných změn, které začnou v oblasti práce a sociální politiky platit od roku 2012, došlo ke změnám i v oblasti správy, např. v uplynulém roce vznikl Úřad práce ČR, který bude od počátku roku 2012 zajišťovat služby v oblasti zaměstnanosti, státní sociální podpory, hmotné nouze i dávek pro osoby se zdravotním postižením. Výkon kontroly v oblasti pracovněprávních vztahů a zaměstnanosti bude prováděn jedním kontrolním orgánem, a to Státním úřadem inspekce práce. Současná napjatá hospodářská a finanční situace v Evropě vyžaduje úspory a účelné vynakládání finančních prostředků v oblasti správy i v jednotlivých sociálních systémech, aby bylo možno zabezpečit skutečně potřebné, aniž by byly příliš zatíženy středněprůměrné skupiny obyvatelstva.

Rubrika Statí, studie, úvahy a analýzy, jež obsahuje recenzované příspěvky, začíná příspěvkem „Harmonizace rodiny a zaměstnání z hlediska národních a genderových rozdílů v ČR a SR - strukturální a institucionální podmínky“, jehož autorka se zamýšlí nad proměnami vztahu rodinného a profesního života v České a Slovenské republice, které vyšly ze společného socio-ekonomického základu a současně vstupovaly do společenství zemí EU. Prolínaly se v nich tedy procesy ovlivněné současně národně jedinečnými i evropskou integrací sjednocovanými politickými a socio-kulturními vlivy, což ovlivnilo formování vztahů soukromé a veřejné sféry, zvláště při vzájemném průniku zaměstnání a rodinného života ve strategiích harmonizace rodinného a pracovního života. Podmínky pro harmonizaci rodiny a zaměstnání se celkově co do potenciálu ovlivňovat harmonizaci mezi ČR a SR neliší. V každé z těchto zemí lze najít příznivější a méně příznivé okruhy podmínek a v těchto dílčích okolnostech lze nalézt mezi nimi odlišnosti.

Autorka příspěvku „Automatické přizpůsobení důchodových systémů vývoji střední délky života - praxe vybraných evropských zemí“ se zaměřila na opatření přijímaná v některých zemích EU s cílem reagovat na prodlužující se délku života. Automatická vazba některých parametrů důchodového systému na vývoj střední délky života je v poslední době silně diskutována a prosazována, v řadě zemí již přijali reformy zahrnující automatický stabilizátor. V průběžně financovaných schématech, na která je příspěvek zaměřen, mají nejčastěji podoby úpravy důchodového věku, zavedení příspěvkově definovaného schématu (NDC), ve kterém je výše anuity vypočtena na základě střední délky života, nebo úpravy vzorce pro výpočet důchodu pomocí koeficientů střední délky života.

Autorka třetího článku „Smrt a umírání: opomíjené téma veřejných politik“, se věnuje některým důsledkům individualizace, rozvolnění sociálních a rodinných vazeb a prodloužení lidského věku, s nimiž by se veřejné politiky měly vyrovnávat. Prodloužené umírání vyžaduje nejen péči zdravotní, ale i velmi důležitou péči sociální, která významně přispívá k udržení vysoké kvality života až do jeho konce. Dosavadní přístup sociálních politik řízených principy nezávislosti a autonomie je třeba nahradit principy vzájemnosti a soucitnosti, vytvářet podpůrné prostředí, podporovat neformální péči a respektovat roli komunity. Česká sociální politika by se měla poučit ze zahraničních zkušeností.

Nerecenzovaná část a rubrika Statistika a analýzy začíná příspěvkem analyzujícím, jaké typy sociálních služeb přispívají k podpoře rodin. Rubrika Poznanky z praxe přibližuje zkušenosti s výplatou sociálních dávek prostřednictvím poukázek, Zajímavosti ze zahraničního tisku obsahují článek o možnostech, jak zvýšit inkluzivitu trhu práce. Informační servis čtenářům obsahuje recenzi na knížku o významu individuálního plánování při poskytování sociálních služeb, obvyklé krátké informace a ukázky z přírůstků a databáze odd. knihovnicko-informačních služeb.

Za vydavatele, redakční radu i redakci bych všem čtenářům a spolupracovníkům ráda popřála příjemné prožití vánočních svátků a vše nejlepší v roce 2012.

Helena Lisá
šéfredaktorka

Harmonizace rodiny a zaměstnání z hlediska národních a genderových rozdílů v ČR a SR - strukturální a institucionální podmínky

Věra Kuchařová

Tato stať předkládá zamyšlení nad proměnami vztahu rodinného a profesního života na základě srovnání České a Slovenské republiky jako zemí, které vyšly ze společného socio-ekonomického základu a které si po rozpadu ČSFR budovaly nezávislý stát a současně vstupovaly do společenství zemí EU. Prolínaly se v nich tedy procesy ovlivněné současně národně jedinečnými i evropskou integrací sjednocovanými politickými a socio-kulturními vlivy. Takováto kombinace vlivů vytváří v obou zemích jedinečné historické podmínky, které se promítají mj. do formování vztahů soukromé a veřejné sféry. Zvláště komplikované jsou tyto vztahy při vzájemném průniku zaměstnání a rodinného života. Sladování těchto komponent života individua má mnohostranné osobní i společenské kontexty (Kuchařová, 2009). Zatímco ty druhé se právě v posledních dvaceti letech dynamicky mění v souvislosti se společensko ekonomickým vývojem, v osobním životě na tyto změny lidé reagují různým tempem a intenzitou. To se projevuje mj. v jejich strategiích harmonizace rodinného a pracovního života. Uvedená srovnání vedou k obecnému závěru, že podmínky pro harmonizaci rodiny a zaměstnání se celkově co do potenciálu ovlivňovat harmonizaci mezi ČR a SR neliší. V každé z těchto zemí lze najít příznivější a méně příznivé okruhy podmínek a v těchto dílčích okolnostech lze nalézt mezi zeměmi odlišnosti.

Soudobé společenské kontexty přináší jak nové možnosti, tak nová rizika (Sirovátka, 2006; Dudová et al., 2008). Např. ekonomický vývoj otevírá nový prostor pro formování profesních drah, ale tržní vztahy vytvářejí stále vyšší nároky v oblasti zaměstnanosti. V sociální oblasti znamená zapojení do společenství evropských zemí mimo jiné akceptaci odlišného chápání genderových nerovností ve srovnání s předchozí zkušeností. Genderové vztahy mají v rámci harmonizace rodiny a zaměstnání zásadní význam a přitom se projevují v mnoha směrech rozporně (srv. mj. D'Addio, d'Ercole, 2005; The social situation, 2005; Liefbroer, Corijn, 1999). Tuto rozpornost lze nalézt jak v institucionálním zázemí, tak v konkrétním chování a postojích jedinců. V České i Slovenské republice se rovné příležitosti mužů a žen prosazují pod vlivem historických zkušeností, aktuálních potřeb a vzorců chování pronikajících ze západního světa, spolu s implementací relevantních právních norem EU. Tato směs vlivů vytváří komplex strukturálních a kulturních podmínek jak pro odstraňování genderových nerovností, tak celkově pro vztah sféry rodiny a zaměstnání. Zde se pokusím na příkladu ČR a SR zhodnotit význam těchto externích, do jisté míry odlišných se vyvíjejících, podmínek pro sladování rodinných a profesních rolí.

Tato stať se opírá vedle mezinárodních statistik především o data z výzkumu Rodina, zaměstnání, vzdělání (RZV), konkrétně ze sond zaměstnavatelů, které byly realizovány paralelně v obou zemích (detaily jsou uvedeny v odkazech na literaturu).

Východiska zkoumání kontextů harmonizace rodiny a zaměstnání

Z podstaty harmonizace rodinné a profesní sféry vyplývá, že její institucionální a strukturální předpoklady se vytvářejí především nástroji rodinné a sociální politiky, na trhu práce a v přístupu zaměstnavatelů (jejich strategiích lidských zdrojů,

organizační kultuře a nabídce flexibilních pracovních režimů). Základní otázkou při analýze kombinování soukromého života a zaměstnání i při hledání nástrojů podporujících sladování obou sfér je, nakolik je řešení vztahu mezi rodičovskými a profesními (příp. dalšími osobními) aspiracemi záležitostí soukromou a nakolik záležitostí společnosti, vlády (Edlund, 2007; Gershuny, 2000). Řada autorů dokazuje, že tam, kde je chápána harmonizace rodiny a zaměstnání jako politická záležitost, tam jsou kromě vyšší zaměstnanosti žen jednak menší nerovnosti mezi muži a ženami, jednak je tam vyšší porodnost, jako je tomu např. ve skandinávských zemích (Gauthier, Philipov, 2008; Sirovátka, 2006; Kocourková, 2006). Opačným případem jsou jihoevropské země, v nichž je rodina chápána jako především soukromá sféra a malá podpora rodin „konzervuje“ relativně nižší zaměstnanost žen i genderové nerovnosti. Liberálně orientované země, v Evropě reprezentované Velkou Británií, také „ponechávají“ rodinám velkou autonomii, avšak poskytují těm slabým významnou sociální podporu a svým tržně orientovaným prostředím vytvářejí podmínky (potřebu) pro vyšší zaměstnanost žen. Je zde ovšem nedostatečně kompenzována zapojením mužů do rodinných povinností. Porodnost je v Británii navzdory zásadním odlišnostem rodinné politiky od severovýchodních zemí nadprůměrná (Gauthier, Philipov, 2008). Zvláštní rysy mají i země kontinentální Evropy, zvláště ty familialisticky orientované (Německo, Rakousko). V nich je zájem o rozvíjení souladu rodinných a profesních rolí motivován zejména podporou rodiny a její socializačně výchovné role, což se promítalo donedávna i v nižší zaměstnanosti žen v těchto zemích. Ta se však v různých evropských zemích vyrovnává (srv. *OECD StatExtracts*). Zůstává otázkou, nakolik v tom hraje roli přenos některých rodinně politických opatření mezi zeměmi a snaha orgánů EU o sblíže-

vání rodinných a dalších relevantních politik. Např. L. Rabušic nepovažuje souvislost mezi rodinně politickými opatřeními a porodností za prokázanou a upozorňuje na nutnost vzít v úvahu národní specifika (Rabušic, 2007, s. 267). ČR i SR koncipovaly rodinnou politiku poměrně nedávno a teprve v posledních letech prosazují politiky podporující propojení rodinných a profesních rolí. Velmi nhrubo lze říci, že rodinná politika se v ČR nechávala v oblasti rodinných dávek inspirovat spíše Velkou Británií (orientací podpory na sociálně slabé rodiny), ale ponechává si familialistické prvky (dlouhou rodičovskou dovolenou, plošně vyplácený rodičovský příspěvek, malou podporu zařízení denní péče pro děti), zatímco v SR měly větší inspirační vliv proměny rodinné politiky uskutečňované v posledních letech v Rakousku či Německu, směřující k podpoře sladování rodiny a zaměstnání, avšak při setrvačnosti konzervativních prvků. Ve výsledku existuje prozatím v obou zemích kombinace různých vlivů (srv. Švarc, Švarcová, 2007; Thevenon, 2008: 170; Mitchell, 2010).

Záměrem vládní politiky při podpoře harmonizace rodiny a zaměstnání je přispívat jak k naplňování rodičovských plánů (podpoře porodnosti), tak ke zvyšování zaměstnanosti žen, mj. zmírňováním genderových nerovností a jejich projevů v postavení a šancích jedinců na trhu práce. Jak bylo zmíněno, v zemích, kde se daří sladovat rodinu a zaměstnání, je jednak vyšší porodnost, jednak v nich ženy mají lepší přístup k zaměstnání. Statistická data však ukazují, že ani v zemích s „genderově příznivou“ rodinnou politikou a vyšší zaměstnaností žen (typicky země skandinávské) nejsou úplně naplňovány rodičovské plány (srv. např. Edlund, 2007). Lidé ve všech moderních společnostech převážně mívají méně dětí, než na počátku života plánují. Ke zvýšení fertility nestačí samy o sobě ani vyšší rodičovské aspirace (Gauthier, Philipov, 2008), ani příznivé

externí podmínky. Potřebný je zřejmě jistý soulad strukturálních podmínek a individuálních strategií vycházejících ze socio-kulturních tradic. Důležité také je, aby nástroje na podporu slaďování rodiny a zaměstnání byly v rámci rodinné (veřejné) politiky doprovázeny dalšími opatřeními ve prospěch plnění natalitních plánů.

Pozitivní korelace mezi fertilitním chováním a mírou zaměstnanosti žen není zdaleka univerzální ani ve společnostech společného kulturního okruhu, chápeme-li tak Evropu (Thévenon, 2008, s. 166). Jednak nacházíme pozitivní závislost v zemích s různou mírou státní podpory jak porodnosti, tak zaměstnanosti žen. Lze ji nalézt jak ve skandinávských zemích s vysokou mírou státní intervence v obou sférách, tak v liberální Velké Británii. Na druhé straně však jsou země s vysokou porodností a průměrnou zaměstnaností (Francie, Belgie, Irsko) a také země s naopak nízkou porodností a střední zaměstnaností (ČR, SR, Maďarsko, Španělsko). Je zřejmé, že vliv strukturálních a institucionálních podmínek je zprostředkovaný. Současně záleží na tom, která opatření rodinné politiky daný stát upřednostňuje, jaký důraz je kladen na rodinné dávky, na služby pro rodiny, na opatření v oblasti práce a zaměstnanosti atd. V ČR i SR jsou rodičovské plány nižší než v zemích nejen severní, ale i jižní a západní Evropy. Počty plánovaných dětí se přitom dramaticky nezměnily oproti dobám před rokem 1989 (Možný, 2006, s. 261). I diskrepance mezi plány a realitou je v obou zemích obdobná. Je menší než v mnoha evropských zemích navzdory jejich příznivějšímu rodinnému klimatu, a větší jen proti zemím západní Evropy (srv. Gauthier, Philipov, 2008, s. 6). V evropském srovnání lidé v zemích střední a východní Evropy přikládají při rozhodování o dětech velkou důležitost širšímu spektru faktorů, od věcí materiální povahy (příjem, náklady na děti, bydlení) po zdraví a podporu partnera, potažmo genderovou rovnost. Ta se zdá být nejméně uvědomovaným předpokladem v zemích s rozvinutými nástroji rodinné politiky (jako je Francie a severská země – viz Gauthier, Philipov, 2008; též Crompton, Lyonette, 2007). Vystává otázka, zda možnost spolehnout se na podporu státu může působit jako prvek snižující potřebu vzájemné partnerské podpory. Kladení této otázky opravňuje to, že v zemích s velkorysejší sociální a rodinnou politikou (a vyšší podporou rovnosti příležitostí) se více dětí rodí mimo manželství (srv. data Eurostat, 2009) a je v nich více nesezdaných soužití. Rodinné politiky mají potenciál měnit i partnerské chování a záleží na tom, zda čí nakolik se zaměřují na tradiční rodinu nebo spíše na zabezpečení životních podmínek dětí, čili na (genderově neurčené) rodičovské role².

Pokud jde o rovné příležitosti, jejich základní normy se zaváděly do legislativy ČR a SR v době vstupu do EU. V obou zemích však vytvořené formální podmínky

příliš zásadně neovlivňují reálné chování mnoha relevantních subjektů ve směru naplnění principů těchto norem (není tomu vždy ani v dalších zemích). Genderové postoje obyvatel obou zemí se zdají proměňovat rychleji než jejich chování (srv. Sirovátka, Bartáková, 2008). Také sféra zaměstnání vykazuje v ČR i SR značné genderové nerovnosti, ať se týkají přístupu k zaměstnání, kariérního postupu nebo odměňování (Jurajda, 2005). Lze si položit otázku, zda je to důsledek ne dost velkých proměn institucionálního a strukturálního rámce vztahu soukromé a veřejné sféry (zejména rodinné politiky a jejich nástrojů) nebo rezistence lidí vůči strukturálním změnám a jejich trvání na stereotypech a zažitých zvyklostech. Proto se zde podíváme jednak na vybrané ukazatele institucionálních a strukturálních podmínek a přístupy zaměstnavatelů k slaďování rodiny a zaměstnání (v této stati), jednak na postoje mladých rodičů k genderové dělbě práce a k roli rodinné politiky (v následující stati).

Základní specifika zaměstnanosti ČR a SR oproti dalším zemím EU

Navzdory až nedávnému odstraňování absence explicitní politiky rovnosti žen a mužů vládami ČR a SR nezaostávají celkové ukazatele zaměstnanosti žen v České republice a na Slovensku za zeměmi kladoucími na genderovou rovnost dlouhodobě velký důraz. Obě země vykazují nadprůměrnou zaměstnanost žen ve věku 25–54 let, tedy ve věku, kdy většina žen žije v domácnosti se závislými dětmi (OECD StatExtracts, Reconciliation 2009: 34). Markantní odlišnosti ČR i SR od průměru evropských zemí (a zemí severní a západní Evropy) jsou však u matek nejmenších dětí (míra zaměstnanosti žen ve věku 20–24 let je v EU 54 %, v ČR 41 %, v SR dokonce 38 %; OECD StatExtracts). Podle dat OECD (Modernizing, 2007) je přitom míra zaměstnanosti matek dětí mladších dvou let vyšší na Slovensku (23,1 oproti hodnotě 19,9 v ČR³), což odpovídá i tamní relativně vyšší dostupnosti zařízení denní péče o děti (srv. Gauthier, Philipov, 2008⁴), ale také relativně nižší velkorysosti rodinných dávek (Mitchell, 2010a). V obou zemích jsou však ve srovnání se zeměmi OECD nejmarkantnější rozdíly v zaměstnanosti žen podle toho, zda pečují o děti do 15 let nebo ne (v ČR 21,9 p. b., v SR 22,0 p. b. oproti průměru země OECD, kde je rozdíl 10,5 p. b.). Podobně rozdíl mezi mírou zaměstnanosti žen s nejmladším dítětem do 3 let věku a žen s nejmladším dítětem ve věku 6–14 let činí v ČR 52,9 p. b. a v SR 43,1 p. b., ale průměr OECD je 15,3 p. b. Lepší situaci na Slovensku, ale i obtížnost jejího udržení ilustrují data za EU (Indicators, 2010, s. 62), která ukazují na setrvačnost vlivu péče o děti na zaměstnanost žen v ČR a naopak vzrůst tohoto vlivu v SR. České ženy ve věku 20–49 let s dětmi do 6 let vykazují o 41 p. b. nižší míru zaměstnanosti oproti stejně starým bezdětným a tento rozdíl se pohybuje

okolo 40 p. b. po období let 2000–2009. Na Slovensku se tento rozdíl v uvedeném období zvýšil z 29 na 33 p. b. Vliv počtu dětí je v obou sledovaných zemích srovnatelný s průměrem OECD.

V obou sledovaných zemích, v ČR více než v SR, je tedy aplikován model přerušované pracovní kariéry žen. Dále uvidíme, že zde působí nastavení rodinné politiky i preferencí (potenciálních) rodičů malých dětí. Neméně významné jsou i reálné podmínky zaměstnávání žen s dětmi.

Pracovní podmínky jsou na Slovensku převážně méně příznivé pro kombinaci profesních a rodinných rolí než v ČR. Z hlediska flexibility času a místa výkonu práce se obě země odlišují od většiny evropských států malým zastoupením zkrácených pracovních úvazků, přičemž na Slovensku se vyskytují zcela okrajově (srv. Reconciliation, 2009; OECD Family Database⁵). Slovenské ženy (i muži) však daleko častěji než české pracují o sobotách a/nebo nedělích (The life of women and men, 2008, s. 85–87). Naopak méně příznivým indikátorem pracovních podmínek v ČR oproti SR jsou podíly termínovaných pracovních smluv, tvořící např. u žen v roce 2006 v ČR 7,4 %, v SR 3,4 % (Reconciliation, 2009, s. 24; též Ramb, 2008). V případě žen má v obou zemích srovnatelně velký vliv na pracovní režim jednotlivce počet dětí, je však podmíněný zejména dosaženým vzděláním (Reconciliation, 2009, s. 33). Ve srovnání sledovaných dvou zemí jsou pro ČR také nepříznivá, především z genderového hlediska, zjištění týkající se jistoty zaměstnání. Data druhého evropského výzkumu kvality života (Family Life and Work, 2010, s. 38) ukázala, že podíl žen obávajících se ztráty zaměstnání je v obou zemích téměř shodný (14 %), přestože v případě mužů data vykazují významně vyšší jistotu u českých mužů (6 % oproti 12 % v SR).

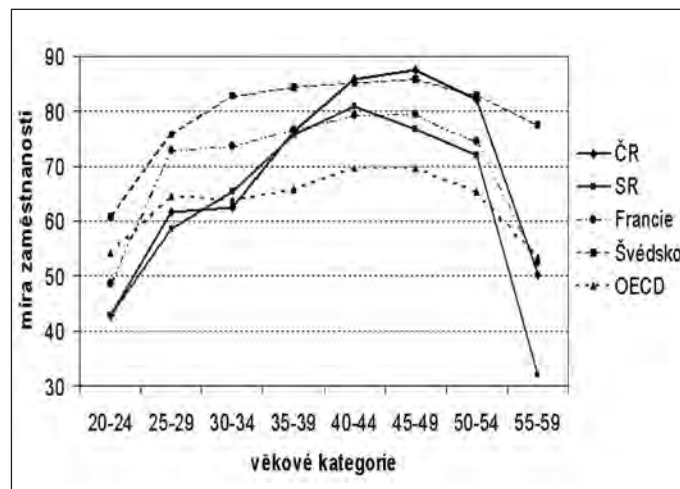
Trh práce a pracovní podmínky v ČR i SR dlouhodobě také přispívají k reprodukci genderových nerovností navzdory mnohým proměnám (Vohlídalová, 2006; Barošová, Petrichtová, 2007 aj.). Děje se tak především nestejnými šancemi mužů a žen na pracovním trhu, na čemž se velkou měrou podílí dopady nerovnoměrné dělby práce při péči o děti a domácnost (Bartáková, 2006). V letech 2000–2007 vzrostl v obou zemích tzv. „gender gap“, tj. rozdíl v míře zaměstnanosti mužů a žen, a to výrazněji na Slovensku (kde výchozí nerovnosti byly také významně menší⁶), přestože v průměru se v zemích EU hodnota tohoto ukazatele snižuje (Ramb, 2008). Nástroje, které by mohly tuto diskrepanci zmírňovat, nebývají v dostatečné míře využívány podle potřeb žen-matek, příp. pečujících otců. Nepravidelná pracovní doba i nestandardní pracovní režimy jsou snahami o harmonizaci rodiny a zaměstnání motivovány v omezené míře (Kuchařová, 2008; Ramb, 2008; srv. též Dudová a kol., 2008) a slouží z velké části potřebám zaměstnavatelů (Höhne, Kuchařová, 2008). V ČR je však takto zaměstnaných 21 % žen, což je z hle-

Tabulka č. 1: Mezinárodní srovnání míry zaměstnanosti žen podle věku nejmladšího dítěte (vybrané země)

	věk nejmladšího dítěte*		
	méně než 3 roky	3–5 let	6–14 let
Švédsko	71,9	81,3	76,1
Dánsko	71,4	77,8	77,5
Nizozemsko	75,0	75,8	74,6
Francie	58,6	71,3	66,0
Rakousko	57,9	66,9	71,0
Německo	55,5	64,3	65,9
Spojené státy	54,2	62,8	73,2
OECD průměr	50,9	62,5	66,2
Polsko	48,7	59,5	59,5
Španělsko	54,8	59,1	56,7
Lucembursko	62,5	58,6	57,2
Spojené království	54,0	58,1	67,3
SR	21,6	55,4	64,7
ČR	17,6	52,5	70,5

Zdroj: OECD Family database.

Graf č. 1: Srovnání míry zaměstnanosti v ČR a SR se zeměmi OECD⁷

Zdroj: OECD Family database.

diska zohledňování jejich potřeb příznivější zjištění. Časovou flexibilitu nicméně využívají spíše muži a spíše v souvislosti s charakterem práce než s potřebami více se angažovat v rodině. V letech 1996–2005 se v žádné ze dvou srovnávaných zemí zásadně neměnila genderová diferenciacce na trhu práce z hlediska odvětví, povolání či (nejméně) sektorů. Důležitým faktem s mnoha dopady na volené strategie slaďování rodiny a zaměstnání je, že v daném období současně o něco vzrostly mzdové nerovnosti mezi muži a ženami, ač na Slovensku po roce 2000 mírně klesaly (Súhrnná správa, 2009). Slovenští i čeští odborníci předpokládají, že genderová segregace trhu práce způsobuje zhruba třetinu rozdílů mezi mzdami mužů a žen (Barošová, Perichtová, 2007, s. 53; Jurajda, 2005, s. 8-9). Tyto rozdíly jsou v SR výraznější než v ČR – v roce 2006 tam činily 22 % oproti 18 % v ČR (v roce 2002 to však bylo 27 %, resp. 19 % - Slovensko v EU, 2008). Š. Jurajda dále upozorňuje, že podmíněnost platových rozdílů segregací působí především uvnitř podniků, což je třeba vzít v úvahu při koncipování antidiskriminačních opatření. V obou zemích se jedná o důležitou determinantu rozdělení mužských a ženských rolí v rodinách a tím i rodinného chování.

Navzdory zmíněné řadě nemalých odlišností mezi ČR a SR v dílčích aspektech postavení mužů a žen na trhu práce a v zaměstnání jsou jeho důsledky v harmonizování rodinné a pracovní sféry obdobně zřetelné a závažné.

Podpora slaďování rodiny a zaměstnání, porodnosti a genderové rovnoprávnosti v rodinné a sociální politice v ČR a SR

Státní podpora harmonizace rodiny a zaměstnání má dvě základní motivace – zvyšování zaměstnanosti a podněcování vyšší plodnosti žen, obojí motivováno zejména v kontextu stárnutí populace

a ekonomické soutěže v rámci globalizace. Jestliže se v evropském kontextu hovoří o změně vztahu mezi porodností (obecněji rodinným chováním) a zaměstnaností žen ve směru posilování jejich pozitivní korelace (Sirovátka, 2006; Thévenon, 2008), obě sledované země, které se z této zákonitosti spíše vyčleňovaly, zaznamenaly v posledních dvou dekádách poněkud specifický vývoj. V obou zemích došlo k silnému poklesu porodnosti při mírnějším poklesu zaměstnanosti a následný reverzní vývoj nevedl k vyrovnání úrovně z počátku těchto procesů. Protože k pozitivní korelaci porodnosti a zaměstnanosti přispívá úspěšnost kombinace rodiny a zaměstnání, naskytá se otázka, zda a nakolik mají ČR a SR právě zde ve srovnání s jinými zeměmi nějaké „handicap“. Již byly uvedeny některé z oblastí zaměstnanosti. Další důležité determinanty kombinace rodiny a zaměstnání tvoří komplex sociální a rodinné politiky a politiky genderové rovnosti, nazývaný termínem „family regime“, který můžeme přeložit přibližně jako „státní rodinný systém“ nebo „rodinný režim“. Teorie „rodinných režimů“ rozlišuje země tržně orientované, země familialisticky orientované a země de-familialisticky orientované (srv. Esping-Andersen, 2002). Aktuální trendy ve středo- a východoevropských zemích bývají označovány jako re-familializační. To znamená, zjednodušeně řečeno, záměrnou nebo skrytou podporu domácí rodičovské péče, především vykonávané ženami (Steinhilber, 2003; Kotowka, Matysiak, 2008), a tím komplementární rozdělení rolí v rodině. Ačkoliv slovenská rodinná politika obsahuje více konzervativních i liberálních prvků a česká setrvává na jakési protektivistické základně (Mitchell, 2010a), žádná ve výsledku nepodporuje slaďování rodinných a profesních rolí žen vytvářením podmínek pro vyrovnanější postavení mužů a žen.

Oproti trvale nadprůměrné celkové zaměstnanosti mužů i žen v porodnosti obě země zaostávají za reprezentanty de-familialistických pro-rodinných režimů,

kteří jsou příznivější pro rovné příležitosti (za skandinávskými státy a Francií). Zaostávají však i za Velkou Británií s liberálním sociálním státem a tržně založenou rodinnou politikou. V ní ovšem genderové rozdíly snižuje nutnost rovnoměrnější dělby rolí v domácnosti, vyvolaná ekonomicky potřebou dvojího příjmu v rodině (Crompton, Lyonette, 2006). ČR a SR naopak dosahují srovnatelné úrovně porodnosti s familialisticky orientovanými zeměmi jako Rakousko a Německo, ale také se zeměmi na jihu Evropy. V těchto zemích se v uspořádání partnerské dělby rolí stále uchovává (jakoliv je aktuálně oslabován) model muže-živitele (tzv. male-breadwinner model), který je výrazem komplementárního vztahu mezi muži a ženami (Kotowska, Matysiak, 2008: 308; též Lewis et al., 2008). V ČR a SR se však tento model stále aplikuje pouze v určitých fázích rodinného cyklu. Češi a Slováci jej v deklaracích podporují pro počáteční fáze rodinného cyklu (Maříková, 2008; Kuchařová et al., 2009) a takto je současně podporován strukturálními a institucionálními podmínkami (Haberlová, Kuchařová, 2008). Pro ostatní fáze rodinného cyklu je v ČR i SR většinou preferována aktivní účast obou partnerů v soukromé i veřejné sféře. Model dvoupříjmové domácnosti (dual-earner model) převládající v zemích s menšími genderovými nerovnostmi však byl typický i pro bývalé Československo (byl s uměle podporovanou formální emancipací žen), z něhož mnohé vzorce chování uvnitř rodin i potřeba profesní emancipace žen přetrvávají (Mitchell, 2010b). Důvodem, proč se ČR a SR dostávají ve srovnávacích analýzách do kategorie zemí charakterizovaných nižší mírou zaměstnanosti žen-matek, je to, že mezinárodní komparace nezohledňují proměny partnerské dělby práce v průběhu životního cyklu (srv. vývoj zaměstnanosti žen podle věku v: OECD Family Database: tab. LMF1.4.; výběr zde v grafu č. 1).

Ve zprůměrovaných ukazatelích se projevuje relativně dlouhá a využívaná rodi-

čovská dovolená (dopady jsou zřetelné v grafu č. 1). Ta je přitom chápána jako dočasná situace, nicméně bývají podceňovány její potenciální negativní dopady na postavení žen na trhu práce. Jednopříjmový model je zastáván jen zhruba osminou populace (Sirovátka, Bartáková, 2008, s. 72). Příznivější pro sladování rodiny a zaměstnání i pro genderově vyrovnanější dělbu rolí je tzv. modifikovaný model muže-živitele (modernized male-breadwinner model), uplatňovaný v zemích s velkým zastoupením částečných úvazků (žen), jako je Nizozemsko, skandinávské země, ale také Německo a Rakousko či Velká Británie (Modernizing, 2007). České a slovenské rodiny spatřují ideál obvykle⁹ v jisté analogii k modifikovanému modelu živitele a pečovatelky (Sirovátka, Bartáková, 2008, s. 72 a n.; Kotowska, Matysiak, 2008). Role druhého partnera, převážně ženy, je definována obecně nižším zatížením pracovními povinnostmi, ale spíše ve smyslu jejich výkonu než rozsahu pracovní doby. Výstižnější pro ilustraci rozdílů mezi zeměmi jsou proto statistiky vyjadřující míru zaměstnanosti obou partnerů a současně využívání částečných úvazků (OECD Family Database: tab.LMF1.1.). Tento přístup postihuje proměnlivost aplikace modelu během rodinného cyklu. Častější uplatnění jednopříjmového modelu u rodičů dětí do 14 let ve sledovaných dvou zemích (42 % v ČR a 39 % v SR proti 33 % v EU) je částečně kompenzováno vyšším zastoupením dvou-příjmového modelu obou partnerů pracujících na plný úvazek (47 % v ČR a 51 % v SR proti 44 % v EU). Podíly obou zaměstnaných rodičů, z nichž jeden pracuje na zkrácený úvazek, jsou v ČR 7 % a v SR 2 %, zatímco v zemích EU je to průměrně 16 %.

Volba modelu rodinného uspořádání je kromě osobních preferencí výsledkem i externích podmínek, vytvářených z velké části rodinnou politikou. Koncepci rodinné politiky vytvořila slovenská vláda o několik let dříve⁹ než česká a již v první verzi měla jako jeden z hlavních cílů rovnoprávnost manželských a rodičovských vztahů, společnou dělbu rodinných rolí (Ettlerová, Palonciová, 2002). To platí i o české koncepci rodinné politiky z roku 2005, byť akcent na tento aspekt je relativně nižší (Nešporová, 2006). Konkrétní nástroje k takovým cílům ne vždy směřují. Mívají i nezamýšlený opačný účinek (např. rodinné dávky posuzovány v širším kontextu dopadů nesnižují genderové rozdíly - Fultz, Ruck, Steinhilber, 2003). Pokud jde o systém rodinných dávek a daňových úlev, v absolutních hodnotách i podle dopadu na rodiny se ukazují jako velkorysejší v ČR (Mitchell, 2010a), kde se i relativně více uplatňuje princip solidarity. V SR jsou rodinné dávky méně efektivní, takže se tam rodičovství výrazněji negativně promítá do příjmové situace rodiny než v ČR. Rodiny s dětmi jsou tam ale více motivovány k ekonomické aktivitě, byť v obou zemích je závislost míry poklesu příjmů z důvodu přítomnosti dítěte podle výchozí příjmové

situace poměrně značná (Švarc, Švarcová 2007). Rodiny v SR jsou tedy poněkud více závislé na pracovních příjmech a dal by se předpokládat větší zájem o brzký návrat matek po rodičovské dovolené do zaměstnání. Rozdíl mezi oběma zeměmi však v tomto ohledu není příliš markantní, a to i navzdory relativně lepší dostupnosti zařízení denní péče o děti na Slovensku. Podle OECD Family Database je umístěno do zařízení denní péče o děti různého typu v ČR 2,2 % dětí do 3 let, zatímco v SR jsou to 3 %. U tříletých dětí jsou podíly umístěných dětí 58,3 % v ČR a 62,9 % v SR (srv. též Indicators, 2010; Súhrnná správa, 2009). Nicméně ČR i SR se pohybují na konci v řadě evropských zemí podle podílu dětí do dvou let v některém z formálních zařízení denní péče¹⁰ a v případě dětí 3–5letých zaostávají např. za Francií, skandinávskými a dalšími, i liberálně orientovanými, zeměmi (Velkou Británií). Ani relativně dobrá dostupnost mateřských škol plně neumožňuje dosáhnout úrovně péče těch zemí, kde je rozvinutější celý systém rozmanitých forem nerodinné péče o děti (OECD Family Database).

Ani podíl mužů na rodičovské dovolené se nedaří v žádné ze dvou zemí zvyšovat. Nakolik jsou rodinám nápomocny služby pro rodiny, lze nepřímou ilustrací na datech o rozsahu hodin, které ženy a muži věnují (zde uvedeny týdenní počty) péči o děti a další potřebné členy rodin. Tento rozsah je v ČR poměrně vysoký - 44 hodin u žen starších 18 let a 27 hodin u mužů, zatímco se v evropských zemích pohybuje v rozmezí 22–53 u žen (s mediánem 37 hodin) a 16–48¹¹ u mužů (medián 24) (Second European Quality of Life Survey, 2007). Toto umístění sledovaných zemí v evropské komparaci lze přiřknout zejména slabší nabídce služeb. Je evidentní, že na tuto skutečnost doplácí především ženy, a to v ČR a SR stejně jako ve většině jiných zemí.

Tento stručný přehled ilustruje omezenou reflexi genderové problematiky v rodinných a sociálních politikách obou zemí, protože reálné obsahují málo opatření kombinujících prorodinné cíle a podporu zaměstnanosti žen. Zvýhodňují rodinnou péči v raných fázích rodičovství, kterou vykonávají převážně ženy, což je podporováno např. mzdovými rozdíly podle pohlaví či pracovními podmínkami (viz dále). Zvýhodnění platí zejména v případě méně vzdělaných žen vzhledem k jejich nižším příjmům, relativně snadněji nahraditelným rodičovským příspěvkem a naopak nepřilíš dostatečným pro financování služeb péče o děti zaměstnaných rodičů. Podle zjištění výzkumu RZV 2006–2007 nicméně česká rodinná politika reflektuje základní preference rodičů ohledně domácí péče o nejmladší děti, kteří však často abstrahují od dopadů chování v intencích těchto preferencí na postavení žen na trhu práce. Svým způsobem kalkulují s podporou společnosti prostřednictvím rodinných dávek. Slovenská populace v roce 2005 kritizovala

systém sociální ochrany z hlediska vytváření podmínek pro rovné příležitosti (Premaney, 2006). Pro českou populaci obdobné šetření nebylo realizováno. Nicméně analýza determinant sociální soudržnosti uvádí jako zdroj sociálního napětí v genderových vztazích uzavřenost žen do plnění jejich rodičovských rolí, podporovanou hlavně segmentací trhu práce (Tuček, 2004). Fakt, že sociální dávky (mnohé z nich jsou rodinné dávky) v ČR sice snižují ohrožení chudobou, ale nestimulují ekonomickou aktivitu, má v konečných důsledcích své dopady i na genderové nerovnosti vzhledem k převaze žen mezi objekty dávkových systémů (Fultz, Ruck, Steinhilber, 2003).

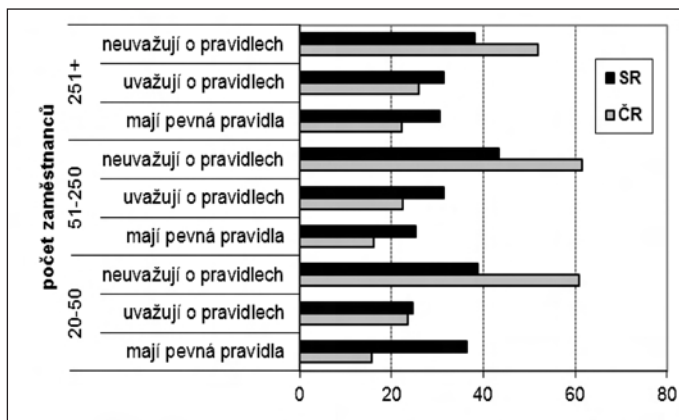
Vybrané ukazatele přístupu zaměstnavatelů k propojování rodinného a profesního života

Řada studií o podmínkách kombinování rodinného a pracovního života poukazuje na vliv strukturálních podmínek na volbu strategií, které rodiče volí v zájmu sladování těchto sfér (např. Kuchařová, 2009; Sirovátka, 2006; Reconciliation, 2009). K těmto podmínkám patří vedle situace na trhu práce také přístup zaměstnavatelů. Tato část statí se zaměřuje na pět vybraných aspektů hodnocení role zaměstnavatelů při harmonizaci rodiny a zaměstnání, jak se jeví podle dat šetření „Rodinné potřeby zaměstnanců“ (RZV1). Toto šetření bylo provedeno kvótním výběrem organizací různých velikostí při použití shodného dotazníku v obou zemích (podrobnosti viz Literatura). Jedná se o tyto aspekty:

- a) obecné postoje k harmonizaci rodiny a zaměstnání,
- b) systémový přístup k vlastní roli při harmonizaci,
- c) otevřenost firem potřebám rodičů, tj. zejména matek,
- d) nakolik firmy vnímají vstřícnost k potřebám rodičů jako zátěž,
- e) flexibilita zaměstnání.

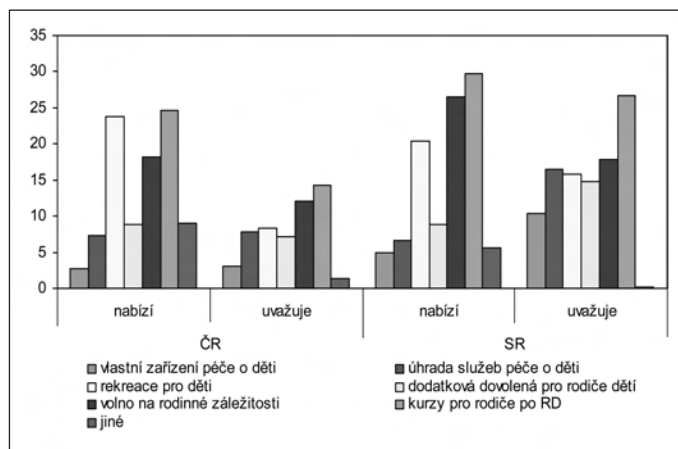
Země střední a východní Evropy včetně ČR a SR bývají hodnoceny souhrnně jako společnosti, v nichž zaměstnavatelé nejsou příliš vstřícní k rodinným potřebám svých zaměstnanců. Méně často vytvářejí flexibilní pracovní režimy (The life of women and men, 2008) a nabízejí méně benefitů ve prospěch zaměstnanců s malými dětmi či majících rodinné povinnosti. Podle RZV1 je pro roli zaměstnavatelů v obou zemích příznačný rozpor mezi jejich formální schopností uspokojovat zákonné nároky zaměstnanců-rodičů (či pečovatelů)¹² a skutečným rozsahem vytváření vstřícného prostředí pro zaměstnance-rodiče (pečovatele). A to přesto, že podle jejich vlastních vyjádření jsou ochotni poskytnout rodičům i něco nad rámec legislativně určených povinností¹³. Současně zaměstnavatelé v obou zemích očekávají od státu, že bude vytvářet podmínky, které by jim usnadnily respektovat rodinné závazky zaměstnanců (srv. Křížko-

Graf č. 2: Existence pevných pravidel pro případ požadavku zaměstnance na úpravu pracovní doby apod. z důvodu péče o děti či jiných rodinných povinností¹⁴ (RZV1)

Poznámka: koef. kontingence pro rozdíl mezi ČR a SR podle velikosti podniků: 20-50 zaměstnanců - 0,24; 51-250 zaměstnanců - 0,18; 251 a více zaměstnanců - 0,14 (na hladině významnosti 0,000)

Graf č. 3: Nabídka služeb/zaměstnaneckých výhod pro rodiče s dětmi ve firmách¹⁵ (RZV1)

Poznámky: a) koef. kontingence pro rozdíly mezi zeměmi se pohybuje mezi 0,10-0,19 na hladině významnosti 0,000; b) zbytek do 100 % = nenabízí, ani o tom neuvažuje

vá (ed.), 2007). Okolo 64 % dotázaných zaměstnavatelů v obou zemích deklaruje, že „stát může ovlivnit velmi mnoho“, 28 %, že „alespoň něco“. Nezáleží, nakolik ve svém vlastním podniku vnímají zohledňování těchto závazků jako zátěž pro své efektivní fungování. Více než polovina zástupců firem deklaruje ochotu skloubit zájmy firmy a rodinné potřeby svých zaměstnanců. Veškeré postoje vůči roli firem v RZV1 jsou poznamenány jakousi snahou – nebo spíše stylizací sebe sama – „uvědoměle“ chápat význam respektu k rodinnému zázemí zaměstnanců pro oboustrannou spokojenost i výkonnost. Ukázkovým je rozložení odpovědí na volbu jednoho z alternativních tvrzení: „Přizpůsobovat podmínky a organizaci práce rodinným potřebám zaměstnanců je efektivní, protože to napomáhá identifikaci zaměstnanců s firmou a vede k lepšímu vztahu k práci,“ nebo „Přizpůsobovat podmínky a organizaci práce rodinným potřebám zaměstnanců znamená zátěž, která neúnosně narušuje vlastní činnost firem.“ První z nich zvolilo 74 % dotázaných. Představitelé firem reflektují „společenskou poptávku“, když opět 75 % z nich souhlasí (72 % českých a 77 % slovenských, součet odpovědí „určitě ano“ a „spíše ano“) s tím, že „dobře nastavená pravidla a organizace práce zohledňující rodinné povinnosti a potřeby zaměstnanců na trhu práce znamenají v České/Slovenské republice konkurenční výhodu“.

Navzdory velké shodě českých a slovenských zaměstnavatelů v deklarovaných názorech ukazují fakta na poněkud odpovědnější přístup slovenských firem k zaměstnancům (viz grafy 2 a 3). Častěji si stanovují pravidla pro vyhovění potřebám zaměstnanců a poskytování zaměstnaneckých výhod. Naproti tomu čeští zaměstnavatelé více uplatňují flexibilní formy práce, ačkoliv celkový rozsah zůstává za tím, co by mohlo zřetelně ovlivnit svobodnou volbu strategií kombinace soukromého a profesního života lidí plnicích roli rodičů

(srv. Křížková (ed.), 2007; Höhne, Kuchařová, 2008; Kyzlinková, Haberlová, 2009).

Měřítkem přijetí norem genderové rovnoprávnosti na úrovni podniků a akceptace politiky harmonizace rodiny a zaměstnání je, nakolik volí systémový přístup k podpoře harmonizace a nakolik se tyto jevy staly součástí podnikové kultury. Naše data ukazují, že ne ve velké míře. Pravidla pro chování vůči zaměstnancům-rodicům malých dětí, kteří žádají o nějakou úpravu pracovních podmínek, nemá a ani nepostrádá polovina firem (ČR 58 %, SR 41 %), má je 18 % v ČR a 29 % v SR. U malých firem je však statisticky významnější rozdíl v přístupu k zaměstnancům-rodicům mezi oběma zeměmi (graf č. 2).

Firmy sice vyjadřují jistou vstřícnost zaměstnancům v individuálních případech, to však nevytváří žádoucí prostředí jistoty nutné pro volbu strategií, jak se zapojit do výdělečné činnosti při paralelní péči o rodinu. Nejochoťnější jsou firmy při poskytování jednorázového volna na osobní/rodinné záležitosti (vyhoví „určitě“ nebo „pravděpodobně“ téměř všechny). Okolo čtvrtiny firem vyhoví určitě žádostem o úpravu pracovní doby, rekvalifikaci po rodičovské dovolené a opakované volno na osobní/rodinné záležitosti. Nejmenší je ochota u práce z domova a příspěvku na služby péče o děti. Váhavě se zaměstnavatelé vyjadřují k poskytování neplaceného volna na péči nebo zotavení.

Základním principem aplikace ideje harmonizace rodiny a zaměstnání ze strany zaměstnavatelů je jejich vstřícnost, otevřenost vůči rodinným potřebám zaměstnanců. Předpokladem oboustranně přínosného vztahu mezi zaměstnanci a zaměstnavateli je otevřený dialog. Přesto jen 12 % firem projednává pravidelně se zaměstnanci poskytování služeb a úlev z rodinných důvodů a 54 % občas. Země se v tomto neliší. Také rozsah nabídky služeb a zaměstnaneckých výhod zaměřených na rodiny zaměstnanců s dětmi není v obou zemích nijak velký, jak ukazuje graf č. 3. Je

nícemně zřetelně vyšší na Slovensku. Tam také 15 % firem oproti 6 % v ČR zamýšlí rozšířit nabídku služeb.

Ani zde nespatřují zástupci organizací velké nedostatky z vlastní strany. Spokojenost se současností vyjádřilo v ČR 73 % z dotázaných organizací, v SR 60 %¹⁶. Na Slovensku je tedy o něco větší potenciál pro zlepšení podnikového klimatu ve prospěch zaměstnanců-rodiců v budoucnu. Je otázkou, jak závisí vstřícnost k potřebám rodičů na tom, nakolik ji firmy vnímají jako zátěž. Vzhledem k tomu, že hlavní funkcí ekonomických subjektů je produkce či poskytování služeb a zisk, může se vstřícnost vůči potřebám zaměstnanců jevit jako komplikace. I když to manažeři vždy explicitně nedeklarují, chovají se tak. Očekávají spíše podřízení se zaměstnanců organizačním potřebám firmy (Kuchařová et al., 2006, s. 102). Podle šetření RZV1 zaměstnavatelé skutečně nevnímají námí sledované formy zohledňování potřeb zaměstnanců s rodičovskými či pečovatelskými povinnostmi jako zásadní problém (ve srovnání s jinými organizačními úkoly), jak si dále ukážeme. Faktem ovšem je, že zohledňují především zákonné povinnosti, které jsou spíše minimální, nicméně nejsou jediným motivačním zdrojem přístupu zaměstnavatelů. Působí zde vědomí „praktických“ dopadů (identifikace zaměstnance s firmou, konkurenční výhoda). Situaci zaměstnavatelům na druhé straně komplikuje, více nebo méně objektivně, komplex strukturálních podmínek, které sice nejsou tak zavazující jako legislativa, ale působí často s nemalou intenzitou. Jedná se např. o lokální situaci na trhu práce, místní infrastrukturu či pracovní-právní opatření a daňovou zátěž podniků.

Jak ukázala faktorová analýza (tabulka č. 2), zaměstnavatelé vnímají jako do jisté míry specifické čtyři okruhy problémů: v prvním (nejsilnější faktor) jsou společně souvislosti odchodu na rodičovskou dovolenou a formy „pozitivní“ flexibility, tedy nástroje podporující propojení povinností

Tabulka č. 2: Okruhy problémů organizace práce v podniku pro zaměstnavatele podle skupin položek (RZV3)

	Problémovost pro zaměstnavatele	Faktor			
		Potřeby zaměstnanců, flexibilita	Kvalifikace	Nestabilita, negativní flexibilita	Výkon, absence
Návrat - jednorocní RD	N	0,811	0,047	0,017	0,085
Návrat - 2–3 roky RD	N	0,784	0,076	0,043	0,082
Přeřazování - těhotenství aj.	V	0,712	0,050	0,186	0,136
Zkrácená pracovní doba	N	0,625	0,177	0,177	0,189
Pružná pracovní doba	N	0,605	0,289	0,183	0,169
Náhradního volno	N	0,551	0,255	0,221	0,233
Zaškolování pracovníků	N	0,195	0,822	0,144	0,100
Jiné - kvalifikace pracovníků	N	0,188	0,807	0,078	0,101
Obsazování pozic s vyšší kvalifikací	V	0,002	0,472	0,338	-0,042
Fluktuace zaměstnanců	V	0,123	-0,034	0,673	0,326
Obsazování pozic s nižší kvalifikací	V	0,111	0,139	0,666	0,027
Směnný/nepřetržitý provoz	V	0,272	0,303	0,606	-0,027
Přesčasová práce	V	0,188	0,350	0,484	0,207
Nemoc zaměstnanců	V	-0,088	-0,176	0,435	0,623
Ošetřování člena rodiny	V	0,341	0,033	0,186	0,679
Výkonnost zaměstnanců s m. dětmi	N	0,379	0,354	-0,008	0,663
Pracovní morálka zaměstnanců s m. dětmi	N	0,375	0,412	-0,056	0,563
Průměrné faktorové skóre ČR		0,089	0,160	0,016	-0,149
Průměrné faktorové skóre SR		-0,221	-0,396	0,041	0,368

KMO and Bartlett's Test 0,857; Sig. 0,000

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Pozn.: Míra problémovosti pro zaměstnavatele: N = nižší, tj. pro 45 a více procent zaměstnavatelů to není vážný problém; V = vyšší, je to vážný problém pro 45 % a více zaměstnavatelů. RD = rodičovská dovolená.

v rodině a v zaměstnání. Druhý okruh zahrnuje otázky kvalifikace (využití, zvyšování). Třetí obsahuje aspekty negativní flexibility (přesčasy, směnnost) a fluktuaci. Poslední (nejméně zastoupený) faktor se opět týká otázek harmonizace rodiny a zaměstnání – absencí z důvodu ošetřování člena rodiny (i nemocnosti vůbec) a potenciálně sníženého pracovního výkonu rodičů malých dětí. Potenciál realizovat opatření ve prospěch sladění rodiny a zaměstnání ukazuje fakt, že okolnosti z faktoru třetího a částečně druhého (ze čtvrtého otázky nemocnosti celkově) jsou deklarovány jako problémovější než okolnosti v ostatních skupinách, více souvisejících se vstřícností vůči zaměstnancům-rodicům či pečovatelům. Zatímco mezi obecnými problémy jsou nejtěžší pro zaměstnavatele absence a fluktuace, mezi problémy týkajícími se zejména zaměstnanců-rodiců je nejvíce zatěžující volno na ošetřování člena rodiny. Situace je, ovšem nepartrně, rozdílná v ČR od SR u těch faktorů, které obsahují nejvíce prvků důležitých pro sladění rodiny a zaměstnání. Zajímavé dílčí zjištění je, že návrat rodiče z rodičovské dovolené po jednom roce byl jen nevýznamně více vnímán jako problémový než návrat po 2–3 letech. Oproti předpokladům není z pohledu zaměstnavatelů míra komplikovanosti návratu příliš závislá na samotné délce rodičovské dovolené. Větší roli snad hraje individuální přístup (aktivní rodič dokáže překážky překonat) a okolnosti (o jakou se jedná pracovní pozici a kvalifikaci).

V otázkách flexibility práce se v souladu se statistickými daty podmínky v ČR jeví proti SR jako příznivější (na rozdíl od zaměstnaneckých výhod), což ilustruje to, že pro 50 % slovenských oslovených podniků vůbec nepřipadá v úvahu práce na zkrácenou pracovní dobu (pro 18 % českých). Také nižší incidence zkrácených úvazků na Slovensku je důsledkem zejména nezájmu zaměstnavatelů, protože rodiče z našich šetření by zájem měli a se stávající nabídkou jsou nespokojeni (dle RZV2 někdy pracovalo na ZPÚ v ČR 29 % a ve slovenském souboru 13 % žen). V ČR je limitovaný zájem na obou stranách. Přesto jsou české ženy-matky více nespokojeny s pracovní dobou než slovenské.

Více než polovina (52 %) slovenských zaměstnavatelů odmítá pružnou pracovní dobu (31 % českých). V obou zemích tak nicméně pracuje pětina dotázaných rodičů malých dětí. U třetiny organizací v obou zemích nepřichází v úvahu směnný provoz. Slovenský nezáměr o zkrácené úvazky (srv. též Súhrnná správa, 2009) není veden tím, že by přinášely firmám větší komplikace, protože v tom se země neliší. Problém tedy bude spíše v organizaci práce. Zdá se, že slovenští zaměstnavatelé mají menší zkušenosti s flexibilitou, zatímco čeští jsou vůči všem sledovaným formám kritičtější (v odpovědích o dopadech nestandardních pracovních režimů pro firmy).

Vzhledem k tomu, že řešení vztahu rodinných a pracovních povinností zůstává stále podstatně více záležitostí žen, je třeba

se podívat, zda na ženy, které jsou současně matkami malých dětí, pohlížejí zaměstnavatelé jako na potenciálně hůře využitelnou pracovní sílu. Zda tedy v tomto jejich hodnocení je možné hledat potenciální zdroj nechuti být vstřícnější vůči zaměstnancům s rodičovskými (pečovatelskými) závazky. Ptáme se, jak je to s hodnocením genderových rozdílů zaměstnavateli a jak oni vidí nějaké rozdílnosti, které by se mohly promítat do práce zaměstnanců. Graf č. 4 ilustruje nižší očekávání zaměstnavatelů v tomto směru od žen, až jistou předpojatost (kterou jen odhadujeme, prokázat by ji musela konfrontace názorů obou stran). Současně se ukazuje, že „nevýhody“ žen plynou právě z toho, že ony jsou nositelkami dvojích rolí v každodenním životě (jsou limitovány v možnosti přizpůsobovat časový rozpočet potřebám zaměstnavatele). V základních charakteristikách přístupu k práci se matky malých dětí významně neodlišují. Přesto podle korelační analýzy (zde není prostor pro její podrobné uvedení) existuje mírná závislost mezi hodnocením uvedeným v grafu č. 4 a vnímáním organizačních obtíží ilustrovaných v tabulce č. 2). Koeficient kontingence se pohybuje u relevantních položek v rozmezí 0,13–0,18 (při hladině významnosti 0,000). Národní odlišnosti jsou zde opět zanedbatelné.

Pro obě sledované země je celkově společné to, že významnou součástí přetrvávajících bariér ve sladění sféry rodinné a pracovní je odlišný přístup zaměstnavate-

Graf č. 4: Názory zaměstnavatelů, zda jsou ženy s malými dětmi více nebo méně ochotné podřídit se nárokům výkonu zaměstnání než ostatní zaměstnanci*

* Škála odpovědí: 1. Mnohem více ochotné; 2. O něco více ochotné; 3. Zhruba stejně ochotné jako ostatní pracovníci; 4. O něco méně ochotné; 5. Mnohem méně ochotné

Tabulka č. 3: Nespokojenost rodičů s vybranými pracovními podmínkami (RZV2)

nespokojenost*:	ČR		SR	
	muži	ženy	muži	ženy
Se sociálními výhodami	58,5	61,3	62,7	68,5
S porozuměním pro potřeby zaměstnanců s m. dětmi	45,1	48,3	39,0	46,1
S přesčasy	40,7	44,7	46,9	49,7

* součet odpovědí rozhodně nespokojen(a) a spíše nespokojen(a)

telů k (potenciálním) zaměstnancům, ve kterém zohledňují (očekávanou) míru jejich rodinných povinností, ale který si zaměstnavatelé neuvědomují nebo ho považují za oprávněný, příp. jej v deklaracích popírají. Zaměstnavatelé se převážně uspokojují s tím, že se zde řídí zákonnými povinnostmi. Ač to nebylo konkrétně ověřováno, lze předpokládat, že jak pracovní legislativa, tak nastavení rodinné politiky v dávkových systémech a službách přístup zaměstnavatelů svým způsobem podporují. Nicméně bylo současně zjištěno, že si jsou zaměstnavatelé vědomi „společenské objednávky“, žádající větší citlivost k otázkám rodinného života a rovných příležitostí a předpokládají nebo plánují větší míru vyhovění této objednávce v blízké budoucnosti.

Dnes je možné říci, že zde existuje společně tlak shora i zdola. Zaměstnanci nejsou natolik spokojeni s pracovními podmínkami z hlediska zohledňování jejich rodinných povinností, jak zaměstnavatelé předpokládají. Je zajímavé, že významnější odlišnosti než u přístupu zaměstnavatelů nacházíme mezi Čechy a Slováky u hodnocení těchto podmínek v deklaracích zaměstnanců (tabulka č. 3). V dalších šetřeních by bylo vhodné sledovat, nakolik jsou lidé schopni a ochotni prosazovat své zájmy a požadovat od zaměstnavatelů zohlednění jejich rodinného života. Podle A. Křížkové a kol. (2007) v tom Češi zaostávají za zeměmi jako Francie, Švédsko a Německo.

Závěr

Uvedená srovnání vedou k obecnému závěru, že co do potenciálu ovlivňovat harmonizaci rodiny a zaměstnání se podmínky harmonizace celkově mezi ČR a SR neliší. V každé z těchto zemí lze najít příznivější a méně příznivé okruhy podmínek a v těchto dílčích okolnostech lze nalézt mezi zeměmi odlišnosti. ČR můžeme zjednodušeně charakterizovat flexibilnějším trhem práce (ve srovnání se SR, opačně vyjde komparace s vyspělými zeměmi), ale rigidnějším přístupem zaměstnavatelů (platí pro obě srovnání). Rodinná politika podporuje především ty formy sladování rodiny a zaměstnání, které zahrnují přerušovanou profesní kariéru žen. Podmínky v SR vykazují větší citlivost k otázkám genderových nerovností a snahu o jejich odstraňování, na druhé straně zde působí bariéry v nedostatečně adaptabilním prostředí na trhu práce a v organizacích. Rodinná politika SR více než v ČR motivuje k účasti žen na trhu práce nastavením dávkového systému a službami pro rodiny, ale efekt je snižován diverzitou a inkonzistencí opatření v oblasti rodinné a pracovní.

Představitelé firem nedoceňují svou roli v prosazování sladování rodiny a zaměstnání, jak ukazuje porovnání jejich spokojenosti s projevanou vstřícností vůči zaměstnancům s malými dětmi a rozsahu realizovaných opatření ve prospěch těchto zaměstnanců. Ani vyšší míra deklarovaného pochopení k potřebám zaměstnanců na Slovensku nevede k širšímu zavádění efektivních opatření.

- Na tom se mj. podílí i ne dost efektivní způsob implementace genderových opatření (srv. Nyklová, 2008).
- Zda jde např. spíše o „švédský model“ emancipace žen nebo o konzervativní „německo-rakouský model“ podpory tradiční rodiny.
- Obdobně to platí pro děti do 6 let, kdy zaměstnanost matek v ČR je 35,1 %, zatímco v SR je 37,9 % (Reconciliation, 2009: 34).
- Nicméně podle Eurobarometru 2007 se ČR v žebříčku zemí podle spokojenosti s dostupností zařízení denní péče umístila na třetím místě (72 % spokojených), zatímco SR až na 10. místě (62 % spokojených, v EU 25 to bylo průměrně 55 %) - European Social Reality 2007. Roli zřejmě hraje kombinace hodnocení dostupnosti prostorové a finanční, kdy finanční vykazuje v ČR a SR relativně příznivé hodnoty ve srovnání s jinými zeměmi (OECD Family Database).
- Všechny post-socialistické země střední Evropy mají extrémně nízké zastoupení matek dětí do 14 let pracujících na zkrácený úvazek a Slovensko spolu s Bulharskem má tento podíl nejnižší v Evropě.
- V SR vzrostl zhruba z 11 % na 15 %, v ČR přibližně z 16 % na 18 % (srv. též Súhrnná správa, 2009). Genderové rozdíly (gender gap) v míře zaměstnanosti se vypočítávají jako poměr míry zaměstnanosti mužů a žen v příslušné věkové skupině (15–64 let, takže se tu promítá např. i odlišný důchodový věk mužů a žen právě v ČR a SR či genderově odlišné vzdělávací dráhy).
- Průměrná data za tolik různých zemí, jako jsou členové OECD, mohou zkreslovat, nicméně ohledně zaměstnanosti mužů se průměr OECD příliš neliší od obvyklých měr zemí EU. V případě žen je průměrná zaměstnanost v OECD proti evropským zemím nižší ve všech věkových skupinách, ale zejména ČR dosahuje v rámci EU jak nižší míry zaměstnanosti v nejmladších věkových kategoriích, tak naopak vyšší míry mezi čtyřicátým a padesátým čtvrtým rokem věku žen.
- Jeho preference není univerzální, ale sociálně podmíněná.
- „Konceptia štátnej rodinnej politiky v SR“ byla slovenskou vládou přijata v roce 1996 (Filadelfiová 2006, s. 49).
- Pojem formální péče v těchto statistikách zahrnuje všechny formy institucionalizované nebo certifikované nerodinné péče o děti včetně chův.
- 48 hodin je extrémní případ, jinak se počty hodin pohybují do 31.
- Většina tvrdí, že plnění zákonných povinností pro ně nepřináší organizační a jiné problémy.
- Příznačnou je skutečnost, že v obou zemích deklaruje 95 % představitelů firem, že jejich zaměstnanci jsou celkově spokojeni s přístupem organizace k nim (podle 15 % velmi spokojeni, podle 80 % poměrně spokojeni).
- Varianta odpovědi na otázku, zda má firma vypracovaná pevná pravidla pro případ, kdy zaměstnanec pečující o malé děti nebo mající jiné rodinné povinnosti žádá o úpravu pracovní doby nebo nějakou jinou výjimku, zněly:
 - Máme pevná pravidla, podle kterých postupujeme;
 - Zatím to řešíme případ od případu, ale počítáme se zavedením pevných pravidel;
 - Řešíme to případ od případu a o zavedení pevných pravidel neuvažujeme.
- Otázka zněla: Nabízí Vaše firma/organizace zaměstnancům některé z následujících služeb pro rodiče s dětmi? Odpovědi byly: 1. Ano, nabízí, 2. Nenabízí, ale uvažujeme o tom, 3. Nenabízí a zatím o tom neuvažujeme.
- Zkušenosti rodičů (RZV1) jsou odlišné. Se sociálními výhodami vyjadřují Češi i Slováci nespokojenost (podíl nespokojených je nejvyšší v rámci baterie 11 položek o spokojenosti, kdy na dalších místech je pracovní postup a pak se téměř stejná míra nespokojenosti týká mzdy, přesčasů a porozumění potřebám zaměstnanců s dětmi).

Literatura:

- Barošová M. - Perichtová B. *Rodová rovnost vo svete práce*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2007.
- Bartáková, H. Postavení žen na trhu práce v České republice a v dalších zemích Evropské unie. In Sirovátka, T. (ed.). *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé – ALBERT, 2006, s. 203-232.
- Crompton, R. - Lyonette, C. Work-Life 'Balance' in Europe. *Acta Sociologica*, 2006, 49 (4), s. 379-393.
- D'Addio, A. C. - D'Ercole, M. M. *Trends and Determinants of Fertility Rates in OECD Countries: The Role of Policies*. OECD Social, Employment and Migration Papers, 2005.
- Dudová, R. et al. *Nové šance a rizika: Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha, Sociologický ústav, 2008.
- Edlund, J. The Work Family Squeeze: Conflicting Demands of Paid and Unpaid work among Working Couples in 29 Countries. *Signs: International Journal of Comparative Sociology*, 2007, 48 (6), s. 451-480.
- Ettlerová, S. - Palonciová, J. *Rodinná politika ve vybraných evropských státech*. Podkladový materiál pro MPSV. Praha: VÚPSV (strojopis), 2002.
- Esping-Andersen, G. *Why We Need a New Welfare State*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Eurostat 2009. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/main_tables
- Family Life and Work*. Second European Quality of life Survey. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2010.
- Filadelfiová, J. Změny v rodinné politice. In Bodnárová, B. et al. *Premeny sociální politiky*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2006.
- Fultz, E. - Ruck, M. - Steinhilber, S. (eds.) *The Gender Dimensions of Social Security Reforms in Central and Eastern Europe. Case Studies of the Czech Republic, Hungary and Poland*. Budapest: ILO, Sub-regional Office for Central and Eastern Europe, 2003.
- Gauthier, A. H. - Philipov, D. Can policies enhance fertility in Europe? In *Vienna Yearbook of Population Research*. Vienna Institute of Demography, 2008, s. 1-16.
- Haberlová, V. - Kuchařová, V. Rodina a zaměstnání v průběhu životního cyklu. In Sirovátka, T. - Hora, O. (eds.) *Rodina, děti a zaměstnání v České společnosti*. Brno: František Šalé-Albert, 2008, s. 19-62.
- Höhne, S. - Kuchařová, V. Práce a rodina. In *Důstojná práce v ČR? Národní zpráva pro ILO*. Praha: VÚPSV, 2008, s. 65-75.
- Indicators for monitoring the Employment Guidelines, Unit D/2: European Employment Strategy, CSR, Local Development. European commission 2010. www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=4093&langId=en
- Jurajda, Š. Gender Segregation and Wage Gap. *Signs: Journal of the European Economic Association*, 2005, 3(2-3), s.1-10.
- Kocourková, J. Od politiky populační k politice rodinné: vývoj v ČR od počátku 90. let. In Kocourková, J. - Rabušic, L. (eds.) *Šňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: UK PfF, 2006, s. 107-127.
- Kotowska, I. E. - Matysiak, A. Reconciliation of Work and Family Within Different Institutional Settings. In Höhn, Ch. - D. Avramov, I. - Kotowska, E. (eds.) *People, Population Change and Policies*, Hague: Springer, 2008, s. 299-318.
- Křížková, A. et al (ed.). *Podmínky rodičovství v podnikovém prostředí v mezinárodním srovnání*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007.
- Kuchařová, V. Konfrontace názorů a preferencí s dnešním chováním na pozadí etap rodinného cyklu. In *Rodinná politika a životní styl rodiny – jak rodiny zvládají rozpor mezi nároky rodinného života a nároky kladené společností (Sborník česko-německo-rakouské konference)*, 2008, s. 10-23. http://www.rodiny.cz/f/Image/fotkyNCR/sbornik_08.pdf
- Kuchařová, V. Work-life Balance: Societal and Private Influences. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2009, roč. 45, č. 6, s. 1283-1310.
- Kuchařová, V. (ed.) *Péče o děti předškolního a raného školního věku*. Praha: VÚPSV, 2009.
- Kuchařová, V. et al. K. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: VÚPSV, 2006.
- Kyzlinková, R. - Haberlová, V. *Rodinné potřeby zaměstnanců*. Praha: VÚPSV, 2009.
- Lewis, J. - Campbell, M. - Huerta, C. Patterns of paid and unpaid work in Western Europe: gender, commodification, preferences and the implications for policy. *Signs: Journal of European Social Policy*, 2008, roč. 18, č. 1, s. 21-37.
- Liefbroer, A. C. - Corijn, M. Who, what, where and when? Specifying the impact of educational attainment and labor force participation on family formation. *Signs: European Journal of Population*, 1999, 15, s. 45-75.
- The life of women and men in Europe*. Eurostat. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008.
- Maříková, H. Mateřství, rodina a práce z pohledu matek malých dětí. *Signs: Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2008, 9 (2), s. 45-55.
- Mitchell, E. *Stav finanční podpory rodin s dětmi na Slovensku a v České republice v roce 2004 z evropské perspektivy*. Socioweb 1/2010. 2010a. <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=334&lst=111>
- Mitchell, E. *Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu*. Praha: Sociologický ústav, 2010b.
- Modernising Social Policy for the New Life Course*. OECD, 2007.
- Možný, I. *Rodina a společnost*. Praha, Sociologické nakladatelství, 2006.
- Nešporová, O. Rodinná politika. In Nešpor, Z. R. - Večerník, J. (eds.) *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie*. Praha: SoÚ AV ČR, 2006.
- Nyková, B. Genderový rozměr evropské integrace na srovnání České republiky a Slovenska. *Signs: Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2008, vol. 9, no. 1, s. 47-49.
- OECD Family Database*. <http://www.oecd.org/social/family/database>
- OECD StatExtracts*. http://stats.oecd.org/wbos/Index.aspx?datasetcode=SNA_TABLE1
- OECD StatExtracts*. <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=GID&lang=en>
- Premeny sociální politiky*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2006.
- Rabušic, L. Několik poznámek k české rodinné politice. *Demografie*, 2007, roč. 49, č. 4, s. 262-272.
- Ramb, F. Employment gender gap in the EU is narrowing. *Labour market trends 2000-2007*. Eurostat. *Statistics in Focus*. Population and social conditions 99/2008.
- Reconciliation between work, private and family life in the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009.
- Second European Quality of Life Survey*. Eurofound, 2007. http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/eqls/2007/secondary_analysis.htm
- Sirovátka, T. 2006. Rodina a reprodukce versus zaměstnání a role sociální politiky. In Sirovátka, T. (ed.). *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé-Albert, 2006, s. 77-112.
- Sirovátka, T. - Bartáková, H. Harmonizace rodiny a zaměstnání v ČR a role sociální politiky. In Sirovátka, T. - Hora, O. (ed.). *Rodina, děti a zaměstnání v České společnosti*. Brno: František Šalé-Albert, 2008, s. 63-96.
- Slovensko v EU. Životné podmienky*. Bratislava: SŠÚ, 2008.
- Steinhilber, S. Women's Views on Social Security Reform: Qualitative Survey. In Fultz, E. - Ruck, M. - Steinhilber, S. (eds.). *The Gender Dimensions of Social Security Reforms in Central and Eastern Europe. Case Studies of the Czech Republic, Hungary and Poland*. Budapest: ILO-CEE, 2003.
- Steinhilber, S. *Gender and Post-socialist Welfare States in Central Eastern Europe*. Family Policy Reforms in Poland and the Czech Republic Compared. *Draft, for UNRISD Gender and Social Policy project*. 2005.
- Švarc, P. - Švarcová, N. *The Impact of Social and Tax Policies on Families with Children: Comparative Study of the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*. IES Working Paper 28/2007. IES FSV. Charles University. 2007. <http://ies.fsv.cuni.cz/sci/publication/show/id/3286/lang/cs>
- Súhrnná správa o stave rodovej rovnosti na Slovensku a o Činnosti Rady vlády SR pre rodovú rovnosť*. Bratislava: Vláda SR, 2009. <http://www.gender.gov.sk/index.php?id=626&slid=6e6312bf89d9aa1de8db9269c10c78e7>
- The social situation in the European Union*. EUROSTAT, 2005. 192 s.
- Thévenon, O. Family policies in Europe: available databases and initial comparisons. In *Vienna Yearbook of Population Research*. Vienna Institute of Demography, 2008, s. 165-177.
- Tuček, M. Rodové rozdíly. In *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu*. Praha: MPSV, 2004, s. 123-130.
- Vohlídalová, M. *Mají muži a ženy v ČR odlišné postoje k práci?* Praha: Sociologický ústav, 2006. <http://www.genderonline.cz/view.php?cislocianku=2006072213>
- Datové soubory:**
- RZV1 - Rodinné potřeby zaměstnanců. 2007:* Firmy a organizace vybírány podle kvót daných odvětvím a velikostí (počet pracovníků). Šetření se uskutečnilo v první polovině roku 2007 a dotázáno v něm bylo 1019 zástupců firem, podniků a organizací po celém území České republiky. V SR byl výzkum proveden stejnou metodou v 865 organizacích. Skladba organizací podle velikosti se z organizačních důvodů mezi zeměmi lišila (koeficient kontingence – 0,16). V SR bylo více podniků v nejvyšší kategorii podle počtu zaměstnanců, v ČR bylo více nejmenších podniků.
- RZV2 - Rodina a zaměstnání - Mladá rodina. 2006:* Ženatí, vdaní (i opakovaně), v každé domácnosti jenom jeden z partnerů, věk obou partnerů v domácnosti 20 – 35 let, muži 50 %, ženy 50 %, 3/4 alespoň jedno dítě ve věku 3 – 7 let, 1/4 bez dětí. Velikost souborů: 500 respondentů v ČR a 503 v SR.

Autorka působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., a problematikou rodiny se zabývá dlouhodobě.

Osvědčení „**Bezpečný podnik**“ získaly letos k 18. 10. společnosti: ŠKODA TVC, s. r. o., ČEZ, a. s., Jaderná elektrárna Temelín, ČEZ, a. s., Jaderná elektrárna Dukovany, TRCZ, s. r. o., ČEZ Měření, s. r. o., MANN + HUMMEL (CZ), s. r. o., ČZ Řetězy, s. r. o., ČZ Strojírna, s. r. o., ČZ a. s., provozy Strakonice, HOCHTIEF CZ, a. s., Nestlé Česko, s. r. o., závod SFINX Holešov. Program trvá již 15 let, dvě ze společností (ČEZ, a. s., Jaderná elektrárna Dukovany a Nestlé Česko, s. r. o., závod SFINX Holešov) jsou držitelé osvědčení po celou dobu jeho trvání, platným osvědčením se v současné době prokazuje 65 společností.

Dne 8. 10. byl rovněž vyhlášen 1. ročník soutěže „**Profesionál BOZP**“, jejímž cílem je pravidelně oceňovat jednotlivce, odborníky v prevenci rizik. Cílem soutěže, vyhlašované a organizované VÚBP, v. v. i., ve spolupráci se společností Kimberly-Clark, je podpořit aktivní přístup k provádění úkolů v prevenci rizik, popularizovat tuto pracovní činnost, zvýšit prestiž osob, které úkoly v prevenci rizik plní. Uzávěrka bude 30. června 2002. Více informací na: www.bozpinfo.cz, www.vubp.cz, profesional-bozp, www.osha.europa.eu/fop/czechrepublic/cs

Automatické přizpůsobení důchodových systémů vývoji střední délky života - praxe vybraných evropských zemí

Štěpánka Pollnerová

Prodlužující se střední délka života je jednou z příčin demografického stárnutí, které významně ovlivňuje finanční stabilitu zejména průběžně financovaných důchodových systémů. Vzhledem k tomu je automatická vazba některých parametrů důchodového systému na vývoj střední délky života, nazvaná OECD v roce 2007 „tichou revolucí důchodové politiky“, v poslední době silně prosazována na úrovni EU (Evropská komise, 2010 a 2011) a diskutována v mnoha zemích včetně České republiky. Řada států již k přijetí důchodových reforem, které zahrnují zmíněný typ automatického stabilizátoru, přistoupila. V průběžně financovaných systémech, na které je tento příspěvek zaměřen, mají automatické stabilizátory podobu úpravy podmínek nároku na důchod, nejčastěji důchodového věku, zavedení příspěvkově definovaného schématu (NDC), ve kterém je výše anuity vypočtena na základě střední délky života, nebo úpravy vzorce pro výpočet důchodu pomocí koeficientů střední délky života. Následující text podává přehled konkrétních úprav přijatých v důchodových systémech zemí EU a diskutuje možné dopady spojené s případným zavedením automatických stabilizátorů do praxe.

Evropa (a nejen ona) je v posledních desetiletích svědkem poklesu měr úmrtnosti zejména ve vyšším věku, který je spojen s růstem střední délky života: jen od 60. let 20. století vzrostla v zemích původní EU-15 střední délka života ve věku 60 let v průměru téměř o 6 let (Eurostat, 2011; HMD, 2011). Určitou výjimku z tohoto trendu představovala stagnace nebo dokonce pokles střední délky života především v zemích bývalého socialistického bloku po 2. světové válce. Zatímco ještě v 60. letech 20. století nebyly rozdíly ve stření délce života 60letých osob mezi jednotlivými regiony Evropy příliš výrazné, na začátku 90. let již země východní Evropy v důsledku horšího zdravotního stavu obyvatelstva významně zaostávaly v úrovni střední délky života ve věku 60 let za vyspělejšími evropskými

zeměmi. Od tohoto období však dochází rovněž ve většině postkomunistických zemí, s výjimkou dočasného zvýšení intenzity úmrtnosti v první polovině 90. let např. v Pobaltí (graf č. 1), k postupnému zlepšování úmrtnostních poměrů. Demografické projekce předpokládají zachování rostoucího trendu vývoje střední délky života ve vyšším věku v zemích EU i do budoucna (viz např. Eurostat, 2011).

Prodlužování střední délky života ve vyšším věku může být z hlediska společnosti nahlíženo pozitivně, představuje však, bez reakce důchodové politiky, významnou finanční zátěž zejména pro průběžně financované systémy, a to v podobě delší doby pobírání důchodu, resp. rostoucího podílu důchodců v populaci. Vývoj střední délky života tak přímo ovlivňuje poměr počtu důchodců a počtu plátců pojistného, tzv.

index (systémové) závislosti, a tím také finanční bilanci průběžně financovaného systému:¹

(1) příjmy = výdaje;

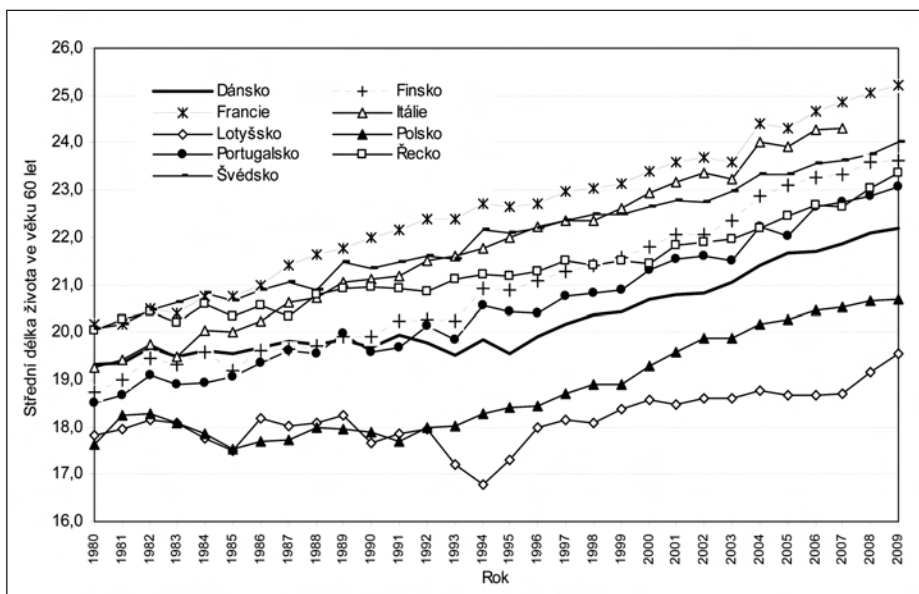
tj. $PP \times M \times PS = PD \times D$

a odtud $\frac{PD}{PP} = PS \times \frac{M}{D}$,

kde PP je počet plátců pojistného, M průměrná mzda, PS pojistná sazba, PD počet důchodců a D průměrný důchod. Vliv rostoucí střední délky života ve vyšším věku na index závislosti, resp. na saldo důchodového systému, lze kompenzovat například zvýšením průměrného věku odchodu do důchodu, snížením relace průměrného důchodu a průměrné mzdy nebo zvýšením příspěvkové sazby.

Dlouho přitom nebyla otázka nízkého průměrného věku ukončení ekonomické aktivity a rostoucí doby pobírání důchodu věnována zvláštní pozornost, naopak v určité době byl podporován brzký odchod do důchodu ve snaze vyřešit problémy na trhu práce. Až hrozba dopadů demografického stárnutí na veřejné finance vedla v posledních letech řadu států k přijímání politik směřujících ke zvýšení zaměstnanosti starších osob, což se stalo i jedním z cílů Lisabonské strategie a později i strategie Evropa 2020. Nedávná ekonomická krize, která se projevila především propadem HDP a s tím spojenou rostoucí nezaměstnaností, potřebu reformy ještě více zvýraznila. V důsledku tohoto vývoje je prodloužení pracovního života v současné době považováno za nutný krok k zajištění dlouhodobého ekonomického růstu, finanční udržitelnosti důchodových systémů i přiměřené výše důchodů (viz např. Evropská komise, 2010; OECD, 2006). Jednou z forem přijímaných opatření, silně prosazovaných na úrovni EU i experty OECD (Evropská komise, 2010 a 2011; OECD, 2007), je automa-

Graf č. 1: Vývoj střední délky života ve věku 60 let, celkem, 1980–2009, vybrané země EU

Zdroj: Eurostat (2011); HMD (2011)

tická vazba některých parametrů průběžně financovaného důchodového systému² na vývoj střední délky života. V EU přijalo takové opatření postupně 9 států (tabulka č. 1), a to v podobě:

- úpravy podmínek nároku na důchod – důchodového věku nebo potřebné doby pojištění;
- zavedení příspěvkově definovaného schématu (NDC);
- zavedení koeficientu střední délky života do vzorce pro výpočet důchodu.

Automatická úprava podmínek nároku na důchod

Nejčastějším opatřením důchodových reforem, které reaguje na růst střední délky života, je zvýšení důchodového věku. Navzdory výše uvedeným trendům vývoje úmrtnosti zůstal ve většině evropských zemí od 50. do konce 80. let 20. století důchodový věk nezměněn nebo dokonce došlo k jeho snížení (Turner, 2007). Od 90. let pak lze v Evropě pozorovat ve vývoji věkové hranice pro nárok na starobní důchod dva trendy: 1) sjednocování důchodového věku pro muže a ženy a 2) zvyšování důchodového věku pro obě pohlaví. První z uvedených trendů souvisí s evropskou právní úpravou, kde je tato problematika řešena směrnicí Rady ze dne 19. prosince 1978 (79/7/EEC), o postupném zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy v otázkách sociálního zabezpečení. Plně sjednocený důchodový věk pro muže a ženy má nebo takový zákon schválilo již 24 zemí EU. Vzhledem k relativně nízkému výchozímu věku odchodu do důchodu a k rostoucímu tlaku na důchodové systémy v důsledku demografického stárnutí zvýšily nebo zvyšují od 90. let 20. století důchodový věk pro obě pohlaví kromě Polska všechny bývalé země východního bloku, které jsou nyní členy EU, a to na 62–65 let³. Ke zvýšení důchodového věku postupně přistoupily také Dánsko a Německo (na 67 let), Velká Británie (na 68 let) a pod tlakem ekonomické krize také Francie (na 62 let). Potenciálně se bude důchodový věk dále zvyšovat v Dánsku, Itálii a Řecku, které zavedly automatickou vazbu tohoto věku na vývoj střední délky života (SSA, 2010; Evropská komise, 2010).

Dánsko bude podle zákona z roku 2007 věkovou hranici pro odchod do důchodu po dosažení 67 let dále prodlužovat tak, aby byla zachována průměrná doba pobírání důchodu na úrovni 14,5 roku (resp. 19,5 roku při předčasném odchodu do důchodu). Zvýšení důchodového věku o 0,5 roku či 1 rok by se zde mělo odvíjet od hodnoty střední délky života za obě pohlaví dohromady ve věku 60 let (jejího skutečného a předpokládaného vývoje) a bude poprvé stanoveno v roce 2015 na 10 let dopředu pro systém předčasných důchodů a na 15 let dopředu pro nárok na státní důchod. Zákon uvádí, že každé zvýšení důchodového věku schvaluje parla-

Tabulka č. 1: Automatické přizpůsobení důchodových systémů střední délce života v zemích EU

Země	Podmínky nároku na důchod		Výše dávky	
	Důchodový věk	Doba pojištění	NDC ^{b)}	Koeficient
Dánsko	od roku 2030 ^{a)}	-	-	-
Finsko	-	-	-	od roku 2010
Francie	-	od roku 2009	-	-
Itálie	od roku 2015	-	od roku 1996	-
Lotyšsko	-	-	od roku 1996	-
Polsko	-	-	od roku 1999	-
Portugalsko	-	-	-	od roku 2008
Řecko	od roku 2021	-	-	-
Švédsko	-	-	od roku 1999	-

Poznámky: Pouze země s přímou vazbou na střední délku života. a) Předčasné důchody od roku 2025. b) U NDC je uvedeno datum zavedení systému, k výplatě prvních dávek ze systému dochází později.

Zdroj: Ministério do Trabalho.(2009), Lindell (2003), Pollnerová (2002 a 2010), SSA (2010).

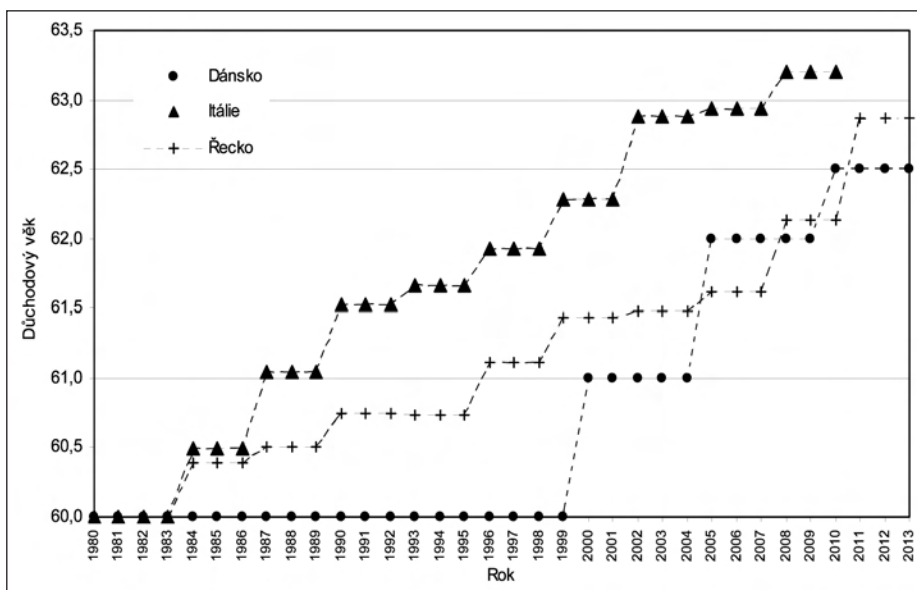
ment. Tento způsob úpravy důchodového věku, který zachovává konstantní dobu pobírání důchodu, v teoretické rovině úzce souvisí s myšlenkou definování hranice stáří jako věku, v němž je dosaženo určité střední délky života (zdroje viz Pollnerová, 2010).⁴ Podobný je i italský přístup přijatý v roce 2010 (změnou úpravy z roku 2009) v rámci stabilizace veřejných financí. Od roku 2015 by měl být v Itálii důchodový věk upravován podle vývoje střední délky života ve věku 65 let počítané za tříleté období předcházející o dva roky datu úpravy důchodového věku. První zvýšení v roce 2015 může činit maximálně 3 měsíce, přičemž v případě poklesu střední délky života k úpravě důchodového věku nedojde; k další změně by mělo dojít v roce 2019 a následně každé 3 roky. Úprava důchodového věku má být stanovena nařízením Ministerstva hospodářství a financí v konzultaci s Ministerstvem práce a sociálních věcí nejméně 12 měsíců před datem úpravy důchodového věku. Podle aktuálních projekcí se očekává zvyšování důchodového věku o 4 měsíce do roku 2030 a o 3 měsíce v dalším období až do roku 2050. Celkově se tedy předpokládá zvýšení důchodového věku mezi roky 2015 a 2050 o 3,5 roku (Ministero dell'Economia, 2010). Řecko přijalo v loňském roce zákon o fiskální konsolidaci obsahující ustanovení o úpravě důchodového věku v roce 2021 podle vývoje střední délky života za předchozí 10leté období, dále by měl být od roku 2024 důchodový věk upravován každé 3 roky (SSA, 2010).

Automatická vazba důchodového věku na vývoj střední délky života je diskutována rovněž v celé řadě dalších zemí. Ke schválení obdobné úpravy mělo blízko mimo jiné Nizozemsko, kde došlo k dohodě sociálních partnerů (Evropská komise, 2010). V České republice pak například Národní ekonomická rada vlády navrhla v roce 2009 jako jednu z parametrických změn průběžně financovaného pilíře důchodového systému „automatické prodloužení odchodu do důchodu ve vazbě na očekávanou délku dožití ve stanoveném poměru například 1:1 nebo 1:2“

s tím, že „revize bude prováděna jednou za 3 roky“ (NERV, 2009, str. 68). Z hlediska analýzy tohoto typu automatického stabilizátoru je pak zajímavé (nyní znovu diskutované) doporučení komise, která v letech 2002–2006 připravovala důchodovou reformu ve Velké Británii. Její návrh vychází z myšlenky zachování poměru doby pojištění a doby pobírání důchodu. Na stejném principu jako návrh ve Velké Británii je postaven automatický stabilizátor zavedený do státního důchodového systému zákonem z roku 2003 ve Francii. Doba pojištění potřebná pro získání nároku na plný starobní důchod zde má být upravována tak, aby byl do roku 2020 zachován poměr mezi potřebnou dobou pojištění a průměrnou dobou pobírání důchodu. Průměrnou dobou pobírání důchodu se rozumí střední délka života ve věku 60 let za obě pohlaví dohromady publikovaná o 5 let dříve. Potřebná doba pojištění bude pro roky 2013–2016 stanovena před 1. červencem 2012, pro období 2017–2020 před 1. červencem 2016 (zdroje viz Pollnerová, 2010).

Při rostoucí střední délce života, ve srovnání se situací bez úpravy důchodového věku, vede automatická úprava podmínek nároku na důchod k poklesu indexu závislosti (viz rov. 1) – snižuje se počet důchodců a roste počet plátců pojistného. Konkrétní vývoj indexu závislosti na vývoji úmrtnosti i na zvolené variantě úpravy podmínek nároku na důchod. V modelu s konstantním tempem poklesu úmrtnosti (podrobněji viz Pollnerová, 2010) a při úpravě důchodového věku tak, aby byla zachována stejná střední délka života při dosažení důchodového věku, dochází k lineárnímu růstu indexu závislosti. Jednotlivé generace totiž přispívají postupně s rostoucím důchodovým věkem do systému delší dobu, důchod však pobírají po dobu stejnou jako generace předchozí. Při úpravě podle francouzského vzoru, tedy při zachování poměru průměrné doby pobírání důchodu a průměrné doby placení pojistného roste důchodový věk pozvolněji a index závislosti se stabilizuje. Celkové makro- i mikroekonomické dopady

Graf č. 2: Hypotetický vývoj důchodového věku při aplikaci automatického přizpůsobení podle vývoje střední délky života ve věku 60 let v období 1980–2009

Poznámka: Dánsko – předčasné důchody.

Zdroj: Eurostat (2011), HMD (2011) a vlastní výpočty.

v důchodovém systému závisí v případě obou variant na vývoji dalších parametrů. Např. v systému, kde je výše důchodu závislá na získané době pojištění, vede zvýšení důchodového věku k vyšším nově přiznaným důchodům, tj. rostou celkové výdaje systému i úroveň důchodů pro jednotlivé generace pojištěnců. Významný

může být rovněž dopad zvýšení důchodového věku na výdaje na invalidní důchody.

Při změnách tempa vývoje úmrtnosti se projevuje fakt, že (při neměnném počtu narozených) je index závislosti v určitém roce t dán pouze historií úmrtnosti jednotlivých generací. Nezávisí tedy na intenzitě úmrtnosti v následujících letech, která

je ovšem použita pro výpočet střední délky života v generačních úmrtnostních tabulkách, ani pouze na úmrtnosti v roce t , na které jsou založeny tabulky okamžikové. Při nekonstantním poklesu úmrtnosti se při použití střední délky života k úpravě důchodového věku index závislosti oproti situaci bez úpravy důchodového věku sice snižuje, v případě obou variant úpravy ale dochází k jeho výkyvům a potenciálně tedy i k výkyvům finanční bilance důchodového systému (Pollnerová, 2010). Významný je v tomto realističtějších případech vývoje úmrtnosti také dopad úpravy parametrů důchodového systému na jednotlivé generace pojištěnců. Z důvodu častých pochybností o spolehlivosti prognózy i horší dostupnosti dat je v praxi při stanovení automatických stabilizátorů dávána přednost použití okamžikových úmrtnostních tabulek. Tempo vývoje střední délky života počítané podle těchto tabulek však nemusí být shodné s tempem vývoje střední délky života jednotlivých generací. Výsledkem může být například taková úprava důchodového věku, která ve skutečnosti zkrátí dobu pobírání důchodu pro některé generace. Vývoj střední délky života v jednotlivých letech podléhá rovněž dočasným výkyvům (viz graf č. 1), které se ovšem v generačním pohledu nemusí výrazněji projevit. Důsledkem mohou být určité „skoky“ v důchodovém věku mezi jednotlivými generacemi. Tuto situaci ilustruje i graf č. 2, kde je zachycen hypotetický vývoj důchodového věku v Dánsku, Itálii a Řecku při použití automatické úpravy důchodového věku již pro období 1980–2009. Problém krátkodobých výkyvů může částečně řešit použití víceletých průměrů, případně stanovení limitů pro zvýšení důchodového věku.

System NDC

System NDC je průběžně financovaným důchodovým schématem, které přebírá některé prvky fondových příspěvkově definovaných plánů, kde výše důchodu závisí na zaplacených příspěvcích, investičním výnosu a střední délce života. Výše příspěvků je v systému NDC zaznamenávána na osobních účtech a tato aktiva jsou zhodnocována mírou, kterou stanovuje zákon. Kapitál na osobních účtech je pouze fiktivní, příspěvky plynoucí od aktivních účastníků systému jsou průběžně redistribuovány oprávněným poživatelům dávek. Výše důchodu je v systému NDC vypočtena na základě hodnoty pomyslného kapitálu jako doživotní annuita. Tento scénář důchodové reformy, poprvé diskutovaný a následně také prosazený ve Švédsku, zavedly postupně rovněž další tři země EU: Itálie, Lotyšsko a Polsko.

V modelu NDC existují obecně tři možné typy automatických stabilizátorů, které jej adaptují na změny demografických a ekonomických proměnných. Jde o způsob výpočtu důchodu, způsob zhod-

Tabulka č. 2: Nastavení parametrů v systémech NDC

Země	Typ automatického stabilizátoru			
	Jednotkový důchod	Zhodnocení kapitálu	Valorizace důchodů	Další
Švédsko	Střední délka života ve věku odchodu do důchodu, unisex, + úroková míra 1,6 %	Míra růstu nominálních průměrných příjmů	Míra růstu nominálních průměrných příjmů mínus 1,6 procentních bodů	Úprava zhodnocení kapitálu a valorizace v případě, že pasiva systému NDC přesahují jeho aktiva
Itálie	Převrácená hodnota pevně stanovených „transformačních koeficientů“	Pětiletý klouzavý průměr růstu nominálního HDP	Inflace (v závislosti na výši důchodu)	
Lotyšsko	Střední délka života ve věku odchodu do důchodu, unisex (prognóza)	Míra růstu nominální příspěvkové báze	Inflace	
Polsko	Střední délka života ve věku odchodu do důchodu, unisex	Inflace + míra růstu reálné příspěvkové báze	Inflace + nejméně 20 % míry růstu reálné průměrné mzdy v ekonomice	

Zdroj: Pollnerová (2002); Evropská komise (2010)

nocení pomyslného kapitálu na osobních účtech a valorizaci důchodů (podrobněji viz Valdés-Prieto, 2000). Přes tyto stabilizátory nedosahuje systém NDC zejména v krátkém období plné finanční rovnováhy (Valdés-Prieto, 2000), proto např. Švédsko využívá nárazníkového fondu a dalšího typu stabilizátoru, který mění míru zhodnocení pomyslného kapitálu a valorizace důchodů v případě, že pasiva systému NDC převyšují jeho aktiva. Rezervní fond vytváří rovněž Polsko (Pollnerová, 2002).

Přímá vazba na střední délku života je v systému NDC obsažena v pojistněmatematickém způsobu výpočtu výše důchodu. Počáteční hodnotu jednotkového doživotního důchodu přiznaného ve věku x , používanou pro výpočet důchodu ze systému NDC, lze zjednodušeně vyjádřit vztahem:

$$(2) a_x = \sum_{j=0}^{\infty} \frac{l_{x+j}}{l_x} \times (1+i)^{-j} \approx e_x \quad \text{pro } i=0,$$

kde l_x je počet dožívajících se věku x , e_x je střední délka života ve věku x a i je úroková míra.

Polsko a Lotyšsko zvolily pro výpočet počáteční výše důchodu střední délku života ve věku odchodu do důchodu počítanou za obě pohlaví dohromady, přičemž v Lotyšsku je její hodnota stanovena na základě generačních úmrtnostních tabulek. Ve Švédsku a v Itálii je do výpočtu počáteční výše důchodu vedle střední délky života zahrnuta i úroková míra, počáteční výše důchodu je tedy vyšší než při pouhém použití střední délky života. Střední délka života ve věku odchodu do důchodu je ve Švédsku stanovena na základě statistiky úmrtnosti za předcházející pětileté období. Jakmile určitá generace dosáhne věku 65 let, jsou pro ni úmrtnostní tabulky zafixovány, tj. takto stanovená střední délka života se pro účely stanovení výše důchodu v dalších letech již nemění. Zahrnutí úrokové míry 1,6 % do výpočtu důchodu je kompenzováno nižší úrovní valorizace důchodů (viz tabulka č. 2). V Itálii jsou každé 3 roky stanoveny na základě demografického a ekonomického vývoje „transformační koeficienty“ pro věky 57–65 let, které zahrnují i úrokovou míru 1,5 % (Pollnerová, 2002; Evropská komise, 2010).

Ze způsobu výpočtu počáteční výše důchodu vyplývá, že při rostoucí střední délce života a nezměněném věku odchodu do důchodu klesá výše nově přiznaného důchodu. Na rozdíl od automatického zvýšení důchodového věku je ponecháno na rozhodnutí každého jedince, zda zvolí nižší důchod nebo odloží odchod do důchodu, aby získal důchod vyšší. Rychle klesající výše důchodu při stejném věku odchodu do důchodu je jedním z potenciálních problémů systému NDC. To potvrdily mj. i výpočty provedené v roce 2005 pro Českou republiku tzv. „Bezděkovou komisí“ (Výkonný tým, 2005). Zajímavý je z tohoto

pohledu italský přístup, tedy kombinace zvyšování důchodového věku a úpravy koeficientů pro výpočet důchodu v tříletých intervalech podle vývoje střední délky života.

Volba generačních nebo okamžikových úmrtnostních tabulek pro určení výše důchodu má v systému NDC přímé dopady jak na výši důchodů, tak na výdaje systému. Za předpokladu trvale klesající míry úmrtnosti ve vyšším věku je střední délka života v důchodovém věku počítaná z generačního pohledu delší než střední délka života počítaná z pohledu transversálního. Použití generačních úmrtnostních tabulek znamená nižší důchody a může vést k přebytkům v systému starobních důchodů (Valdés-Prieto, 2000; Výkonný tým, 2005). V modelu s konstantním poklesem úmrtnosti se saldo systému NDC při nezměněném věku odchodu do důchodu po přechodném období stabilizuje, při použití generačních úmrtnostních tabulek přitom na vyšší než počáteční úrovni. Pokud lidé odloží odchod do důchodu, dosahuje systém starobních důchodů lepší bilance⁵, která však může být zhoršena vyššími výdaji na důchody nestarobní. Při výkyvech úmrtnosti snižuje zavedení systému NDC výdaje, plné stability však systém nedosahuje. Pro výši důchodů platí v tomto případě obdobné závěry jako v předchozí části s tím, že použití víceletých průměrů (viz Švédsko) do značné míry zmírňuje dopad výkyvů okamžikové úmrtnosti na výši důchodů.

Koeficienty střední délky života

V posledních letech reagovalo několik států na prodloužení střední délky života zavedením koeficientů do výpočtu výše důchodu. Koeficienty vychází z principů uplatňovaných v příspěvkové definovaných systémech, tedy i v systémech NDC. Výše nově přiznaného důchodu v roce t je dána výpočtovou formulí a upravena koeficientem $k(t)$:

$$(3) k(t) = \frac{a_x(t_0)}{a_x(t)}$$

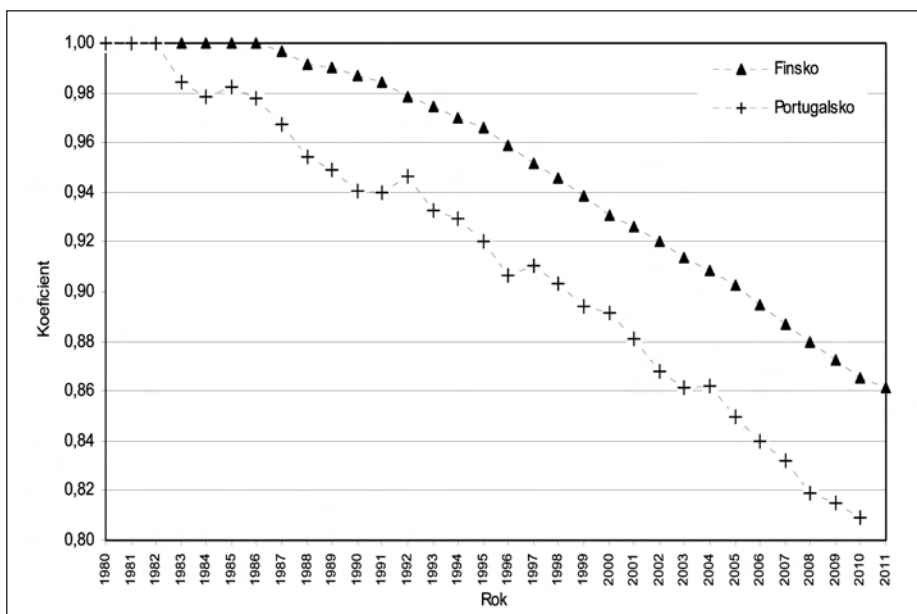
Koeficient střední délky života zavedlo jako první reformou z roku 2005 Finsko, následované o rok později Portugalskem. Finsko používá pro stanovení koeficientu střední délky života ve věku 62 let počítanou na základě statistiky úmrtnosti za 5 let (za obě pohlaví dohromady), např. pro výchozí rok 2009 je výpočet založen na statistice úmrtnosti za roky 2003–2007. Dále zvolilo úrokovou mírou 2 %, která je předpokládaným rozdílem mezi výnosovou mírou kapitálu a valorizací vyplácených důchodů. Výše nově přiznaných starobních důchodů je ve Finsku takto upravována od roku 2010 (Lindell, 2003). V Portugalsku jsou od 1. 1. 2008 nově přiznávány starobní důchody násobeny koeficientem, který je poměrem střední délky

života ve věku 65 let v roce 2006 a v roce předcházejícím odchodu do důchodu. K výpočtu je použito dvouletých průměrů statistiky úmrtnosti (Ministério do Trabalho, 2009).

Obdobně jako v systému NDC je v případě použití koeficientu upravována výše nově přiznaného důchodu. Nechává se na volbě každého jednotlivce, zda se rozhodne pobírat nižší důchod nebo odložit odchod do důchodu a tím dosáhnout vyššího důchodu. V zjednodušeném modelu populace s klesající úmrtností vede zavedení koeficientu v situaci, kdy nedojde ke zvýšení reálného věku odchodu do důchodu, k částečné kompenzaci dopadu poklesu úmrtnosti na výdaje důchodového systému. Vzhledem k přechodnému období, kdy se snížení úmrtnosti neprojeví na důchodech starších generací, se výdaje stabilizují na vyšší než výchozí úrovni. Při pozdějším odchodu do důchodu závisí celkový efekt na míře zvýšení důchodu při odloženém odchodu do důchodu. Jak vyplývá ze skutečností uvedených v části věnované zvyšování důchodového věku, ke stabilizaci salda starobních důchodů by v modelu s klesající úmrtností došlo, pokud by byl zachován poměr průměrné doby pojištění a pobírání důchodu. Celkové saldo důchodového systému by bylo opět závislé na vývoji výdajů na nestarobní důchody. Při změnách vývoje úmrtnosti platí pro bilanci důchodového systému stejné závěry jako v předchozích částech: bilance se oproti nulové variantě zlepšuje, nedochází však k její stabilizaci.

Použití koeficientu střední délky života může vyžadovat postupnou úpravu minimálního důchodového věku. Při nízkém důchodovém věku by při rostoucí střední délce života mohlo dojít k významnému snížení důchodových dávek (a tím k závislosti na jiných typech sociálních dávek) důchodců, kteří by neodložili odchod do důchodu do vyššího věku. Jak vyplývá z grafu č. 3, při hypotetické aplikaci koeficientu střední délky života již v období 1980–2010 by ve Finsku klesly nově přiznané důchody za jinak nezměněných podmínek téměř o 15 %, v Portugalsku pak o téměř 20 %. Zavedení koeficientu střední délky života do formule pro výpočet důchodu může dále vést, zejména při dočasných výkyvech úmrtnosti, k významným změnám v úrovni důchodů přiznaných v po sobě následujících letech. V praxi jsou sice možné výkyvy tlumeny použitím víceletých průměrů, i tak však může dojít k významnému poklesu či růstu důchodů. Například v Norsku, kde byl koeficient použit pro přechodné období před zavedením systému NDC, došlo v letech v 2002–2006 k silnému poklesu intenzity úmrtnosti, což by při aplikaci koeficientu podle vzorce (3), tj. podle původního záměru norského Ministerstva práce a sociálních věcí, vedlo k výraznému snížení úrovně nově přiznáváných důchodů. Bylo proto rozhodnuto stanovit pro některé generace maximální hranici

Graf č. 3: Hypotetický vývoj koeficientu střední délky života podle vývoje střední délky života ve věku 60 let v období 1980–2009

Zdroj: Eurostat (2011), HMD (2011) a vlastní výpočty.

zvýšení koeficientu, která je výrazně nižší, než by odpovídalo skutečnému vývoji úmrtnosti (Arbeidsdepartementet, 2009).

Závěr

Udržení finanční stability průběžně financovaného systému při rostoucí střední délce života vyžaduje přizpůsobení buď v podobě zvýšení důchodového věku, snížení úrovně důchodů, nebo zvýšení příspěvkové sazby; možná je samozřejmě také kombinace uvedených přístupů. V situaci, kdy se zlepšuje celkový zdravotní stav obyvatelstva ve vyšším věku, je z ekonomického hlediska vhodnou reakcí na rostoucí střední délku života zejména přizpůsobení důchodového věku. Takové řešení je rovněž v souladu s konceptem aktivního stárnutí. Z tohoto přístupu vycházejí i automatické stabilizátory zohledňující střední délku života, které upravují buď přímo důchodový věk, nebo ve formě schématu NDC či koeficientů pro výpočet důchodu ponechávají na individuální volbě, zda se jedinec rozhodne pro pozdější odchod do důchodu nebo nižší důchod. V případě stabilizátorů, u nichž není důchodový věk upraven přímo, však může hrozba velmi nízkých důchodů a s tím spojených nákladů na jiné sociální dávky dodatečnou úpravu důchodového věku vyžadovat. Provedená analýza naznačila, že velkou nevýhodou automatické úpravy důchodového věku je přitom skutečnost, že výkyvy úmrtnosti mohou vytvářet významné nerovnosti mezi generacemi. Poslední finanční a ekonomická krize rovněž ukázala, že deklarovaná výhoda automatických stabilizátorů – nezávislost na politickém rozhodování – může být snadno oslabena (viz např. Settergren, 2010). Při klesající úmrtnosti ve vyšším věku se proto postupně zvyšování důchodového věku s ohledem na předpokládaný vývoj střední délky

života a proporce mezi dobou pojištění a dobou strávenou v důchodu zdá být vhodnějším řešením než zavádění automatických stabilizátorů. Při úpravě důchodového věku je dále vhodné vzít v úvahu, že střední délka života je relativně jednoduchým demografickým ukazatelem, který vedle úmrtnosti nezohledňuje žádný další aspekt zdravotního stavu populace. Z tohoto pohledu se nabízí např. využití ukazatele střední délky života prožitě ve zdraví.

- 1 Uvedená zjednodušená bilanční rovnice platí za podmínky, že průměrná mzda je rovna průměrnému vyměřovacímu základu pro výběr pojistného, a za předpokladu nulových provozních nákladů.
- 2 Řada států zavedla ve svém důchodovém systému fondově financovaný pilíř, v němž je výše anuity závislá na vývoji střední délky života.
- 3 V ČR bylo v rámci tzv. „malé důchodové reformy“ schváleno další zvyšování důchodového věku o 2 měsíce ročně i po dosažení důchodového věku 65 let, a to bez stanovení cílové hodnoty důchodového věku. Přizpůsobení důchodového věku není automatické, nicméně podle důvodové zprávy k návrhu zákona (Parlament ČR, 2011) v zásadě odpovídá očekávanému růstu střední délky života.
- 4 Stojí za zmínku, že v české odborné literatuře podpořil uvedený přístup sociolog L. Rabušic (1998), který navrhl stanovit důchodový věk jako věk, v němž zbývá k dožití 15 let.
- 5 Závisí rovněž na řešení důchodových nároků osob, které zemřou před odchodem do důchodu.

Literatura:

- Arbeidsdepartementet. 2009. Ot.prp. nr. 37. About the law on changes to the National Insurance Act. [on-line] [cit. 29. 6. 2009] Dostupné z <http://www.regjeringen.no>
- EUROSTAT Database. [on-line] [cit. 28. 3. 2011] Dostupné z <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- Human Mortality Database (HMD). University of California, Berkeley a Max Planck Institute for Demographic Research. [on-line] [cit. 28. 3. 2011] Dostupné z www.mortality.org
- Evropská komise. *Country-specific Recommendations 2011 on the National Reform Programmes*. [on-line] [cit. 19. 9. 2011] Dostupné z ec.europa.eu
- Evropská komise. *Green paper towards adequate, sustainable and safe European pension systems*. Brusel: 2010. 35 s.

- Evropská komise. *Joint Report on Pensions. Progress and key challenges in the delivery of adequate and sustainable pensions in Europe*. European economy. Occasional Papers 71. Brusel: 2010. 81 s.
- Lindell, Ch. *Longevity is increasing. What about the retirement age?* 4th Inretational Research Conference on Social Security. Antverpy: 2003. 31 s.
- Ministero dell'Economia e delle Finance. *2011-2013 Public Finance Decision, Outline proposal*, 56 s. [on-line] [cit. 5. 4. 2011] Dostupné z <http://www.mef.gov.it>
- Ministério do Trabalho e da Solidariedade. *Decreto-Lei n.º 187/2007* [on-line] [cit. 29. 6. 2009] Dostupné z <http://www.dgap.gov.pt>
- Národní ekonomická rada vlády. *Závěrečná zpráva*. Praha: 2009. 83 s.
- OECD. *Life Expectancy Links. The Quiet Revolution in Pension Policy*. 2007. Paříž: 2007. 4 s.
- OECD. *Live Longer, Work Longer*. Paříž: 2006. 146 s.
- Parlament České republiky. *Vládní návrh na vydání zákona, kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony*. *Sněmovní tisk č. 277*, 2011. 68 s.
- Pollnerová, Š. *Analýza nově zaváděných systémů NDC*. Praha: VÚPSV, 2002. 62 s.
- Pollnerová, Š. *Zvyšování důchodového věku v kontextu rostoucí střední délky života*. *Demografie*, roč. 52, č. 1, 2010, s. 27-37.
- Settergren, O. *Impact of the financial and economic crisis on the Swedish pension system*. *ISSA Social Security Observer* No. 10. [on-line] [cit. 19. 9. 2011] Dostupné www.issa.int
- SSA. *International Update, August-December 2010*. [on-line] [cit. 5. 4. 2011] Dostupné z <http://www.cor-retraites.fr/IMG/pdf/doc-820.pdf>
- Turner, J. *Social security pensionable ages in OECD countries: 1949-2035*. *International Social Security Review*, 2007, vol. 60, č. 1, s. 81-99.
- Rabušic, L. *Časové aspekty českého důchodového věku*. *Sociologický časopis*, 1998, roč. 34, č. 3, s. 259-337.
- Valdés-Prieto, S. *Financial stability of notional account pensions*. *The scandinavian journal of economics*, 2000, vol. 102, s. 395-413.
- Výkonný tým. *Závěrečná zpráva*. Praha: 2005, 119 s.

Autorka pracuje na MPSV a dlouhodobě se specializuje na otázky důchodového zabezpečení.

Třetí ročník Týdne sociálních služeb ČR, tentokrát pod heslem „Podporujeme kvalitu života“, proběhl v období 10.–16. října letošního roku. Jeho součástí byl již tradičně Výroční kongres poskytovatelů sociálních služeb ČR, který za účasti cca 600 zástupců zřizovatelů a poskytovatelů sociálních služeb, odborníků, politiků a zahraničních hostů proběhl ve dnech 13. a 14. 10. v Táboře.

Tematicky byl zaměřen na zdravotnickou a sociální reformu, reformu veřejné správy či optimalizaci sítě sociálních a zdravotnických služeb. Dne otevřených dveří ve dnech 11. a 12. 10. využilo k prezentaci výsledků své práce na 400 zařízení sociálních služeb po celé republice. Proběhla také řada dalších doprovodných aktivit, mj. konference Dobrovolnictví mladých lidí v sociálních službách v Brně. Vítězové související výtvarné soutěže „Šťastné stáří očima dětí“ byli ministrem Jaromírem Drábkem a akademickým malířem Kristianem Kodetem vyhlášeni 11. října. Více na: www.tyden-socialnich-sluzeb.cz

Smrt a umírání: opomíjené téma veřejných politik¹

Olga Nešporová

Demografické stárnutí společností společně s dalšími proměnami západních společností (individualizace, rozvolnění sociálních a rodinných vazeb) ruku v ruce s pokroky lékařské vědy přináší nezamýšlené důsledky, se kterými by se veřejné politiky měly vyrovnávat. Jednou z takových doposud zanedbávaných oblastí je oblast umírání a smrti. Vytěšňování (přirozené) smrti v moderních společnostech 20. století bylo postupně vystřídáno zájmem o toto téma, který se ovšem do zemí bývalého východního bloku dostává až se zpožděním. Prodloužené umírání v neo-moderních/pozdně moderních společnostech vyžaduje nejen péči zdravotní, ale i velmi důležitou péči sociální, která významně přispívá k udržení vysoké kvality života až do jeho konce. Pro adekvátní podporu umírajících je důležité revidovat dosavadní přístup sociálních politik řízených principy nezávislosti a autonomie. Nejnovější doporučení ve vyspělých zemích hovoří o zohledňování principů vzájemnosti a soucitnosti, podpůrného prostředí, neformální péči a důležité roli komunity. Česká sociální politika se doposud tématu smrti věnovala jen marginálně a bylo by žádoucí, aby se ze zahraničních zkušeností poučila.

Stárnutí populací vyspělého světa, velmi výrazné především v Evropě, se stává jedním z ústředních témat sociálních politik stejně tak jako ekonomických, demografických a v menší míře i sociologických odborných studií. Výrazný vzestup naděje dožití, navíc v kombinaci se snížením porodnosti, přináší celospolečenské proměny, které musí současné sociální politiky na státních i nižších úrovních reflektovat a řešit. Přestože současné média zveličují sociální problémy a podporují obraz budoucího negativního vývoje západních společností způsobený rychle stoupajícím podílem osob starších 65 let v evropských společnostech,² je pravděpodobné, že oblasti, jimž často připisují katastrofické scénáře, skutečně v blízké budoucnosti projdou zásadními reformami. Jedná se především o zdravotní, ekonomické a sociální systémy, dále oblast mezigeneračních vztahů a na globální úrovni o vymírání západních společností oproti růstu populací rozvojového světa (Harper, 2006).

Zlepšení hygienických i nutričních podmínek, ke kterému během 20. století došlo, ruku v ruce s výraznými medicínskými pokroky, způsobily nebývalý nárůst střední délky života. Tyto proměny jsou jistě pozitivní, přináší však i konsekvence, se kterými se současné společnosti musí vyrovnávat. Významné technické pokroky v lékařství sice dnes na jedné straně umožňují zachránit lidský život i v případech, ve kterých by to dříve nebylo myslitelné, na druhou stranu však takové zákroky vyžadují tak ohromné množství prostředků, že se jejich plošná realizace stává neudržitelnou.

V minulosti byla oblast smrti v zásadě svěřena Bohu a sociální výklady smrti byly začleněny do náboženských (v Evropě převážně křesťanských) konceptů. Zhruba od poloviny 20. století získala v evropských společnostech v oblasti smrti a umírání jednoznačnou ideovou převahu lékařská věda. Podle jejích konceptů byla celospolečensky redefinována a vnímána smrt a změnilo se

i nejčastější místo umírání, které bylo z domácího prostředí přeneseno do nemocnic (Elias, 1998; Walter, 1994; Aries, 1976; Kellehear, 2008; Howarth, 2007). Kvůli proměnám v organizaci práce a systému trhu práce, jakož i rozvolnění sociálních a rodinných vazeb se navíc změnily i podmínky a možnosti péče o nemocné, nesoběstačné a umírající osoby, která se postupně institucionalizovala a stala součástí státních veřejných systémů, ať již zdravotních nebo sociálních. Systémy sociálních států tak dnes částečně nahrazují dřívější roli lokálních komunit, rodin a náboženských společenství.

Sociální proměny, ke kterým došlo v průběhu 20. století, velmi výrazně postihly i oblast umírání a pohřbívání. Zatímco na Západě si těchto změn zástupci společenských věd (zejména psychologové a sociologové) již od šedesátých let 20. století všímali a jejich poznatky měly i praktický dopad (v rozvoji moderního hospicového hnutí usilujícího o důstojnější umírání), v komunistické části Evropy nebylo téma umírání prakticky tematizováno. Lze tedy říci, že v oblasti sociálního a zdravotního zajištění smrti země východního bloku za západem pokulhávaly, stejně jako i ve společenskovední reflexi smrti a umírání. Například v ČR se situace začala zvolna měnit až po pádu komunistického režimu a výraznější proměny nastávají až v posledních letech.

Tento článek má především přispět k úvodní diskusi nad opomíjenými tématy sociální politiky - smrti a umíráním. Vzhledem k omezenému rozsahu si ani nemůže klást za cíl téma plně vyčerpat. Snaží se upozornit na významné poznatky sociálních věd v zahraničí, které se danou problematikou zabývají více než půl století. Po představení teoretických konceptů o vytěšňování smrti v moderních společnostech je hlavní pozornost zaměřena na nejnovější trendy ve směřování sociálních politik v oblasti umírání. Poslední část textu stručně poukazuje na situaci v České republice týkající se vytěšňo-

vání tématu smrti ze sociálních politik a jejího velmi pozvolného začleňování v posledních letech. Autorka věří, že není vhodné stavět na zelené louce, když je možné poučit se ze zkušeností jiných společností. Je proto důležité znát odborný zahraniční diskurs i směřování politik vyspělých států. Nelze přitom ovšem opomíjet fakt, že každá společnost je díky socio-kulturním a historickým souvislostem specifická.

Od zakrývání smrti

Zhruba od šedesátých let 20. století začali sociální vědci poukazovat na skutečnost, že smrt je v moderních západních společnostech zakrývána či dokonce tabuizována. Tabuizace se týkala především oblasti přirozené smrti, která byla v porovnání s předchozími obdobími více skrývána a o níž se na veřejnosti méně hovořilo. Souviselo to s přesunem místa umírání z domovů do nemocnic i delegací pohřebních záležitostí na profesionály pohřebních služeb. Smrt samozřejmě ze života lidí nezmizela, ba právě naopak. Dvě světové války, v nichž zahynulo ohromné množství lidí, patrně přispěly k následnému negování smrti, důraz byl v moderních společnostech naopak zaměřován na rozvoj lékařské vědy, lepší zdraví a delší život (Jupp and Gittings, 1999:256-282).

Jedněmi z prvních a zároveň nejznámějších zastánců teze, že smrt je v moderních společnostech tabu, byli britský sociolog G. Gorer (1955; 1967) a francouzský historik P. Ariès (1976, 2000). Gorer přirovnával postoj ke smrti v britské společnosti poloviny 20. století k postoji vůči sexu ve viktoriánské době a poukazyval na fakt, že zatímco o sexu se ve společnosti začalo otevřeně hovořit, téma smrti ho svým způsobem nahradilo a stalo se tabu. Společnost, která odmítá hovořit o smrti jako o běžné záležitosti všedního života týkající se každého jedince, se následkem toho údajně stává posedlou horo-

rovými komiksy, válečnými filmy a pohromami (Gorer, 1955; 1967:xxv, 197). Podobně i významný německý sociolog N. Elias upozorňoval na bezprecedentní a neadekvátní přístup ke smrti v moderních společnostech: „Dosud nikdy v dějinách lidstva nebyli umírající tak sterilně odsouváni do zákulisí společenského života, mimo zraky živých; dosud nikdy nebyly lidské mrtvoly expedovány z úmrtního lože do hrobu tak hygienicky, bez zápachu a s takovou technickou dokonalostí.“ (Elias, 1998:23). Diskurs o smrti, hrobech a souvisejících okolnostech podle Eliase podléhal striktní a doposud nevidané sociální cenzuře.³

Marginalizace problematiky smrti byla umocněna paralelním zvýšeným zájmem o mládí a osobnostní rozvoj, někdy označovaným jako „kult mládí“. Mládí začalo být (a dodnes je) ve vyspělých společnostech oceňováno více než stáří a zkušenosti, které jsou často spojovány spíše s negativními rysy, stagnací či přímo úpadkem (Sokačová, 2005; Vidovičová and Sedláková, 2007).

Další důležité diskuse o smrti vyšly z lékařského prostředí a byly věnovány podmínkám při procesu umírání. Americký sociolog D. Sudnow popsal dobovou nemocniční praxi zacházení s umírajícími i pozůstalými a poukázal na sociální nerovnosti ovlivňující dostupnost a kvalitu lékařské péče a systematické znevýhodnění nízkopříjmových osob, především staršího věku, v této oblasti (Sudnow, 1967). Nepominutelnou osobou výrazně ovlivnivší celospolečenskou diskusi o problematice smrti a umírání byla E. Kübler-Ross, americká lékařka a psychiatrička švýcarského původu. Ta se začala koncem šedesátých let 20. století zabývat potřebami nevyčísitelně nemocných a umírajících pacientů v amerických nemocnicích (Kübler-Ross, 1993). Upozornila na disproporci mezi zaměřením na fyzickou stránku umírajících, v nemocnicích dobře zajištěnou, a opomíjenou stránkou psychickou, které se nemocniční personál (a zejména lékaři) ke škodě pacientů věnoval jen minimálně. Kritizovala přílišnou medikalizaci smrti prováděnou na úkor více potřebného zaměřením se na emocionální a duševní potřeby umírajících. Rovněž popsala dodnes užívanou ideálně-typickou klasifikaci pěti stadií umírání, kterými umírající člověk zpravidla prochází.⁵

Problematice důstojného umírání tak začala být v západních společnostech věnována větší pozornost a řešil se koncept tzv. dobré smrti (good death) (Howarth, 2007:132-156; Kellehear, 2007b:87-104; Kübler-Ross, 1993; Seale, 2003; Sudnow, 1967). Jako reakce na kritizovaný lékařský přístup (nadměrná medikalizace, byrokratizace a technická orientace léčby) vzniklo tzv. hospicové hnutí a koncept paliativní (útěšné) medicíny. Zakladatelkou moderního hospicového hnutí byla Angličanka C. Saunders a jeho hlavní myšlenkou bylo právě vytvoření podmínek pro dobrou či důstojnou smrt v praxi, proto byl roku 1967 v Londýně založen první moderní hospic St. Christopher's. Cílem

hospicového hnutí přitom není vyléčit nemocného, ale náležitě o něj pečovat i v případě, že již není naděje na jeho vyléčení. Péče pak spočívá především v tišení bolesti a snaze zajistit nejen fyzickou stránku člověka, ale též se mu věnovat tak, aby byly naplněny jeho sociální a psychické potřeby (viz Haškovcová, 2000; Svatošová, 1995).

Následkem tohoto vývoje byly teorie o tabuizaci smrti v moderních společnostech korigovány. Už proto, že na přelomu milénia se o smrti v západních společnostech hovořilo nepochybně otevřeněji než v letech padesátých. Výrazně přibýlo nejen odborné literatury pojednávající o smrti z různých perspektiv, ale i popularizační literatury určené umírajícím, lidem doprovázejícím umírající i pozůstalým (viz bibliografii Southardm, 1991). Někteří autoři (R. Blauner, R. G. Dumont, D. C. Floss) oslabovali teorii o tabuizaci smrti poukazem na sociální a geografickou determinaci skrývání smrti a kladli důraz na individuální, nikoli kolektivní aspekt popírání smrti (Přidalová, 1998). Na ně navázal britský sociolog T. Walter, který upozornil na skutečnost, že míra tabuizace se měnila s časem i podle místa, přičemž se od šedesátých do devadesátých let 20. století tento přístup v západních společnostech značně proměnil (Walter, 1991). Walter soudil, že smrt se po druhé světové válce nestala ani tak jevem „zakázaným“ či tabuizovaným, jako spíše skrytým (v důsledku sociodemografických změn, hospitalizací umírajících i snížením míry úmrtnosti). Identifikoval přitom dvě profesní skupiny, kterých se vytěšňování smrti týkalo nejvíce - lékařský personál a pracovníky médií. To jsou ovšem skupiny, které výrazně ovlivňují smýšlení celé společnosti (Walter, 1991). A byli to ostatně právě příslušníci těchto dvou skupin, kteří posléze přispěli k detabuizaci smrti.

Koncem 20. století se tak v západních společnostech začalo o smrti, a to i té přirozené, opět hovořit jak ve vědeckých kruzích sociálních věd, tak i mezi běžnou populací, které byla rovněž určena řada popularizačních knih o smrti, umírání a truchlení. Umírání a smrt přestaly být společensky tabuizovanými tématy, přičemž někteří autoři dokonce na přelomu tisíciletí hovořili o návratu, obnovení či renesanci smrti v Evropě a Severní Americe (Árnason and Hafsteinsson, 2003; Nassehi et al., 2002; Walter, 1994). Smrt a umírání se opět stávají běžnou záležitostí života, o které lze veřejně hovořit. Změny v organizaci smrti a zacházení s ní, které proběhly během 20. století, však již zvrátit nelze. Většina Západoevropanů tak v současnosti umírá v nemocnicích či pečovatelských zařízeních, nikoli doma v kruhu rodiny (Kalvach et al., 2004). Péče o umírající se však zlepšila a personál se snaží více věnovat také jiné než jen fyzické stránce člověka. Zdravotní služby jsou hojně doplňovány neméně důležitými službami sociálními. V řadě západních zemí vznikly dobročinné organizace pečující o umírající a rovněž

takové, které se snaží pomoci pozůstalým a nahrazují tak dřívější roli širší rodiny a sousedů.⁶

Umírání a péče o umírající

Nosný teoretický koncept historických proměn přístupu ke smrti v evropských společnostech rozlišuje na základě odlišných tělesných a sociálních kontextů i ústředních autorit tři různé přístupy ke smrti - tradiční, moderní a neo-moderní (neomodern) (Walter, 1994:47-65).⁷ Walter tímto schématem rozvíjí starší teorii Arièsovu (2000).

Pro tradiční společnosti bylo charakteristické, že smrt přicházela často a většinou byla rychlá. Umíralo se na infekční nemoci, které mohly zasáhnout kohokoliv kdykoli - tradiční, moderní a neo-moderní (neomodern) (Walter, 1994:47-65).⁷ Walter tímto schématem rozvíjí starší teorii Arièsovu (2000). Pro tradiční společnosti bylo charakteristické, že smrt přicházela často a většinou byla rychlá. Umíralo se na infekční nemoci, které mohly zasáhnout kohokoliv kdykoli - tradiční, moderní a neo-moderní (neomodern) (Walter, 1994:47-65).⁷ Walter tímto schématem rozvíjí starší teorii Arièsovu (2000). Uplatňovalo se jednak prostřednictvím představa a věr o posmrtném životě, jednak praktikováním rituálů, které se vázaly k umírání, pohřbívání i truchlení.

Moderní smrt byla typická pro většinu evropských společností 20. století, kdy již byly hlavní infekční nemoci vymýceny nebo se staly léčitelnými a většina lidí umírala ve stáří. Pouze menšina umírala před dosažením stáří a hlavní obávanou nemocí se stala rakovina. Diagnóza rakoviny byla často před pacienty skrývána, takže nevěděli, že umírají. Smrt byla upozaděna, veřejné a soukromé striktně oddělováno a hlavní kontrolu i autoritu nad smrtí získala lékařská věda.

Od konce 20. století lze podle Waltera označovat přístup ke smrti v západních společnostech za neo-moderní, typická je pro něj oddálená smrt a trajektorie velmi prodlouženého vědomého umírání na dlouhodobé smrtelné nemoci, které medicína nedokáže léčit (HIV, některé druhy rakoviny). Diagnóza rakoviny nebo jiných život ohrožujících nemocí je pacientům sdělována. Význam smrti je nalézán prostřednictvím rozličných soukromých vztahů a dobrovolných sdružení (ve Velké Británii je rozvinutá síť organizací pro pomoc pozůstalým, ale i osobám, jejichž blízcí umírají, atd.). Privátní se stává veřejným, emoce související se smrtí mohou být veřejně proječovány. Současně je uplatňována snaha vyzdvihnout individuální přístup, každý člověk tak může sám nejlépe vědět, jaký přístup ke smrti jemu samému vyhovuje, ustupuje se od stanovení určitých obecně platných pravidel. Hlavní autoritou je každý sám za sebe, důraz je kladen na já (self). Tento nejnovější přístup má však i svoji stinnou stránku, na kterou Walter upozorňuje, a tou je vysoká míra subjektivity a absence zastřešující vnější autority. V západě může existovat díky současně přežívajícímu modernímu konceptu s lékařskou péčí a autoritou, na kterou se lze v nezbytných případech obrátit (Walter, 1994).

Ohromné lékařské pokroky posledních desetiletí umožnily zachránit životy mnoha lidí, kteří by dříve neměli na přežití šanci. Zároveň však přináší nové etické otázky související s nákladností léčby a udržováním lidského života za každou cenu. Z toho důvodu se proměňují i definice smrti, aby lépe odpovídaly současné praxi a bylo možné je využít i při řešení etických otázek spojených s umíráním. Starší, v západních společnostech běžně užívaná definice, vymezovala smrt jako zastavení dýchání a srdeční činnosti. S rozvojem medicíny však musela být rozšířena, protože prosté vitální činnosti (včetně fungování plic a srdce) lze dnes za určitých podmínek udržovat téměř donekonečna (Caldwell and Freeman, 2009:24). Pro stanovení smrti se tak nově připojilo hledisko funkce mozku, přičemž smrtí mozku se rozumí nevratné změny vyšších mozkových funkcí a kapacit. Sociální vědci však poukazují na skutečnost, že lékařské definice smrti jsou omezené a ignorují sociální, historické a kulturní porozumění smrti (Kellehear, 2008; Sudnow, 1967; Caldwell and Freeman, 2009).

Podle Sudnowa lze rozlišit čtyři typy smrti: 1. sociální, 2. psychologickou, 3. biologickou a 4. fyziologickou. Sociální smrtí označoval ztrátu sociálních kontaktů, která může předcházet smrti fyziologickou, např. v důsledku dlouhodobé hospitalizace, fyzických či mentálních nemocí či degenerativních procesů. Psychologickou smrtí rozuměl ztrátu aspektů individuální osobnosti umírajícího, způsobenou např. mechanickým zraněním mozku nebo mozkovou mrtvicí (osobnost jedince je trvale proměněná nebo jedinec setrvává ve vegetativním stavu). Biologická smrt je smrt, při které organismus jako lidská jednotka přestává existovat. Například po těžkém srdečním záchvatu, který způsobí selhání srdce, avšak další vitální tělesné funkce zůstanou zachovány a jsou za pomoci lékařské vědy udržovány při životě. Fyziologická smrt pak označuje stav, kdy dojde k ukončení všech vitálních funkcí organismu (Caldwell and Freeman 2009). Právě časová prodleva mezi smrtí sociální, často v moderních společnostech předcházející smrti fyziologickou, byla a je vnímána negativně. Ke zvýšení kvality života jedince v jeho posledních životních stadiích pozitivně přispívá zachování sociálních kontaktů, samozřejmě v míře přiměřené zdravotnímu stavu. V této perspektivě je tedy sociální oblast neméně důležitá než oblast zdravotní.

Proto by se v oblasti péče o umírající, dlouhodobě nesoběstačné a nemocné osoby měly zdravotní a sociální služby vzájemně doplňovat. Zatímco ty první jsou ovšem dnes téměř výhradně poskytovány profesionály, ty druhé mohou být poskytovány i neprofesionály a mohou existovat jak na formální, tak na neformální bázi. Současné sociální politiky by tedy měly zohledňovat existenci obou složek a oceňovat nejen formální, ale i neformální sociální služby, bez kterých není možné a trvale udržitelné fungování sociál-

ních systémů ani v těch nejbohatších státech zajistit (Victor, 2005:267-299; Kellehear, 2007a; Rumbold, 2006; Lloyd 2004; Corden and Hirst, 2011).

Prodlužování života se v zásadě rovná prodlužování umírání, i když o první skutečnosti se mluví výrazně častěji. Důvodem není pouze pozitivnější vyznění daného obratu, ale i fakt, že i přes pokroky v medicíně nejsou lékaři, ani nikdo jiný, ve většině případů s dostatečným předstihem schopni přesně predikovat smrt.⁸ Až zpětně lze většinou stanovit, že nároky na zdravotní a sociální péči byly v posledních měsících života jedince výrazně vyšší v porovnání s běžným průměrem. V oblasti zdravotní musí být v souvislosti s terminální péčí řešeny důležité etické otázky - např. rychlé stanovení smrti pro účely odebrání orgánů vhodných pro transplantaci, rozhodování o další léčbě či jejím ukončení, resuscitaci, udržování vitálních funkcí člověka, možnosti euthanasie atd. (viz např. Sutherland and Morgan, 2000; Pockett et al., 2010; Caldwell and Freeman, 2009; Dickenson et al., 2000:209-322). Jejich zodpovězení a realizace příslušných rozhodnutí ovšem často přináší důsledky v oblasti sociální, kterou je pro umírající rovněž nezbytné zajistit. Zvlášť dnes, kdy je ve vyspělých zemích reflektována snaha o zachování vysoké kvality života až do jeho úplného konce.

Poslední zjištění týkající se směřování péče o nesoběstačné, dlouhodobě nemocné a umírající osoby revidují doposud zastávaný model autonomie jedince a upozorňují na jeho zjevné limity. Namísto toho zdůrazňují ústřední význam takových principů, jako je vzájemnost, soucinnost, podporující prostředí a komunita. Feministicky laděná etika odsuzuje neadekvátnost základních charakteristik současných veřejných politik založených na mravním rámci nezávislosti a autonomie (Lloyd, 2004). Kvůli přílišnému zaujetí individuálními právy jedince současné politiky přehlíží sociální kontext a vzájemnost mezi jedinci. Tento nedostatek se pak projevuje právě v případě velmi starých a umírajících osob, které se bez pomoci druhých neobejdou. Pro adekvátní zajištění péče o ně je tedy nezbytné, aby veřejné politiky tento fakt zohledňovaly a nezakrývaly.

Podobně je nově zdůrazňována potřeba začlenit do politik princip soucinnosti (Kellehear, 2007a). Doposud byla zohledňována především potřeba zdraví, které bylo definováno primárně jako nepřítomnost nemocí. Smrt pak byla lékařskou vědou vnímána v zásadě negativně, jako selhání. Nově je snahou začlenit do politik i smrt, nemoc a nesoběstačnost tak, aniž by byly posilovány negativní postoje k nim. Dokonce i Světová zdravotnická organizace (WHO) dnes již nevnímá zdraví pouze jako absenci nemocí, ale pozitivněji jako pocit duševní pohody/zdraví (well-being) spojený s důležitými skutečnostmi zlepšujícími zdraví, jako je bezpečné, podporující a zúčastněné okolí (2007a:77). A. Kellehear jde ve svých dopo-

ručeních ještě dál a namísto staršího modelu tzv. zdravých měst prosazuje model tzv. soucinných měst (compassionate city), zahrnujících i zkušenosti smrti a ztráty, aniž by je stigmatizovaly. I tyto zkušenosti by se měly stát součástí komunitních programů podporujících duševní pohodu (well-being). Soucinné sociální politiky by neměly přehlížet vzájemnou závislost jedinců, ale naopak ji v rámci komunit podporovat a oceňovat. Právě díky tomuto přístupu by mělo být vytvořeno prostředí, ve kterém může být přirozeně pečováno o nesoběstačné a umírající tak, aby byl jejich život v rámci možností co nejkvalitnější. Potřeba neformální péče a pomoci v rámci komunit je přítom klíčová, bez ní by nebylo možné adekvátní sociální péči pro všechny potřebné zajistit (Kellehear, 2007a; Rumbold, 2006).

Český případ

V českém prostředí byla smrt, zejména ta přirozená, od poloviny 20. století rovněž marginalizovaným až tabuizovaným tématem. Medicína, podobně jako na Západě, jiné než fyzické potřeby umírajících neřešila a snažila se především o zachování života. Během komunistického režimu byly vyzdvihovány úspěchy veřejné zdravotní péče. A to i přesto, že pokulhávala za západním standardem. Tento fakt jasně dokládá samotné srovnání střední délky života. Zatímco v západní Evropě naděje dožití od šedesátých let 20. století stále rostla, v zemích východního bloku spíše stagnovala nebo dokonce klesala (Valin and Meslé, 2004). Na Západě se totiž poměrně úspěšně dařilo snižovat úmrtnost na nemoci oběhové soustavy (tzv. kardiovaskulární revoluce). Na Východě oproti tomu proběhla kardiovaskulární revoluce až se zpožděním. V České republice se začala střední délka života po několik desítek let trvajícím období stagnace výrazněji zvedat až po pádu komunistického režimu a od té doby stále roste.⁹

Dokonce i gerontologická literatura přitom téma smrti opomíjela. Například V. Pacovský a H. Heřmanová mu ve své jinak úspěšné práci věnovali pouhé dvě strany a na dalších dvou stranách řešili problematiku eutanazie (Pacovský and Heřmanová, 1981:267-270). Výjimečnou autorkou byla H. Haškovcová, která o problematice smrti psala již v sedmdesátých letech, přičemž se snažila uchopit i její sociální rozměr (Haškovcová, 1975). Komunistický režim shodou okolností spíše než umírání řešil jiný aspekt smrti, a tím bylo pohřební obřady. Již od padesátých let usiloval o jejich zjednodušení a eliminaci vlivu církvi v záležitostech pořádání pohřbů. Nově vytvořená a shora záměrně prosazovaná sekulární varianta obřadu měla nahradit obřad náboženský, což se během čtyřiceti let poměrně úspěšně podařilo, zvlášť v některých regionech (viz Nešporová, 2007; 2009). Tyto snahy bohužel nevedly ke zkvalitnění zacházení se smrtí v české společnosti, možná právě naopak.

Důstojné umírání nebylo během komunistické vlády vnímáno jako důležité téma veřejných politik, a myšlenky moderního hospicového hnutí proto našly v České republice odezvu a uplatnění až se značným zpožděním, v devadesátých letech 20. století.

Téma smrti a péče o umírající je tedy v současné české sociální politice nové¹⁰ a teprve pozvolna se konstituuje, částečně v návaznosti na zahraniční trendy a direktivy stanovené z EU. V gesci Ministerstva práce a sociálních věcí ČR byl problematika smrti, umírání a dlouhodobé péče měla být řešena především v souvislosti s Radou vlády pro seniory a stárnutí populace. Promítnout by se měla do Národního programu přípravy na stárnutí, který byl naposled schválen pro roky 2008–2012. Tento program byl však vytvořen stále v zajetí přístupu negování smrti a řeší především širší koncept kvality života zaměřený na zdravé (aktivní stárnutí, zdraví a zdravé stárnutí), přičemž téma umírání a smrti prakticky opomíjí. Zabývá se však potřebou zdravotních a sociálních služeb dlouhodobé péče o starší osoby, přičemž apeluje na nezbytnost transformace léčeben pro dlouhodobě nemocné a domovů pro seniory. Jako potřebné je dále v této oblasti vnímáno poskytování ambulantních služeb a pečovatelských služeb v domácnostech jednotlivých občanů. Služby by přitom měly být ideálně zajišťovány na komunitním principu (viz Válková et al., 2010).

Nedostatečnou pozornost věnovanou smrti se nově snaží doplnit i pracovní skupina vytvořená ve spojitosti s Ministerstvem pro místní rozvoj, které mimo jiné spravuje oblast pohřebnictví. Zaměřuje se přitom na důsledky smrti a věnuje se tak další doposud opomíjené oblasti - péči o pozůstalé. Nejnověji se snaží o systematizaci poradenství pro pozůstalé, a to prostřednictvím vytvoření standardů v poradenství pro pozůstalé a zavedením centrálních kvalifikačních zkoušek pro laické průvodce pro pozůstalé a profesionální terapeuty pozůstalých (Štápenková et al., 2010). Péči o umírající a pozůstalé se přitom jako hlavní činnosti doposud v ČR věnuje několik nestátních organizací občanské společnosti hlásících se k myšlence moderního hospicového hnutí.¹¹ Jejich cílová skupina je ovšem značně úzká, jedná se především o klienty hospiců. Potřeba širšího záběru je tedy naprosto zřejmá. Bude-li i nadále smrt opomíjeným tématem veřejných politik, nelze brzké změny očekávat.

Závěr

Smrt a umírání se ve 20. století staly skutečnostmi celospolečensky zakrývanými. Místo smrti se přesunulo z domovů do nemocnic a hlavní autoritu nad smrtí získala lékařská věda. Její zájem však směřoval především k zachování zdraví a života, proto smrt spíše negovala, neboť de facto svědčila o medicínském neúspěchu. Obecné skrývání smrti se samozřejmě promítlo i do oblasti veřejných politik, které se daným tématem

prakticky nezabývaly. Změny nastaly nejprve v západních společnostech v souvislosti s nenaplněnými potřebami umírajících a myšlenkami hospicové a paliativní péče zaměřenými nikoliv na léčbu terminálně nemocných, ale na zachování co nejvyšší kvality života až do jeho konce a na důstojné umírání. V České republice našly tyto myšlenky odezvu až po pádu komunistického režimu, i když téma smrti zde stále není považováno za důležité a sociální politiky se mu systematicky doposud nevěnovaly. Snad se v souvislosti s přípravou nového Národního programu na stárnutí podaří i toto téma začlenit do veřejných politik tak, aby kvalita života občanů byla pokud možno udržena na co nejvyšší úrovni i v jeho posledních stadiích. Bude přitom patrně nezbytné revidovat doposud protěžované principy autonomie a individualismu ve prospěch revitalizace hodnot založených na důležitosti komunity, vzájemnosti a soucitnosti.

Navazovat bychom přitom měli na to málo, co již bylo v péči o umírající a pozůstalé vytvořeno, nebo se právě utváří. Spolupráce několika ministerských resortů přitom bude nevyhnutelná, nestačí, aby si jasně rozdělily sféry zájmu. Za účelem náležitého doplňování je totiž nezbytné alespoň rámcově koordinovat působení partnerských resortů. To může být realizováno buď prostřednictvím samostatné pracovní meze resortní skupiny, nebo jejím začleněním do aktivit kolem Národního programu na stárnutí. Bude nezbytné zapojit ministerstvo zdravotnictví, které v souvislosti s léčbou a péčí o umírající (případně i pozůstalé) musí řešit řadu problémů. Aktuálně se jeví jako významný samotný přístup k umírajícím, realizace paliativní medicíny, podpora terénních zdravotních služeb, ale i problematika eutanazie a tzv. living wills. Ministerstvo práce a sociálních věcí je druhým klíčovým resortem, v zásadě řeší sociální a pracovní oblast umírajících, ale nejen to, zabývá se i podporou formálních i neformálních pečovatelských o dlouhodobě nemocné a umírající a nemělo by opomíjet ani péči o pozůstalé, kterou nyní řeší alespoň prostřednictvím garance poskytnutí pracovního volna. Ministerstvo pro místní rozvoj se zhostilo oblasti pohřbívání, zde by bylo vhodné přehodnotit například účelnost zákona zakazujícího reklamu a uvedení cen pohřebních služeb. Nově se dále snaží rozšířit svoji působnost i na pozůstalé, což je logické vzhledem k tomu, že pohřbívání zajišťují především oni. Ovšem právě zde by byla více než vhodná užší spolupráce s Ministerstvem práce a sociálních věcí. Poslední institucí, která by měla být do programu zapojena, je ministerstvo školství. Začlenit opomíjená témata smrti, péče o dlouhodobě nemocné a umírající i problematiku stáří či náhlé ztráty blízkého do výuky již na základním stupni škol by bylo více než vhodné. V ideálním případě by se totiž pro zkvalitnění odchodu ze života a prosazení důstojného umírání do praxe neměly uplatňovat jen shora aplikované politiky, nezbyt-

ná je i iniciativa působící zdola. Tu lze podpořit u dětí vzděláním, u dospělých pak prostřednictvím médií i podporou nestátního neziskového sektoru a lokálních společenství. Bez vzájemné mezilidské pomoci odvíjející se ať již na rodinném, sousedském či komunitním základě je všestranná péče o dlouhodobě nesoběstačné a umírající, ale podobně i o pozůstalé, prakticky nerealizovatelnou záležitostí. Neformální sféra pomoci by proto měla být celospolečensky pozitivně vnímána a oceňována. Smrt by měla být přirozeně začleněna do běžného života, nikoliv vytěšňována a opomíjena. Jedině tak lze ve společnosti úspěšně budovat mechanismy, jak se s ní vyrovnat.

1 Studie je výstupem grantového projektu Sociální dopady individualizace smrti v současné české společnosti (GA ČR č. P404/11/P725), za jehož podporu autorka děkuje.

2 Jedná se o tzv. „demographic burden hypothesis“, upozorňující na zatížení státních ekonomik vinou výrazného nárůstu zastoupení seniorů v populaci (Harper, 2006). Na přelomu druhého a třetího tisíciletí byli lidé starší 65 let zastoupeni v evropských populacích 11–18 % (14 % v ČR) (Harper, 2006:4); v roce 2050 by měl jejich podíl podle odhadů Organizace spojených národů činit zhruba 27 % (United Nations, 2009:12).

3 Elias psal o aktuální situaci, přičemž kniha vyšla poprvé v roce 1982.

4 Medikalizací je označováno nadměrné podávání léků namísto jiné péče, kterou má „nahradit“.

5 Tato klasifikace se stala základem přístupu nemocničního personálu i pracovníků hospiců k umírajícím v západních společnostech, i když dnes je její obecná platnost zpochybňována a je kladen důraz na individuální rozdíly a odlišné potřeby různých osob (Howarth, 2007:145; Hart et al., 1998).

6 Například ve Velké Británii je největší organizací pečující o pozůstalé Cruse Bereavement Care, kterou založila M. Torrie již v roce 1959.

7 Walter záměrně užívá termín neo-moderní k označení současné společnosti, běžně sociology nazývané pozdně moderní či postmoderní. Chce tím poukázat na navracení se ke starším tradicím. Ekvivalentní termín by podle jeho přesvědčení mohl znít neo-tradiční (Walter, 1994).

8 Zejména u seniorů a osob využívajících dlouhodobou péči je těžké odhadnout příchod smrti, prakticky mezi nimi nelze spolehlivě určit ty, kteří zemřou do půl roku, což přináší problémy například v identifikaci osob vhodných pro poskytování paliativní péče, která se proto omezuje především na pacienty s rakovinou (Kellehear, 2007b).

9 V roce 1989 činila naděje dožití při narození v ČR pro ženy 75,4 let a pro muže 68,1. V roce 2009 to bylo již 80,1 let pro ženy a 74,2 pro muže (ČSÚ); http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989#01; přístup 3. 3. 2011).

10 S výjimkou oblasti finančního zajištění pozůstalých, která byla ve státní sféře řešena od dob první republiky, ponejvíce prostřednictvím vdovských a sirotčích důchodů.

11 Většina z nich je sdružena v Asociaci poskytovatelů hospicové paliativní péče, o. s.

Literatura:

- Ariès, P. *Dějiny smrti I., II.* Praha: Argo, 2000.
 Ariès, P. *Western Attitudes toward Death: From Middle Ages to the Present.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1976.
 Árnason, A. - Hafsteinsson S. B. *The Revival of Death: Expression, Expertise and Governmentality.* *British Journal of Sociology*, 2003, 54, s. 43-62.
 Caldwell, Ch. D. - Freeman, S. J. *End-of-Life Decision Making: A Slippery Slope.* *Journal of Profes-*

nal Counseling: Practice, Theory & Research, 2009, 37, s. 21-33.

Corden, A. - Hirst, M. Partner Care at the End-of-Life: Identity, Language and Characteristics. *Ageing & Society*, 2011, 31, s. 217-242.

Dickenson, D. - Johnson, M. - Katz, J. S. *Death, Dying and Bereavement*. London: Sage, 2000.

Elias, N. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998.

Gorer, G. *Death, Grief, and Mourning*. Garden City: A Doubleday Anchor Book, 1967.

Gorer, G. *The Pornography of Death. Encounter*, 1955 (October).

Harper, S. *Ageing Societies*. New York: Oxford University Press, 2006.

Hart, B. - Sainsbury, P. - Short, S. Whose Dying? A Sociological Critique of the „Good Death“. *Mortality*, 1998, 3, s. 65-77.

Haškovcová, H. *Rub života - líc smrti*. Praha: Orbis, 1975.

Haškovcová, H. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2000.

Howarth, G. *Death and Dying. A Sociological Introduction*. Cambridge: Polity, 2007.

Jupp, P. C. - Gittings, C. *Death in England*. Manchester: Manchester University Press, 1999.

Kalvach, Z. et al. *Umírání a paliativní péče v ČR. Situace, reflexe, vyhlídky*. Praha: Cesta domů, 2004.

Kellehear, A. *A Social History of Dying*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007b.

Kellehear, A. Dying as a Social Relationship: A Sociological Review of Debates on the Determination of Death. *Social Science & Medicine*, 2008, 66, s. 1533-1544.

Kellehear, A. The End of Death in Late Modernity: An Emerging Public Health Challenge. *Critical Public Health*, 2007a, 17, s. 71-79.

Kübler-Ross, E. *O smrti a umírání*. Turnov: Arica, 1993.

Lloyd, L. Mortality and Morality: Ageing and the Ethics of Care. *Ageing & Society*, 2004, 24, s. 235-256.

Nassehi, A. - Brüggem, S. - Saake, I. Beratung zum Tode. Eine neue ars moriendi? *Berliner Journal für Soziologie*, 2002, 12, s. 63-85.

Nešporová, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století. *Soudobé dějiny*, 2007, 14, s. 354-378.

Nešporová, O. Last Rites in a Post-Communist Country. The Introduction of Civil Funeral Rites during the Communist Era and its Consequences for Contemporary Czech Society. In Rotar, M. - Sozzi, M. (eds.). *Dying and Death in 18th-21st Centuries Europe*. Cluj-Napoca: Editura Accent, 2009. Pp. 50-66.

Pacovský, V. - Heřmanová, H. *Gerontologie*. Praha: Avicenum, 1981.

Pockett, R. - Walker, E. - Dave, K. "Last Orders": Dying in a Hospital Setting. *Australian Social Work*, 2010, 63, s. 250-265.

Přidalová, M. Proč je moderní smrt tabu. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 1998, 34, s. 347-361.

Rumbold, B. The Spirituality of Compassion: A Public Health Response to Ageing end End-of-Life Care. *Journal of Religion, Spirituality & Ageing*, 2006, 18, s. 31-44.

Seale, C. *Constructing Death: The Sociology of Dying and Bereavement*. Cambridge, England; New York: Cambridge University Press, 2003.

Sokačová, L. et al. *Reprezentace seniorů a seniorek v médiích*. Praha: Gender studies, 2005.

Southard, S. *Death and Dying. A Bibliographical Survey*. Westport, London: Greenwood Press, 1991.

Sudnow, D. *Passing on; the social organization of dying*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1967.

Sutherland, D. D. - and Morgan, R. C. Dying and Social Policy in the New Millennium. *Journal of Ageing & Social Policy*, 2000, 11, s. 145-155.

Svatošová, M. *Hospice a umění doprovázet*. Praha: Ecce homo, 1995.

Štápenková, N. - Kotrlý, T. - Běhouňková, T. Perspektivy vzdělávání poradců pro pozůstalé v České republice. *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis Facultas Philosophica, Sociologica - Andragogica*. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci, 2010, Pp. 45-54.

United Nations, *World Population Ageing*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs/Population Division, 2009.

Válková, M. - Kojesová, M. - Holmerová, I. *Diskusní materiál k východiskům dlouhodobé péče v České republice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2010.

Vallin, J. - Meslé, F. Convergences and Divergences in Mortality. A New approach to Health Transition. *Demographic Research*, 2004, 2, s. 11-43.

Victor, Ch. *The Social Context of Ageing. A Textbook of Gerontology*. London, New York: Routledge, 2005.

Vidovičová, L. - Sedláková, R. Neviditelná agenda aneb stáří a zdraví v českých médiích. *Fórum sociální politiky*, 2007, 1, s. 13-17.

Walter, T. Modern Death, Taboo or not Taboo. *Sociology. Journal of the British Sociological Association*, 1991, 25, s. 293-310.

Walter, T. *The Revival of Death*. London; New York: Routledge, 1994.

Autorka působí ve VÚPSV, v. v. i., a rodnou politikou v širokém slova smyslu se zabývá dlouhodobě.

Od 1. 1. 2012 dojde ke změně v poskytování dávek pro osoby se zdravotním postižením (OZP). Dosavadní spektrum mnoha dílčích dávek, které byly poskytovány samostatně u několika orgánů státní správy, resp. samosprávy, bude nahrazeno jen dvěma dávkami, jimiž jsou příspěvek na mobilitu a na zvláštní pomůcku, které budou administrovány a vypláceny prostřednictvím úřadů práce. Příspěvek na mobilitu je opakující se nároková dávka, která bude poskytována v jednotné výši 400 Kč měsíčně osobám starším než jeden rok, které nejsou schopny zvládat základní životní potřeby v oblasti mobility nebo orientace. Příspěvek na zvláštní pomůcku je jednorázová nároková dávka, určená osobám s těžkou vadou nosného nebo pohybového ústrojí, těžkým sluchovým či zrakovým postižením nebo těžkým mentálním postižením. Součet vyplácených příspěvků na zvláštní pomůcku nesmí v 60 po sobě jdoucích kalendářních měsících přesáhnout částku 800 000 Kč, přičemž příjemce dávky se na pořizování pomůcek musí finančně spolupodílet. Podle ustanovení stejného zákona dojde také ke změně průkazů pro OZP (tj. průkazů TP, ZTP a ZTP/P). Dosavadní papírové průkazy pro přiznání mimořádných výhod, jejichž rozsah zůstane zachován, budou postupně v průběhu přechodného období nahrazeny elektronickou kartou sociálních systémů, jež bude vydávána automaticky v souvislosti s rozhodnutím o přiznání příspěvku na péči nebo příspěvku na mobilitu.

ILO neskrývala obavy z poklesu zaměstnanosti

Zpomalení výkonu světové ekonomiky by podle ILO mohlo v zemích G-20 v příštím roce vyústit ve výrazný úbytek pracovních míst. Vychází přitom ze studie, kterou zpracovala ve spolupráci s OECD pro setkání ministrů práce zemí G-20, které se konalo 26.-27. září v Paříži.

Ze statistických údajů vyplývá, že při současném jednoprocenním růstu zaměstnanosti nebude možné nahradit ztrátu 20 milionů pracovních míst, k níž v zemích G-20 od počátku krize v roce 2008 došlo. K tomu, aby se úroveň zaměstnanosti dostala do roku 2015 na předkrizovou úroveň, by musela ročně růst nejméně o 1,3 %. Takový růst by umožnil vytvořit přibližně 21 milionů nových pracovních míst ročně, nahradit ztráty vzniklé od roku 2008 a absorbovat i nárůst počtu osob v produktivním věku. Z analýz však vyplývá, že by zaměstnanost mohla růst i o méně než jedno procento ročně až do konce roku 2012, což by znamenalo ztrátu zhruba 40 milionů pracovních míst v zemích G-20 v příštím roce a do roku 2015 ještě daleko větší ztráty.

Podle studie a doporučení poradní skupiny pro stanovení spodní hranice sociální ochrany (The Social Protection Floor Advisory Group) je rovněž důležité, aby takováto hranice byla stanovena ve všech státech. Z její zprávy vyplývá, že sociální ochrana v některých zemích sehrála klíčovou roli při ochraně chudých a jinak ohrožených lidí, pomohla stabilizovat poptávku po zboží a službách a umožnila lidem využít ekonomických příležitostí. Před krizí se národně stanovené spodní hranice ochrany ukázaly efektivním nástrojem k omezení chudoby a nerovností i k podpoře inkluzivního a trvalého ekonomického růstu.

K některým zjištěním společné zprávy ILO a OECD:

- I když míra nezaměstnanosti ve většině zemí G-20 během posledního roku poklesla, tak pouze mírně. Výsledkem je, že celosvětově je 200 milionů osob nezaměstnaných, což se blíží k vrcholu zaznamenanému v období velké krize.
- Mezi zeměmi existují velké rozdíly v situaci na trhu práce. Například v Brazílii, Německu a Indonésii silně vzrostla zaměstnanost a výrazně poklesla nezaměstnanost, v některých zemích (Argentina, Austrálie, Rusko) došlo jen k malému či žádnému růstu zaměstnanosti a v dalších zemích dosud přetrvává vysoká míra nezaměstnanosti (EU, Jižní Afrika, Španělsko, Velká Británie, USA).
- Přetrvávající krize zaměstnanosti dále zvyšuje strukturální problémy, projevující se vysokou a dále rostoucí nezaměstnaností mladých lidí a zvýšeným výskytem dlouhodobé nezaměstnanosti. Krize zaměstnanosti současně ovlivňuje spotřebitelskou poptávku a tak dále přispívá k tlaku na celkově slabé ekonomické oživení.
- Dochází také k dělení trhu práce, přičemž v řadě zemí G-20 se zvyšuje podíl pracovní síly zaměstnané v neformální ekonomice a na dočasné úvazky.

Zdroj: www.ilo.org

Jaké typy sociálních služeb jsou zaměřeny na podporu rodin?

Pavel Bareš

Rodinná politika a sociální politika představují dva odlišné, i když v řadě ohledů se překrývající institucionální systémy. Sociální služby pak představují významný subsystem sociální ochrany a jako takové reprezentují specifický okruh nástrojů pro dosahování některých cílů sociální politiky. V tomto článku je pozornost soustředěna především na souvislosti mezi rodinnou politikou a oblastí sociálních služeb. I mezi nimi totiž existuje značný překryv. Povaha vztahů mezi nimi je nicméně v určitých ohledech poměrně komplikovaná a současně je někdy poměrně obtížné přesněji určit hranici mezi nimi.

Vztahy mezi rodinnou politikou, sociální politikou a sociálními službami

Oblasti, v nichž se sociální politika, respektive sociální služby, a rodinná politika prolínají, lze od oblastí specifických pro každou z nich rozlišit podle jejich obsahového zaměření a cílových skupin¹. **Sociální politika** se zaměřuje obecně na oprávněné osoby (jednotlivce), přičemž nárok se odvíjí od tzv. sociální události, tj. specifické (předvídatelné či nepředvídatelné) situace, jejíž řešení (podpora v takové situaci, ochrana před ní atd.) je společensky žádoucí a prospěšnost jejího řešení je společností uznána a řešena². **Objektem rodinné politiky** jsou obecně rodiny, respektive aspekty rodinného života jednotlivce.

Objekt nacházející se v **průsečíku obou těchto politik** lze vymezit ze dvou různých hledisek – z individuální perspektivy (ta je příznačná spíše pro sociální politiku) a z pohledu zaměřujícího se primárně na

rodinu a její fungování (perspektiva příznačná spíše pro rodinnou politiku). V prvním případě lze za objekt obou těchto politik považovat jednotlivce, u nichž se podpora či pomoc, na niž získávají nárok v systému sociální politiky, výrazně dotýká jejich rodinného života, nebo jsou současně adresáty podpory či pomoci poskytované v rámci rodinné politiky. Z rodinné perspektivy lze za objekt obou těchto politik považovat rodiny, u kterých je některý jejich člen objektem sociální politiky a podpora či pomoc, již se mu ze systému sociální politiky dostává, se fungování této rodiny významným způsobem dotýká. Pro obě uvedená vymezení je příznačné také to, že příslušné aspekty rodinné a sociální politiky jsou si obsahově velmi blízké, a lze je proto chápat jako součást rodinné i sociální politiky.

Sociálními službami se podle ustanovení § 3, písmene a) zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (dále jen „zákon o sociálních službách“), rozumí „činnost nebo soubor činností podle tohoto zákona

zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem *sociálního začlenění* nebo *prevence sociálního vyloučení*“, přičemž pojmy sociální začlenění a sociální vyloučení jsou dále specifikovány v písmenech e) a f) ustanovení § 3 tohoto zákona. Pro vymezení cílové skupiny uživatelů sociálních služeb je proto určující především definice obou uvedených pojmů a pojmu *nepříznivá sociální situace*, jehož prostřednictvím je v zákoně o sociálních službách specifikován pojem *sociální vyloučení*: tímto pojmem se podle zákona rozumí „vyloučení osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace.“³ Cílovými skupinami sociálních služeb jsou tedy osoby, které lze v tomto smyslu považovat za sociálně vyloučené a/nebo sociálním vyloučením ohrožené.

Průsečík mezi sociálními službami a rodinnou politikou je tak užší než mezi rodinnou a sociální politikou. Společnou cílovou skupinou pro sociální služby a rodinnou politiku jsou tak primárně *sociálně vyloučené členové rodin, respektive členové rodin, kteří jsou sociálním vyloučením ohroženi*.

Společnou oblast pro působení sociálních služeb a rodinné politiky nicméně nelze ohraničit zcela jasně. Jakkoli je pro sociální služby určující jasně vymezená definice sociálního vyloučení, mohou ovlivňovat také situaci dalších členů rodiny, respektive mít vliv na celou rodinu osoby, která příslušnou sociální službu využívá. Současně není možné dostatečně zřetelně oddělit, kdy se sociální služba týká „pouze“ jedince samotného a na jeho rodinu nemá dopad žádný.

Přesah sociálních služeb směrem k rodinné politice má oporu také v pojmech *ohrožené děti a ohrožené rodiny*, které jsou relevantní primárně v souvislosti s rodinnou politikou, respektive jejími částmi zaměřenými na tyto cílové skupiny. Podle Matouška, Jozífkové, Pazlarové a Dziamová (2010, s. 11) lze jako ohrožené rodiny vnímat rodiny, v nichž „nepříznivé vlivy ohrožují kvalitu života dětí, případně dospělých, a ohrožují také soudržnost rodiny“. Je ale zřejmé, že oba pojmy se do značné míry překrývají s pojmy sociální vyloučení a nepříznivá sociální situace, jsou však obecnější a méně specifické, méně přesně vymezené

Obrázek č. 1: Oblast působení sociálních služeb poskytovaných rodinám, obecné vztahy mezi rodinnou politikou, sociální politikou a sociálními službami a jejich cílové skupiny

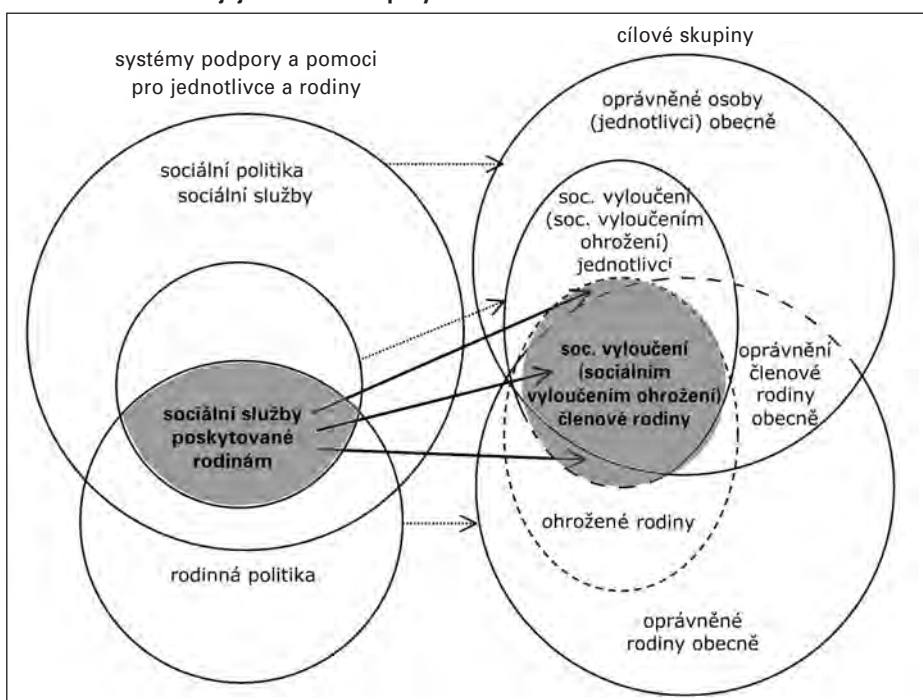

Schéma: Autor.

(k vymezení těchto rodin srov. Matoušek, Pazlarová, 2010) a bez ucelenější opory v legislativě.

V případě ohrožených rodin, u nichž by se daly uvažovat jiné rizikové faktory než sociální vyloučení ve smyslu zákona o sociálních službách, se sociální služby výrazněji uplatnit nemohou. V jejich případě je třeba využít nástroje rodinné politiky. Diskutované pojmy však patrně od sebe nelze takto důsledně odlišit, pro praxi by to patrně ani nemělo význam. Pojmy „ohrožené dítě“ a „ohrožená rodina“ tak do značné míry zůstávají relevantní i pro vymezení oblasti působení sociálních služeb ve vztahu k rodinám.

Vztah mezi rodinou politikou, sociální politikou a sociálními službami, respektive vymezení jejich cílových skupin schematicky znázorňuje obrázek č. 1. Oblast působení sociálních služeb poskytovaných rodinám je na obou stranách diagramu vyznačena šedivým zvýrazněním.

Sociální služby zaměřující se na podporu rodin

V obrázku č. 1 znázorněná „prostupnost hranic“ sociálních služeb poskytovaných rodinám naznačuje, že okruh subjektů, které působí v této oblasti, lze vymezit pouze rámcově (s pomocí pojmů sociální vyloučení a nepříznivá sociální situace na straně jedné a pojmů ohrožené děti a ohrožené rodiny na straně druhé⁴).

Z tohoto důvodu nelze jednoznačně identifikovat konkrétní subjekty poskytující sociální služby rodinám. Jednoznačně lze určit pouze to, zda subjekt poskytuje sociální služby. Zda se tento subjekt nebo některá jím poskytovaná služba zaměřují na rodiny, již jednoznačně stanovit nelze. Zaměření jím zajišťovaných služeb na rodiny se liší spíše intenzitou a formou. Pro odlišení sociálních služeb výhradně zaměřených na rodiny tak neexistují jednoznačná kritéria.

Při hodnocení relevance sociálních služeb je proto třeba přihlížet k jejím cílovým skupinám, formám poskytované podpory a pomoci, způsobu práce s klienty apod. Názory na to, zda se služba z daného hlediska na rodiny zaměřuje či nikoliv, se mohou lišit.

Podpora rodin také nemusí spočívat pouze v zaměření na práci s rodinou klienta či intenzivnější spolupráci s jeho rodinou. Sociální služby mohou rodiny podporovat i nepřímo, doplňovat či kompenzovat aktivitu rodiny aktivitami zaměřenými na některého jejího člena v těch oblastech, jež není možné plně zajistit v rámci rodiny.

Rodinám jsou služby poskytovány až v případě, kdy odpovídající formu podpory či pomoci nelze zajistit v rámci rodiny. Výraznější intervence do fungování rodin, které podporu zvětčí nevyžadují, ze strany jiných subjektů může být i kontraproduktivní, například kdyby poskytnutí/poskytování sociální služby jejímu uživateli neu-

možňovalo žít v jeho *přirozeném prostředí*.

Rozlišení sociálních služeb zaměřujících se na podporu rodin komplikuje také skutečnost, že určitý subjekt může poskytovat více typů různých služeb, i sociálních. Subjekty se mohou velmi lišit podle toho, zda se zaměřují spíše na rodiny či ohrožené rodiny nebo na osoby v nepříznivé sociální situaci. Některé z jimi poskytovaných sociálních služeb se mohou týkat rodin výrazně, zatímco jiné jen minimálně nebo vůbec.

Jednotlivé druhy sociálních služeb se liší také podle toho, nakolik jsou relevantní pro různé cílové skupiny. Vliv určité konkrétní sociální služby na rodiny reprezentující odlišné cílové skupiny se liší svou intenzitou a formou. Např. pro ohrožené děti, jimž nebo jejichž rodinám mohou lépe než sociální služby pomoci jiné sociální služby či nástroje rodinné politiky, bude význam služeb poskytovaných v denním stacionáři nanejvýš doplňkový. Naopak pro rodinu s dítětem se zdravotním postižením bude denní stacionář patrně jednou z nejdůležitějších služeb.

Druhy sociálních služeb, které se zaměřují na podporu rodin, je možné rozlišit různými způsoby, zejména za situace, kdy mohou být pojmy ohrožené dítě a ohrožená rodina chápány různými způsoby. Jejich rozlišení podle *druhu sociální služby* však bude do značné míry schematické a nemusí v případě konkrétní sociální služby vždy plně odpovídat situaci. Pouze u několika málo druhů sociálních služeb lze říci, že se na podporu rodiny zaměřují zcela nebo téměř výhradně, nebo že se naopak na tuto cílovou skupinu nezaměřují vůbec nebo jen zcela výjimečně. Na úrovni jednotlivých druhů sociálních služeb lze nicméně sledovat některé znaky, podle nichž je možné jednotlivé druhy sociálních služeb přiřadit do obecnějších skupin lišících se kvalitativně i kvantitativně v zaměření na cílovou skupinu (ohrožených) rodin.

Při odlišení druhů sociálních služeb zaměřujících se na rodiny je možné vycházet z **definic jednotlivých druhů sociálních služeb v zákoně**, kde je vymezena její cílová skupina. Například v případě pečovatelské služby je v zákoně uvedeno, že je určena „*osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu věku, chronického onemocnění nebo zdravotního postižení, a rodinám s dětmi, jejichž situace vyžaduje pomoc jiné fyzické osoby.*“ Nicméně pečovatelská služba se bezpochyby mnohem častěji než na rodiny zaměřuje na osoby, které mají „sníženou soběstačnost z důvodu věku, chronického onemocnění nebo zdravotního postižení“. I v těchto případech ale může mít vliv na rodinu klienta, minimálně prostředkovat. Také u řady dalších druhů sociálních služeb lze při použitých velmi obecných definicích jen těžko přesněji rozlišit, zda jsou na podporu rodin klientů zaměřeny výrazněji či nikoliv.

Určení relevance určité sociální služby ve vztahu k rodinám podle jejího vymezení v zákoně o sociálních službách může

být poměrně komplikované i v případě dalších druhů sociálních služeb. Příkladem je např. odborné sociální poradenství. Míra „vtažení“ rodiny do „zakázky“, s níž se klient na poradenské zařízení obrací, i možnost řešení jeho situace s využitím mobilizace jeho rodiny se bude podle situace výrazně lišit. Naproti tomu u některých druhů sociálních služeb je jejich orientace na podporu (ohrožených) rodin či ohrožených dětí již na základě zákonné definice zcela zřejmá. To se týká především těchto druhů sociálních služeb:

- rané péče, jež je poskytována „*dítěti a rodičům dítěte ve věku do 7 let, které je zdravotně postižené, nebo jehož vývoj je ohrožen v důsledku nepříznivého zdravotního stavu; služba je zaměřena na podporu rodiny a podporu vývoje dítěte s ohledem na jeho specifické potřeby*“ (viz ustanovení § 54 zákona o sociálních službách),
- domů na půl cesty (zaměřují se na „*osoby do 26 let věku, které po dosažení zletilosti opouštějí školská zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, popřípadě pro osoby z jiných zařízení pro péči o děti a mládež, a pro osoby, které jsou propuštěny z výkonu trestu odnětí svobody nebo ochranné léčby*“ – viz ustanovení § 58),
- nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (ta jsou určena „*dětem ve věku od 6 do 26 let ohroženým společensky nežádoucími jevy*“ – viz ustanovení § 62) a
- sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi (ty jsou určeny „*rodině s dítětem, u kterého je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě krizové sociální situace, kterou rodiče nedokáží sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení jeho vývoje*“ – viz ustanovení § 65).

Také jednoznačně, byť v podstatě nepřímo, je na podporu rodiny odkázáno u odlehčovacích služeb. Tato služba je na podporu rodin zaměřena velmi výrazně a podle zákona je určena „*osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu věku, chronického onemocnění nebo zdravotního postižení, o které je jinak pečováno v jejich přirozeném sociálním prostředí*“ (viz ustanovení § 44).

Z uvedeného je zřejmé, že pro rozlišení okruhu služeb, které se na rodiny zaměřují nejvýrazněji, mohou být již zákonné definice jednotlivých druhů sociálních služeb velmi nápomocné. V případě snahy zmapovat, zda se jednotlivé druhy sociálních služeb mohou vzájemně doplňovat, jakou formou, zda se tak skutečně děje, do jaké míry apod., se však ukazuje, že zákonné vymezení cílové skupiny sociální služby nemusí být postačující. U řady služeb bude významný jejich zprostředkovaný vliv na rodinné prostředí klienta nebo bude podstatné, že i cílové skupiny, které byly definovány podle jiných hledisek, mají ve vztahu k rodinám také vysokou relevanci a zaměření na tyto cílové skupiny tak výrazně implikuje i zaměření služeb na rodiny.

Další možností, jak zhodnotit otázku zaměření určitého druhu sociálních služeb na rodiny, je **obecnější rozvaha nad různými charakteristikami a funkcemi jednotlivých druhů sociálních služeb** – tj. například zaměření služby, její celkový charakter, podmínky pro její poskytování, její účel, její dopady na klienta a na jeho okolí či vztah dané sociální služby k rodinám. Takováto klasifikace sociálních služeb podle určitých obecných znaků může být provedena různými způsoby, odrážejícími různá teoretická východiště, rozlišujícími různé kategorie sociálních služeb. V rámci takového přístupu lze sociální služby podle jejich relevance rozlišit například do tří okruhů, z nichž první zahrnuje sociální služby orientované na podporu celé rodiny nebo její části, druhý sociální služby, u nichž relevance pro rodinnou politiku závisí na dalších okolnostech, a třetí sociální služby, u nichž je relevance pro rodinnou politiku zprostředkována (srov. Kuchařová a kol. 2009, s. 45).

Do první kategorie mohou být zařazeny například sociální služby zaměřující se na

- „podporu fungování celé rodiny (sociální poradenství, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, raná péče, telefonická krizová pomoc, krizová pomoc),
- podporu fungování ohrožené části rodiny (azylové domy, intervenční centra),
- zastoupení pečujících osob (pečovatelská služba, odlehčovací služby, centra denních služeb, denní a týdenní stacionáře) či
- podporu rodinných příslušníků z rodin, jejichž některý člen má problémy se závislostmi (kontaktní centra, služby následné péče, terapeutické komunity).“ - tamtéž, s. 45.

Do druhé skupiny je možné zařadit například služby, které přebírají určité funkce rodiny tam, „kde je členové rodiny nejsou schopni nebo ochotni zajišťovat. Rodinné vazby mezi klientem sociální služby a zbylými členy jeho rodiny mají a mohou zůstat zachovány.“ (tamtéž, s. 45). Tomuto popisu mohou za určitých okolností odpovídat například domovy pro osoby se zdravotním postižením, domovy pro seniory či chráněné bydlení.

Zprostředkovanou souvislost mezi sociálními službami a rodinnou politikou pak lze uvažovat v těch případech, kdy služba nahrazuje rodinné zázemí či rodinné síť. Tj. v situacích, kdy je „poskytována osobám s narušeným nebo neexistujícím rodinným zázemím (noclehárny, domy na půl cesty).“ - tamtéž, s. 45.

S přístupem hodnotícím určité charakteristiky nebo funkce sociálních služeb souvisí také další možný přístup, tj. **tematický výběr určitých druhů sociálních služeb**. Výběr se odvíjí od jejich relevance k určitému specifickému tématu týkajícímu se rodinné politiky. Do okruhu sledovaných služeb tak mohou být zařazeny sociální služby, které výrazněji souvisejí například se sociálně-právní ochranou

děti, určitými formami podpory a pomoci zaměřujícími se na ohrožené děti a ohrožené rodiny, respektive na určité jejich skupiny, náhradní rodinnou výchovu či ústavní výchovu, domácím násilím nebo které se zaměřují na situaci osob pečujících o osobu blízkou, respektive příjemců příspěvků na péči apod.

Nevýhodou doposud nastiněných přístupů je, že jsou poměrně obecné a nemusejí být vždy dostatečně přesné (výběr relevantních služeb je proveden „od stolu“).

Kromě těchto přístupů lze uvažovat i rozlišení založené na **vyhodnocení relevantních datových zdrojů či dalších pramenů**. Takto může být například sledována informace o *cílových skupinách* uživatelů určité sociální služby či o *věkových skupinách*, jimž je služba určena. Tyto údaje jsou shromážděny v **Registru poskytovatelů sociálních služeb** (dále jen „Registru“). S pomocí údajů z Registru lze přímo vyhledat konkrétní sociální služby, které se zaměřují na vybrané cílové (respektive věkové) skupiny. Současně je ale možné vyhodnotit také obecnější relevanci celé skupiny sociálních služeb téhož typu. Tu lze posuzovat podle podílu sociálních služeb určitého typu, které se zaměřují na vybrané cílové a věkové skupiny, k jejich celkovému počtu. Při určování toho, které druhy sociální služby se zaměřují na podporu rodin a které nikoliv, velice záleží na tom, jaké cílové a věkové skupiny budou chápány jako „indikátory zaměření služby na rodiny“ a jak bude stanovena procentuální hranice, od níž bude počet služeb zaměřujících se na tyto skupiny osob považován za výrazný. Proto i údaje z Registru představují spíše určité vodítko pro rozhodování o relevantních druzích sociálních služeb.

Z cílových skupin sledovaných v Registru lze ve vztahu k rodinné politice za nejvýznamnější považovat rodiny s dětmi, společensky ohrožené děti, oběti domácího násilí a děti po ústavní péči. Z hlediska zaměření na věkovou skupinu lze považovat za relevantní všechny sociální služby, které se výrazněji zaměřují na děti, tj. osoby mladší 18 let. U další věkové skupiny, mladých dospělých (19–26 let), je již tato otázka poněkud sporná, protože některé sociální služby zaměřující se výrazně na tuto věkovou skupinu se mohou výrazně týkat například tématu ústavní výchovy (to je případ domů na půl cesty), zatímco u jiných druhů sociálních služeb (např. noclehárny) je jejich obecnější souvislost s rodinnou politikou jen minimální nebo spíše nepřímá.

Okruh sociálních služeb řazených mezi služby podporující rodiny závisí nejen na výběru cílových a věkových skupin, které jsou vnímány jako relevantní pro rodinnou politiku, ale také na procentuální hranici, od které je možné zaměření příslušného typu sociálních služeb na některou z těchto skupin osob považovat za výrazné. V užším pojetí to může být 90 %, v širším pojetí může být opodstatněný i podíl nižší.

Popsaným způsobem (tj. všechny výše uvedené cílové a věkové skupiny, podíl služeb, které se na ně zaměřují, více než 90%) je relevance jednotlivých druhů sociálních služeb pro (ohrožené) skupiny hodnocena i v dalším textu. Uvedené poznatky vyplynuly z analýzy údajů z Registru získaných 11. 3. 2011 a týkaly se všech sociálních služeb poskytovaných k 1. 4. 2011.

Podle údajů z Registru lze při tomto nejúžším pojetí přiřadit druhy sociálních služeb, u nichž jejich zaměření na rodiny vyplývá již z jejich zákonné definice nebo dalších obecnějších charakteristik:

- sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi (97 % z nich se zaměřovalo na cílovou skupinu rodiny s dětmi),
- raná péče (95 % z nich bylo zaměřeno na tutéž cílovou skupinu a 95 % na věkovou skupinu osob mladších 18 let),
- domy na půl cesty (95 % z nich bylo zaměřeno na děti po ústavní péči a 98 % bylo určeno pro mladší dospělé ve věku 19–26 let)
- intervenční centra (všech 17 existujících sociálních služeb tohoto typu se zaměřovalo na oběti domácího násilí) a
- nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (98 % z nich bylo zaměřeno na cílovou skupinu společensky ohrožených dětí a všech 242 služeb tohoto typu na osoby mladší 18 let).

Kromě výše uvedených druhů byly při použití popsaných třídících kritérií⁶ do výběru zahrnuty také sociální služby, u nichž lze předpokládat spíše minimální či nepřímou souvislost s rodinnou politikou či podporou rodin, a to s ohledem na ne zcela jednoznačnou věkovou skupinu mladších dospělých (19–26 let), jež je velmi významná pro sociální služby zaměřené na osoby bez přístřeší nebo závislé na návykových látkách (popřípadě léčící se ze závislosti na nich), významná je také cílová skupina mladých dospělých se zdravotním postižením. Na věkovou skupinu mladých dospělých se tak z celkového počtu sociálních služeb příslušného typu ve více než 90 % zaměřovaly také tyto druhy sociálních služeb:

- terapeutické komunity (na skupinu mladších dospělých se zaměřovalo všech 17 existujících terapeutických komunit),
- sociálně terapeutické dílny (97 %),
- kontaktní centra (94 % z nich zaměřeno na mladší dospělé, současně 92 % zaměřeno také na osoby do 18 let),
- služby následné péče (93 %) - na mladší dospělé zaměřeno 92 % z nich,
- nízkoprahová denní centra,
- noclehárny (92 %) a
- podpora samostatného bydlení (92 %).

Jak je patrné, ani na základě údajů o cílové a věkové skupině uživatelů příslušné sociální služby evidované v Registru nelze jednoznačně určit, které druhy sociálních služeb se zaměřují na podporu rodin. Je proto vhodné tento postup kombinovat s některými výše popsanými postupy.

Informace o vztahu mezi sociálními službami a rodinnou politikou či rodinami mo-

hou zprostředkovat také **specializovaná empirická šetření**, jež mohou být „adresnější“, zjišťovat konkrétní podobu, popřípadě sledovat další skutečnosti. V případě sběru nových dat je vhodné vybrat pouze druhy sociálních služeb, které jsou z hlediska cílů šetření nejvýznamnější. V případě využití dřívějších výzkumů je třeba zohlednit případné odlišné přístupy k identifikaci sociálních služeb zaměřujících se na podporu rodin a skutečnost, že mohou odrážet své konkrétní cíle či určité tematické zaměření.

Jen sama empirická data tedy také nemohou poskytnout jednoznačnou odpověď na otázku, které druhy sociálních služeb se na podporu rodin zaměřují a které nikoliv. Jako nejvhodnější se proto jeví kombinovat při jejich identifikaci a výběru více popsanych přístupů.

1 Tomeš (2001, s. 71) rozlišuje mezi „subjekty“ a „objekty“ sociální politiky. V prvním případě hovoří o těch, kteří sociální politiku tvoří a rozvíjejí, ve druhém pak o těch, pro které je tvořena a rozvíjena. Obdobné rozlišení by patrně bylo možné i v případě rodinné politiky. Spojení „cílová skupina“ odkazuje v tomto směru primárně k příjemcům určité politiky, tj. k jejímu objektu. Toto spojení se však nutně neo-

mezuje pouze na pasivní roli a ani v případě cílových skupin není vyloučena možnost aktivní participace na formulaci a utváření příslušné politiky. V následujícím textu bude nicméně pozornost soustředěna na vymezení okruhu příjemců určité politiky, tj. jejich roli jakožto objektů sociální, popřípadě rodinné politiky. Z tohoto důvodu budou v dalším textu používána rovněž spojení „objekt sociální politiky“, případně „objekt rodinné politiky“.

2 Tomeš (2001, s. 117) pojmem sociální událost označuje „riziko, které je společensky uznáno za závažné a vyžadující společenskou ochranu, protože postižená osoba nebo rodina nejsou s to jeho důsledky odvrátit“. Sociální události mohou vyvolat tyto situace: změna zdravotního stavu, ztráta zaměstnání (popřípadě šířeji výdělečné činnosti), mateřství, zakládání rodiny a výchova dětí, stáří, nouze a následná chudoba a sociální dezintegrace (tamtéž, s. 118).

3 Nepříznivou sociální situací se podle ustanovení § 3, písmena b) citovaného zákona rozumí „oslabení nebo ztráta schopnosti z důvodu věku, nepříznivého zdravotního stavu, pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí, ohrožení práv a zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby nebo z jiných závažných důvodů řešit vzniklou situaci tak, aby toto řešení podporovalo sociální začlenění a ochranu před sociálním vyloučením“.

4 První dva uvedené pojmy jsou přitom relevantní především pro sociální služby, zatímco druhé dva spíše pro rodinnou politiku. Nicméně i pojmy

ohrožené děti a ohrožené rodiny lze považovat za významné v politice sociálních služeb, stejně tak jako pojmy sociální vyloučení a nepříznivá sociální situace v politice rodinné.

5 Srov. odst. d) ustanovení § 3 zákona o sociálních službách.

6 Tj. při sledování výše uvedených cílových a věkových skupin a procentuální hranice 90 % služeb zaměřených na vybrané skupiny osob ze všech služeb příslušného typu.

Literatura:

Kuchařová, V. a kol. *Životní podmínky a potřeby rodin v hlavním městě Praze*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2009.

Matoušek, O - Pazlarová, H. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Praha: Portál, 2010.

Matoušek, O. et al. V. 2010. Ohrožené rodiny a děti: přehled protektivních a rizikových faktorů. In: *FÓRUM sociální politiky*, 2010, č. 3, s. 11.

Tomeš, I. *Sociální politika. Teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub, 2001.

Registr poskytovatelů sociálních služeb <http://iregistr.mpsv.cz>

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.

Autor působí ve VÚPSV, v. v. i., a problematikou sociálních služeb se zabývá dlouhodobě.

Poznatky z praxe

Výplata dávek v hmotné nouzi formou poukázek

Romana Provazníková

V článku jsou prezentovány výsledky dotazníkového šetření uskutečněného v únoru 2011 mezi obcemi způsobilými k vyplácení dávek pomoci v hmotné nouzi formou poukázek. Tuto formu vyplácení dávek umožňuje zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi. Dávky tvoří příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení a mimořádná okamžitá pomoc. Věcné plnění je možné v případě příspěvku na živobytí a mimořádné okamžité pomoci. U těchto dávek je na rozhodnutí plátce (pověřené obecní úřady a obce s rozšířenou působností), zda je bude vyplácet v peněžní formě nebo v kombinaci výplaty formou poukázek a hotovosti. Výsledky průzkumu jsou zajímavé i v kontextu nových záměrů MPSV, které připravuje zavedení tzv. sociální karty, která způsob výplaty dávek poukázkami může do budoucna nahradit.

Oblast sociálních služeb a vyplácení sociálních dávek prochází v posledních letech neustálým změnami. V současné době MPSV připravuje zavedení tzv. karty sociálních systémů, která je součástí projektu MPSV „Jednotný informační systém práce a sociálních věcí“. Podle tohoto konceptu by se výplata nepojistných sociálních dávek uskutečňovala prostřednictvím uvedené karty. Podle předkladatelů dojde k efektivnějšímu vyplácení dávek, k jejich zprůhlednění a v některých případech k odstranění bezhotovostního vyplácení dávek.

Mezi širokou veřejností není příliš známá skutečnost, že podle platné legislativy lze i v současné době některé dávky vyplácet formou věcného plnění. Umožňuje to zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci

v hmotné nouzi (dále jen zákon). Vybrané typy sociálních dávek a příspěvků lze vyplácet kromě peněžní formy i formou věcného plnění – mimo jiné i formou poukázek. Tato forma vyplácení dávek či financování veřejných služeb je běžně využívána v řadě států (Bailey, 2004; Cave, 2001; Provazníková, 2007), v České republice se jedná o novinku. Zákon o pomoci v hmotné nouzi upravuje poskytování pomoci k zajištění základních životních podmínek fyzickým osobám, které se nacházejí v hmotné nouzi, prostřednictvím dávek pomoci v hmotné nouzi. Stanovuje, že každý má nárok na poskytnutí základních informací, které vedou k řešení hmotné nouze nebo jejímu předcházení. Dle tohoto zákona dávky v systému pomoci v hmotné nouzi tvoří příspěvek na živo-

bytí, doplatek na bydlení a mimořádná okamžitá pomoc. Věcné plnění je umožněno pouze v případě příspěvku na živobytí a v případě mimořádné okamžité pomoci, proto jsou v příspěvku charakterizovány podrobněji.

Příspěvek na živobytí je základní dávkou pomoci v hmotné nouzi a jejím cílem je pomoci osobě či rodině při nedostatečném příjmu. Nárok na tento příspěvek vzniká osobě či rodině, pokud po odečtení přiměřených nákladů na bydlení nedosahuje příjem této osoby či rodiny částky na živobytí. Dle § 42 odstavce 1 zákona může být příspěvek poskytnut v peněžní nebo věcné formě, popřípadě v obou těchto formách. Odstavec 2 uvádí důvody pro poskytnutí příspěvku ve věcné podobě. „Ve věcné formě se příspěvek na živobytí

Tabulka č. 1: Vývoj dávek pomoci v hmotné nouzi (v mld. Kč)

	2009	2010	1. pololetí 2010	1. pololetí 2011
Dávky pomoci v hmotné nouzi	3,1	3,9	1,9	2,4
v tom: příspěvek na živobytí	2,3	2,9	1,4	1,8
doplatek na bydlení	0,5	0,7	0,3	0,4

Pramen: MPSV. Vývoj sociálních výdajů MPSV v 1. pololetí 2011; MPSV Tisková zpráva ze dne 13. 4. 2011

poskytne, pokud je zjevné, že by příjemce nevyužil dávku k účelu, ke kterému je určena. Pokud v průběhu poskytování peněžité formy dávky bude tato dávka používána k jinému účelu, než byla poskytnuta, postupuje se obdobně, a to i s využitím institutu zvláštního příjemce.“

Způsob výplaty příspěvku určuje plátec tak, že bere v úvahu schopnosti a možnosti osoby v hmotné nouzi s dávkou v hmotné nouzi hospodařit a využít dávku k účelu, ke kterému je určena. Plátec může podle zákona určit dávky tak, že nejméně 35 % a nejvýše 65 % přiznané dávky bude poskytnuto ve formě poukázky opravňující k nákupu zboží ve stanovené hodnotě nebo prostřednictvím elektronického platebního prostředku.

Druhou oblastí, kde je možno uplatnit věcné plnění, je mimořádná okamžitá pomoc. **Mimořádná okamžitá pomoc** je poskytována osobám, které se ocitnou v situacích, které je nutno bezodkladně řešit. Tyto situace jsou uvedeny v § 2 zákona:

- Nejsou plněny podmínky hmotné nouze, ale v případě neposkytnutí pomoci osobě hrozí vážná újma na zdraví (§ 2 odstavec 3).
- Postižení vážnou mimořádnou událostí. Za vážnou mimořádnou událost se považuje například živelní pohroma, požár nebo jiná destruktivní událost, ekologická nebo průmyslová havárie (§ 2 odstavec 4).

žuje například živelní pohroma, požár nebo jiná destruktivní událost, ekologická nebo průmyslová havárie (§ 2 odstavec 4).

- Nedostatek prostředků k úhradě jednorázového výdaje spojeného zejména se zaplacením správního poplatku při prokázané ztrátě osobních dokladů, při vydání duplikátu rodného listu nebo dokladů potřebných k přijetí do zaměstnání, s úhradou jízdného v případě ztráty peněžních prostředků, a v případě nezbytné potřeby s úhradou noclehu (§ 2 odstavec 5a).
- Nedostatek prostředků k nákupu nebo opravě předmětů dlouhodobé potřeby nebo k uhrazení odůvodněných nákladů vznikajících v souvislosti se vzděláním nebo se zájmovou činností nezaopatřených dětí (§ 2 odstavec 5b).
- Ohrožení sociálním vyloučením. Týká se to zejména osob vracejících se z vězení, z dětského domova, péstounské péče apod. (§ 2 odstavec 6).

U mimořádné okamžité pomoci přiznané z důvodu uvedeného v § 2 odst. 3 zákona může plátec dávky určit věcné plnění tak, že nejméně 35 % a nejvýše 65 % přiznané dávky bude poskytnuto ve formě poukázky opravňující k nákupu zboží ve stanovené hodnotě. U mimořádné okamžité pomoci

přiznané z důvodu uvedeného v § 2 odst. 5 určí plátec dávky jako způsob výplaty přímo úhradou výdaje nebo nákladu, který je důvodem přiznání mimořádné okamžité pomoci, nebo prostřednictvím poukázky na přímý odběr zboží ve stanovené hodnotě. Hotovostní způsob výplaty může u mimořádné okamžité pomoci přiznané z důvodu uvedeného v § 2 odst. 5 určit plátec dávky pouze v případě, nelze-li využít těchto způsobů výplaty, nebo pokud plátec dávky dospěje v odůvodněném případě k závěru, že je důvodné poskytnutí dávky hotovostním způsobem.

Jelikož MPSV nezjišťuje, které obce tento způsob vyplácení dávek využívají a do jaké míry, zajímalo nás, zda se výplata dávek i formou poukázek v ČR využívá a jaké jsou zkušenosti obcí s touto formou výplaty.

Vývoj výdajů na dávky v hmotné nouzi

Výdaje na tyto tři typy dávek (příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení a mimořádná okamžitá pomoc) nepředstavují z celkových výdajů MPSV na sociální oblast velkou částku – v roce 2010 činily cca 3,9 mld. Kč. Celkové výdaje MPSV včetně výdajů důchodového pojištění a výdajů na podporu v nezaměstnanosti v roce 2010 činily 440,1 mld. Kč. Jak ilustruje tabulka č. 1, dochází však k jejich pravidelnému nárůstu. V roce 2010 vzrostly oproti roku 2009 téměř o 26 % a v prvním pololetí roku 2011 činily cca 2,4 mld. Kč, což představovalo meziroční nárůst o 26 %.

Důvodem tohoto zvýšení byl nárůst počtu domácností v hmotné nouzi (v roce 2010 se podle údajů MPSV v průměru jednalo o cca 79 tis. domácností, tj. o 16 tis. více než v roce 2009, a v první polovině roku 2011 se v průměru jednalo již o cca 90 tis. domácností s příspěvkem na živobytí, tj. o 10 tis. více než za stejné období roku 2010, a o cca 25 tis. domácností s doplatkem na bydlení). V roce 2010 byla zvýšena rovněž výplata mimořádné okamžité pomoci v důsledku řešení následků povodňových škod v Libereckém a Ústeckém kraji.

Podíváme-li se na rozložení výplaty dávek dle krajů (tabulka č. 2), z údajů dostupných za roky 2008 a 2009 vyplývá, že objem vyplacených příspěvků na živobytí se zvýšil ve všech krajích kromě Moravskoslezského a Ústeckého. Přesto však jsou výdaje v těchto krajích nejvyšší a několikanásobně převyšují výdaje ostatních krajů. U výdajů na mimořádnou okamžitou pomoc došlo k výrazně vyššímu nárůstu než u výdajů na živobytí. Opět nejvyšší výdaje vykazují kraje Ústecký a Moravskoslezský.

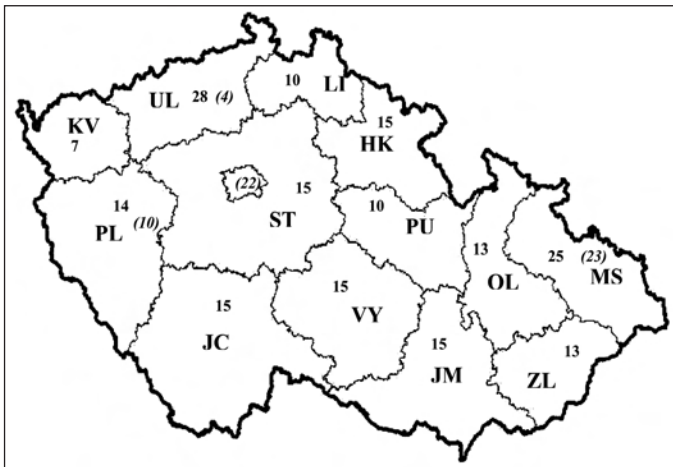
Lze předpokládat, že i nadále bude docházet k nárůstu těchto dávek v souvislosti s omezením nároku na sociální příspěvek v systému státní sociální podpory, s vyšším počtem dlouhodobě nezaměstnaných osob a s růstem cen v oblasti bydlení a energií.

Tabulka č. 2: Vývoj výdajů příspěvků na živobytí a výdaje na okamžitou pomoc

Územní jednotka	Výdaje (v tis. Kč)					
	Příspěvek na živobytí			Mimořádná okamžitá pomoc		
	2008	2009	Meziroční index	2008	2009	Meziroční index
Praha	74 580	79 234	106,2%	7 883	10 439	132,4%
Středočeský kraj	126 856	140 592	110,8%	11 326	16 671	147,2%
Jihočeský kraj	73 841	88 835	120,3%	10 010	17 901	178,8%
Plzeňský kraj	60 889	85 593	140,6%	3 262	5 794	177,6%
Karlovarský kraj	106 418	115 174	108,2%	5 649	9 771	173,0%
Ústecký kraj	464 021	450 928	97,2%	18 749	33 182	177,0%
Liberecký kraj	83 885	104 614	124,7%	5 285	13 480	255,1%
Královéhradecký kraj	70 296	86 787	123,5%	6 416	7 549	117,7%
Pardubický kraj	71 060	88 011	123,9%	5 057	4 403	87,1%
Kraj Vysočina	50 763	62 586	123,3%	4 360	8 086	185,5%
Jihomoravský kraj	221 002	230 685	104,4%	21 009	22 341	106,3%
Olomoucký kraj	138 452	164 056	118,5%	11 032	30 960	280,6%
Zlínský kraj	87 760	100 897	115,0%	8 858	13 649	154,1%
Moravskoslezský kraj	546 323	530 061	97,0%	26 661	55 205	207,1%

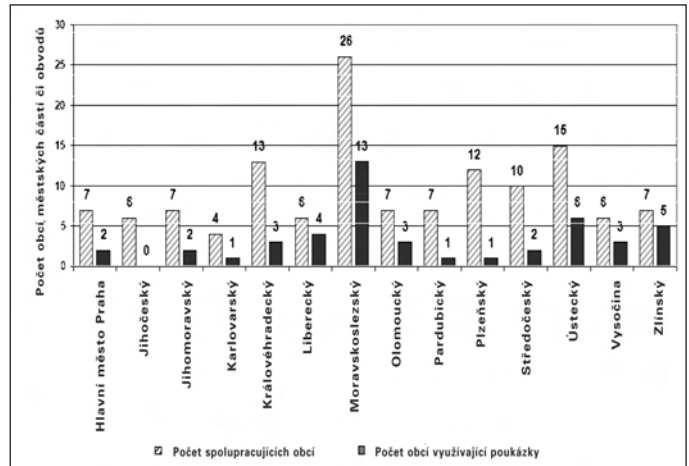
Pramen: MPSV. Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2009, s. 147 a 149

Obrázek č. 1: Počet oslovených obcí, městských částí a obvodů v jednotlivých krajích

Pramen: vlastní

Graf č. 1: Počet obcí využívajících poukázky z počtu obcí, které se zúčastnily šetření

Pramen: vlastní

Provedení průzkum – dotazníkové šetření

Dotazníkové šetření bylo provedeno v únoru 2011 (Riegerová, 2011). Dotazníky byly v elektronické podobě zaslány vedoucím sociálních odborů či zaměstnancům zodpovědným za výplatu dávek v hmotné nouzi na příslušném městském úřadě. Dotazník obsahoval otázky pro obce, které mají zkušenost s využíváním poukázek, ale i pro obce, které tuto zkušenost nemají. Do šetření byly zahrnuty obce s rozšířenou působností z celé ČR dle seznamu obcí způsobilých k výplatě dávek v hmotné nouzi zveřejněném na Integrovaném portálu MPSV. Vzhledem k tomu, že výplata dávek v hmotné nouzi je nejvyšší v krajích Ústeckém a Moravskoslezském, byly z těchto krajů osloveny téměř všechny obce způsobilé k výplatě dávek (v Ústeckém kraji kromě obce s pověřeným úřadem Kamence, v Moravskoslezském kraji kromě 4 obcí – Frýdlant nad Ostravicí, Osoblaha, Příbor, Trinec). V Ústí nad Labem a Ostravě byly osloveny rovněž všechny městské obvody (4 městské obvody v Ústí nad Labem a 23 obvodů v Ostravě). Dále bylo osloveno všech 22 městských částí hlavního města Prahy a 10 městských obvodů v Plzni. U ostatních krajů bylo náhodně v každém kraji osloveno 15 obcí s rozšířenou působností. Pokud byl v příslušném kraji menší počet obcí s rozšířenou působností než 15, byly osloveny všechny tyto obce.

Celkem byl dotazník rozeslán 259 obcím, městským částem či obvodům. Konkrétně se jednalo o 184 obcí s rozšířenou působností (což činí 89,8 % ze všech obcí tohoto typu), 3 z nich byly oslovovány prostřednictvím městských částí či obvodů (celkem 59 městských částí či obvodů), dále bylo osloveno 19 obcí s pověřeným obecním úřadem. Počty oslovených obcí, městských částí či obvodů z jednotlivých krajů jsou zobrazeny na obrázku č. 1. Počty oslovených městských částí či obvodů jsou v závorce a zapsány kurzívou.

Návratnost odeslaných dotazníků činila 51,35 % (z 259 oslovených respondentů se

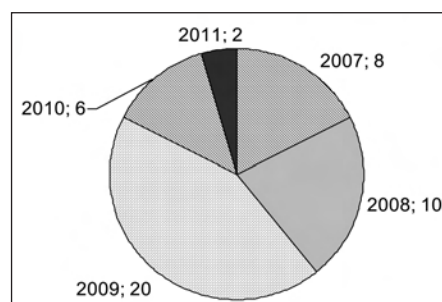
již do šetření zapojilo 133). Obce, městské části a obvody, které na dotazník zareagovaly, ale písemně odmítly poskytnout informace, nejsou do návratnosti započítány a nejsou zahrnuty ve výsledcích. Návratnost byla nejvyšší v Královéhradeckém (86, 7%), Středočeském (66, 7%), Jihomoravském (66, 7%) a Libereckém kraji (60 %). Naopak nejnižší návratnosti bylo dosaženo v kraji Jihočeském, na Vysočině (40,0%) a v Praze (31,8%).

Analýza výsledků využívání poukázek k výplatě dávek v hmotné nouzi

Zkušenosti s poukázkovým systémem má pouze 46 (34,59 %) obcí, městských částí či obvodů. Graf č. 1 ilustruje rozložení vzorku podle krajů – počet obcí, které se výzkumu v jednotlivých krajích zúčastnily, a počet obcí, které mají zkušenosti s poukázkami. Nejčastěji je poukázek využíváno v kraji Zlínském a Libereckém. Velký výskyt poukázek je patrný také v kraji Moravskoslezském (50 %) či na Vysočině (50 %). Mezi kraje, ve kterých obce poukázky využívají jen zřídka, patří Plzeňský (8,3 %), Pardubický (14,3 %) či Středočeský (20 %). Z Jihočeského kraje se výzkumu zúčastnilo šest obcí, ani jedna však poukázkový systém nevyužívá.

Další oblastí, která nás zajímala, byla délka používání tohoto způsobu výplaty dávek. Poukázky mohly obce začít využívat

Graf č. 2: Délka využívání poukázek k výplatě dávek

Pramen: vlastní

s nabytím platnosti zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, a to od 1. 1. 2007. Průzkum ukázal, že v tomto roce zavedlo poukázkový systém 8 obcí (17 %), nejvíce respondentů (20 obcí – 44 % respondentů) zavedlo výplatu částí dávek v hmotné nouzi v poukázkách v roce 2009. Mezi první obce, které začaly poukázky využívat, patří Bohumín, Český Těšín, Děčín, Humpolec, Libouchec, Kladno, Přerov a Praha 2.

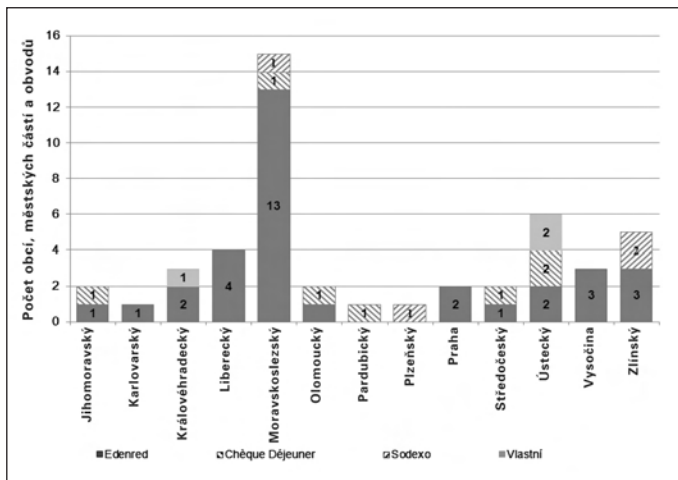
V kompetenci jednotlivých obcí je volba společnosti poskytující poukázky, případně obce mohou využívat vlastní poukázky. Na českém trhu jsou v této oblasti nevyužívanější tři společnosti – Edenred, Sodexo a Chèque Déjeuner. Největší podíl na trhu s poukázkami v hmotné nouzi dosahuje společnost Edenred, kterou využívá 32 obcí (cca 70 %). Obce si tuto společnost vybraly především pro velké pokrytí obchodní sítě, na základě referencí jiných obcí, pro vstřícnou spolupráci, flexibilitu a velké zkušenosti s využitím poukázek. Uvedená společnost byla navíc v roce 2007 jediná, která tuto možnost obcím nabízel. Vlastní poukázky využívají pouze 3 obce. Rozložení společnosti poskytujících poukázky v hmotné nouzi v jednotlivých krajích ilustruje graf č. 3.

V kompetenci obcí je rovněž určení nominálních hodnot poukázek, které bude ve své lokalitě využívat. Nejvyužívanější nominální hodnotou je poukázka v hodnotě 50 Kč, tyto poukázky užívají ve 40 obcích, druhou nejčastěji využívanou je poukázka v nominální hodnotě 100 Kč (využívá 16 obcí), třetí v pořadí je poukázka v hodnotě 30 Kč, která se používá v deseti obcích. Obliba poukázek v nižších nominálních hodnotách je daná nižší zneužitelností poukázek a tím, že se za nevyužitou hodnotu poukázky hmotnost nevrací.

Čtyřicet z oslovených obcí využívá poukázky pouze jedné nominální hodnoty (graf č. 4). Mezi respondenty jsou ale i obce, kde se můžeme setkat s poukázkami v pěti nominálních hodnotách (např. Nový Jičín).

Další zkoumanou oblastí bylo zjištění poměru, ve kterém obce vyplácejí klientům dávku ve formě poukázky a v hmotnosti a rovněž způsob jeho určení. Šest-

Graf č. 3: Rozložení společností poskytujících poukázky v hmotné nouzi v jednotlivých krajích

Pramen: vlastní

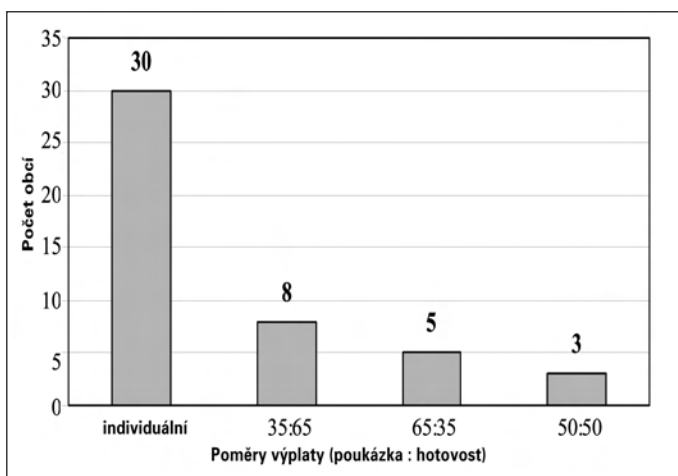
náct ze 46 obcí, kde se poukázky používají, má poměr, ve kterém je klientovi dávka poskytnuta, předem daný. Mezi nejčastěji využívané hranice patří spodní a horní hranice stanovená zákonem (poměr výplaty 35 % v poukázkách a 65 % v hotovosti nebo 65 % v hotovosti a 35 % v poukázkách). Dále obce často využívají k výplatě dávky i poměr 50:50. Počet obcí, městských částí či obvodů, využívající stanovené poměry uveden na grafu č. 5.

Většina obcí má vlastní metodiku, podle které postupuje při rozhodování o výplatě dávek ve formě poukázek. Při posuzování klientů berou v úvahu zejména vztah klientů k alkoholu, drogám, gamblerství, k délce pobírání dávek, jejich zneužívání, nezaměstnanost, zdravotní stav, počet společně posuzovaných osob, místo bydliště. V případě splnění stanovených kritérií obce vyplácejí všem způsobilým klientům dávky v hotovosti a v poukázkách ve stejném poměru.

Zajímavé je porovnání obcí dle typů poskytovaných dávek ve věcné formě. Ve většině krajů využívají obce oba typy dávek vypláčené formou poukázek, pouze respondenti z kraje Jihomoravského a Karlovarského využívají poukázky jen k dáv-

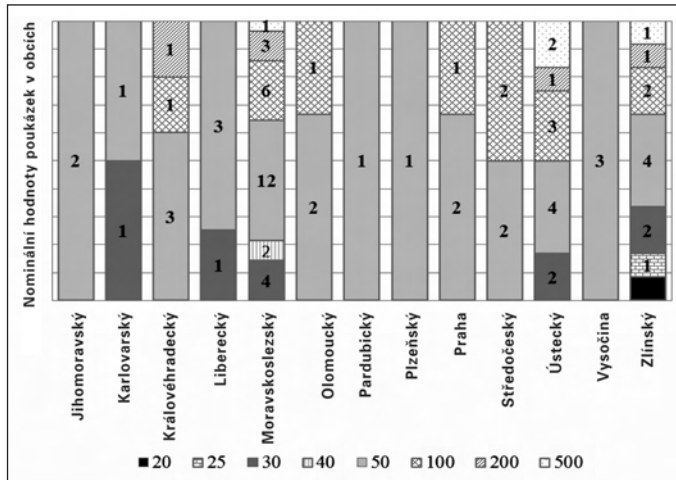
kám na živobytí. Počty klientů pobírající dávky na živobytí vypláčené touto formou se v jednotlivých obcích velmi liší – dle uváděných odhadů se pohybují v intervalu od 0,5 % až po 80 % způsobilých klientů, nejčastěji se vyskytovala výplata pro třetinu klientů. Takto vypláčená dávka je dle očekávání významná v kraji Moravskoslezském a Ústeckém. Dávky mimořádné okamžité pomoci se významněji podílejí na výplatě dávek v Olomouckém kraji (v Přerově mimořádnou okamžitou pomoc formou poukázek dostává 95 % způsobilých klientů, 50 % v Zábřehu, ve Šternberku 7 % klientů), v Královéhradeckém kraji v Broumově mimořádnou okamžitou pomoc pobírá formou poukázek zhruba 70 % klientů, v Novém Městě nad Metují 30 % klientů, v Libereckém kraji ve Frýdlantu 30 % klientů. V Pardubicích mimořádnou okamžitou pomoc formou poukázky získává rovněž 30 % klientů. V Praze 2 je to dokonce 80 % způsobilých klientů. Ve Zlínském kraji je mimořádná okamžitá pomoc formou poukázky vypláčena ve větším objemu v Holešově (50 %), Kroměříži (50 %), Uherském hradišti (70 %) a Vsetíně (50 %). V Ústeckém kraji v Žatci ji v této formě dostává 40 % klientů.

Graf č. 5: Nejčastěji využívané poměry výplat dávek

Pramen: vlastní

Graf č. 4: Nominální hodnoty poukázek

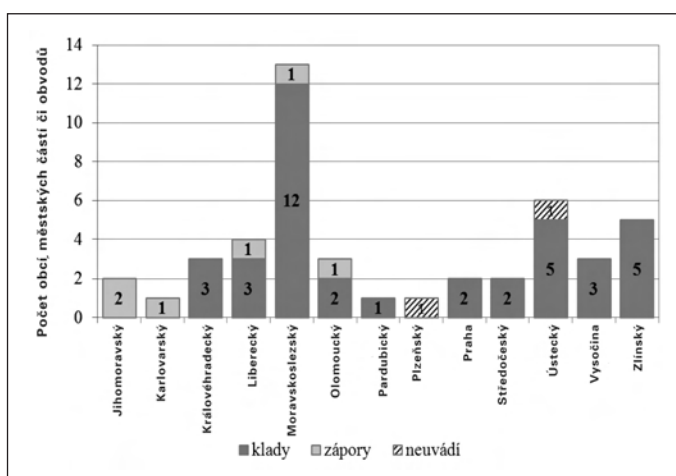
Pramen: vlastní

Hodnocení poukázek obcemi

Průzkum byl rovněž zaměřen na zjištění výhod či nevýhod poukázek a důvodů, proč k tomuto způsobu výplaty dávek obce přistoupily. Důvodem pro poskytování dávek formou poukázek ze strany obcí je především snaha o zamezení zneužívání dávek k nákupu určitého druhu zboží. Uvedlo ji 80,4 % respondentů a tuto skutečnost také považují za největší výhodu poukázek. Respondenti rovněž zdůrazňovali individuální sociální práci s klienty, kdy je možno tímto způsobem naučit klienty určitým návykům (13,0 %) a motivovat je k vlastní aktivitě a zařazení do běžného života. Výrazné úspory při využití této formy výplaty dávek bylo podle respondentů dosaženo v Litvínově, úspora byla pracovníky městského úřadu vyčíslena na 500 000 Kč měsíčně.

Ostatní uváděné důvody byly v odpovědích respondentů značně protichůdné – někteří respondenti označovali jako výhodu poukázkového systému administrativní jednoduchost (6,5 %), kterou vidí především ve skutečnosti, že se o vše podstatné postarají společností poskytující poukázky (dodávka softwaru, jejich evidence apod.). Několik respondentů spatřuje výhodu pou-

Graf č. 6: Hodnocení poukázek obcemi

Pramen: vlastní

kázkového systému v široké síti prodejen, kde je možno poukázky uplatnit (6,5 %). Na druhou stranu stejné důvody se objevují u jiných respondentů jako nevýhoda poukázek – zejména problém v počtu prodejen vidí 34,8 % dotázaných respondentů, dále jsou uváděny náročná administrativa a nároky na zaměstnance úřadu při individuálním posuzování klientů pro vyplácení dávek. Zákon neumožňuje plošné vyplácení dávek touto formou, pouze na základě individuálního posouzení.

V sedmi krajích se respondenti setkali se zneužitím poukázek, většinou se jednalo o snahu klientů prodat poukázky pod cenou či získat za poukázky alkohol a cigarety.

Positivním jevem je skutečnost, že 19,6 % respondentů nevidí žádné zásadní nevýhody této formy výplaty dávek. Při celkovém hodnocení využívání poukázek v oblasti hmotné nouze se většina obcí (82,6 %) shodla na tom, že ve využívání poukázek spatřuje spíše výhody. Více záporů na poukázkovém systému vidí přibližně 13,1 % obcí, městských částí a obvodů, 4,3 % oslovených na tuto otázku nedokázalo jednoznačně odpovědět. Odpovědi respondentů dle jednotlivých krajů ilustruje graf č. 6.

Šetření bylo zaměřeno i na obce, které se výzkumu zúčastnily, ale poukázky v souladu se zákonem o pomoci v hmotné nouzi nevyužívají. Nevyužívá je 87 obcí, městských částí či obvodů (65,41 %) ze zkoumaného vzorku. Mezi nejčastěji uváděnými důvody je velikost obce. Menší obce a lokality s malým počtem klientů o poukázkový systém zájem nejeví. Tento argument uvedl téměř každý čtvrtý respondent. Významným argumentem byl také názor respondentů, že poukázky zneužívání dávek zcela nevymítí, dále administrativní a organizační náročnost systému, špatné zkušenosti jiných úřadů, nedostatek prodejen přijímajících poukázky (což opět souvisí s velikostí obce).

Pouze 34 % obcí z dané skupiny spatřuje poukázky jako vhodný nástroj odstraňování zneužívání dávek, ostatní obce se

toto nedomnívají. Dle názoru 29,4 % respondentů je vhodnějším nástrojem k zabránění zneužívání dávek sociální šetření a důslednější kontrola klientů. Stejný objem respondentů vidí vhodný nástroj v přímých úhradách. Pětina respondentů (21,6 %) doporučuje více výplatních termínů, využívání institutu zvláštního příjemce a výplatu formou věcné dávky (16,2 %).

Přes výše uvedené však většina z obcí o využití poukázek uvažovala či stále uvažuje (61 % respondentů)¹.

Závěr

Průzkum ukázal, že obce v ČR znají možnost využívat výplatu dávek v hmotné nouzi formou poukázek a využívají ji. Potvrdilo se, že zejména obce v Ústeckém a Moravskoslezském kraji mají snahu řešit zneužívání sociálních dávek a tuto práci s klienty využívají. Cílem průzkumu bylo zjistit, zda tato forma výplaty dávek motivuje klienty k zodpovědnějšímu chování, k zajištění účelovosti a adresnosti dávek a tím k efektivnějšímu vynakládání finančních prostředků. Průzkum potvrdil, že k výplatě dávek obce přistupují právě z důvodů zamezení zneužívání dávek a k jisté motivaci klientů. Na druhé straně však tato forma výplaty dávek vyžaduje individuální práci s klientem a zdůvodnění formy výplaty dávky klientovi. Zákon neumožňuje zvolit plošnou výplatu dávek v hmotné nouzi v poukázkách všem způsobilým klientům. To na obce klade zvýšené nároky administrativní i nároky na personální zabezpečení.

Navrhovaný systém sociální karty by mohl některé výše uvedené problémy vyřešit – lze očekávat, že výplata dávek v hmotné nouzi se bude uskutečňovat touto formou a využívání poukázek zanikne. Karta bude určena povinně lidem, kteří zneužívají dávky v hmotné nouzi, pro ostatní příjemce sociálních dávek bude volitelnou alternativou. Zneužívání dávek bude automaticky kontrolováno prostřednictvím informačního systému.

V současné době nejsou známy další podrobnosti ohledně fungování sociálních karet. V případě dostatečně husté sítě prodejen, které budou karty akceptovat, by mohly vyřešit nedostatky poukázkového systému, který se právě pro nedostatečnou síť prodejen nehodil pro malé obce a města.

¹ V době realizace dotazníkového šetření ještě nebyly známy záměry MPSV převést výplatu dávek na úřady práce.

Literatura:

- Bailey, S. J. *Strategic Public Finance*. 1. Basingstoke: Palgrave, 2004. s. 288. ISBN 0-333-92221-2.
- Cave, M. Voucher Programmes and their Role in Distributing Public Services. In *OECD Journal on Budgeting*. Paris: OECD Publications Service, 2001. s. 59–88. Dostupné z WWW: <<http://www.oecd.org/dataoecd/13/17/33657436.pdf>>. ISBN 92-64-19060-0.
- Integrovaný portál MPSV [online]. Obecní úřady rozhodující o dávkách pomoci v hmotné nouzi [cit. 2011-09-02]. Dostupné z WWW: <<http://portal.mpsv.cz/soc/hn/local>>.
- MPSV [online]. Pomoc v hmotné nouzi [cit. 2011-08-29]. Dostupné z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/5#zphn>>.
- MPSV [online]. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2009*. 2010. Praha [cit. 2011-09-02]. Dostupné z WWW <http://www.mpsv.cz/files/clanky/9845/statisticka_rocenka_z_oblasti_prace_sociálních_věcí_2009.pdf> ISBN 978-80-7421-022-8
- MPSV [on-line]. Tisková zpráva ze dne 13.4.2011 [cit. 2011-09-02]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/10682/13042011_opr.pdf>.
- MPSV [online]. Vývoj sociálních výdajů MPSV v 1. pololetí 2011 [cit. 2011-09-02]. Dostupné z WWW: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/11327/TZ31082011.pdf>>
- MPSV [online]. Vývoj sociálních výdajů MPSV v roce 2010. [cit. 2011-09-02] Dostupné z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/10800>>.
- Provazníková, R. An alternative provision of public services: The use of vouchers. In *Scientific Papers of the University of Pardubice - Series D: Faculty of Economics and Administration*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2007. s. 158–167. ISBN 978-80-7395-040-8.
- Riegerová, L. Využívání poukázek (vouchers) jako způsob poskytování veřejných služeb v ČR. Diplomová práce. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2011.
- Ryšavý, I. Dluhy obcím by se mohly platit i z příspěvku na živobytí. In *Moderní obec*, červen 2011, roč. XVII, č.6, Praha: Economia, s. 6-7, ISSN 1211-0507.
- Zákon č. 111/2006 Sb. o pomoci v hmotné nouzi.

Autorka působí na Fakultě ekonomicko-správní Univerzity Pardubice.

Zajímavosti ze zahraničního tisku

Jak posílit inkluzivitu trhu práce

Expertí EU Network of Independent Experts on Social Inclusion (NTC) vypracovali ve spolupráci s Applica a ÖSB v rámci programu „Peer Review in Social Protection and Social Inclusion and Assessment in Social Inclusion“ materiál „Policy Solutions for Fostering Inclusive Labour Markets and for Combating Child Poverty and Social Exclusion“, při jehož zpracování čerpali z národních programů reforem předložených Evropské komisi v dubnu 2011 a z řady dalších národních i mezinárodních zdrojů. V části „Fostering inclusive labour markets: Key challenges and policy options used by countries to address them“ se zaměřili na opatření přijímaná v jednotlivých státech EU s cílem posílit inkluzivitu tamních trhů práce. Tento souhrn by mohl být inspirací i pro naše tvůrce politiky trhu práce.

Opatření k posílení inkluzivity trhu práce by se měla týkat několika širších oblastí:

- reformování systému sociálního zabezpečení tak, aby dávky jednak poskytovaly odpovídající podporu příjmu, jednak byly dostatečnou pobídkou k zaměstnanosti,
- podpory starších lidí, aby zůstávali déle v placeném zaměstnání,
- usnadnění přechodu mladých lidí ze školy do zaměstnání poskytováním poradenství a pomoci při hledání práce,
- zajištění přístupu ke kontinuálnímu vzdělávání s cílem zachovat zaměstnanost a umožnit, aby se lidé mohli přizpůsobit měnícím se potřebám trhu práce,
- zlepšení předpokladů zaměstnanosti žen, zvláště s dětmi,
- povzbuzování a podpora znevýhodněných skupin (migrantů, etnických mino-

rit, osob se zdravotním postižením a osob s nízkou úrovní vzdělání) při vstupu na trh práce.

Při zvyšování participace na trhu práce se opatření musí zaměřit na domácnosti nezaměstnaných. K odstranění chudoby pracujících je důležité zlepšovat kvalitu zaměstnání a omezovat segmentaci trhu práce.

Z hlediska úspěšnosti je důležité vycházet ze zkušenosti, že neúspěšnější je přístup kombinující opatření aktivující k zaměstnanosti, podporu příjmu a kvalitní veřejné služby, jejichž účinek se vzájemně posiluje.

Práce se musí vyplácet

Ve většině členských států se snaží o to, aby se pracující lidé měli lépe než nepracující. Jednou z cest je stanovení dostatečně vysoké minimální mzdy, přičemž ovšem hrozí, že nebudou vznikat nová pracovní místa. Jinou je omezení sociálních dávek, přičemž zase hrozí, že příjmy nestačí na zajištění přijatelného životního standardu. Dávky pro pracující s nízkými mzdami spolu s nižším zdaněním nízkých příjmů umožňují ochranu příjmu málo placených pracovníků při zachování podmínek umožňujících zaměstnavatelům vytvářet pracovní místa.

Příkladem může být Francie, kde se podařilo kombinací dávek pro osoby s nízkými příjmy, nižšího zdanění nízkých pracovních příjmů a dávek pro zaměstnané osoby s nízkými mzdami efektivně zvýšit disponibilní příjem málo placených osob.

V Irsku byly před několika lety zavedeny daňové kredity s cílem zvýšit příjem osob s nízkými mzdami, přičemž příjmy na úrovni minimální mzdy daním nepodléhají. Ve Velké Británii byly daňové kredity pro osoby s nízkými výděly doplněny dávkami na bydlení k pokrytí nákladů na bydlení a snížením obecních daní placených majiteli domů a nájemníky.

V Belgii a v ČR byly sníženy daně z příjmů pro pracovníky s nízkými mzdami, zatímco v Nizozemsku a ve Švédsku byly obecně sníženy daně z příjmů ze zaměstnání.

V Rakousku, Portugalsku, ČR, Finsku a ve Francii byla zesílena aktivizační opatření a nárok na dávky byl zpřísněn s cílem posílit snahu lidí hledat práci, v prvních dvou zemích spojením výplaty minimálních dávek s ochotou přijmout nabízenou práci nebo výcvik s cílem zabránit dlouhodobé závislosti na dávkách.

Zvýšení participace starších lidí na trhu práce

Reformy sociálního zabezpečení se zaměřily na oblast důchodů, aby finančně pobízely k pozdějšímu odchodu do důchodu, a na pomoc při delším setrvání v zaměstnání. Tím se dosáhne zvýšení participace na trhu práce, prodloužení období, po které lidé platí pojistné, a omezení tlaku na veřejné finance.

V ČR byla zavedena možnost kombinovat částečný důchod s prací na snížený úvazek.

Ve Finsku, Maďarsku a v Nizozemsku byl zvýšen statutární věk odchodu do důchodu

a současně zde usilují o zvýšení i skutečného věku odchodu do důchodu, částečně omezením možnosti odejít do předčasného odchodu i jeho výše. V Bulharsku, Řecku a Portugalsku byly ze stejného důvodu zpřísněny podmínky nároku na invalidní důchody. V Nizozemsku jsou zvýšené pobídky k setrvání na trhu práce pro lidi doplněny pobídkami pro zaměstnavatele ve formě snížení sociálních plateb v případě, že příjmu nezaměstnané osoby starší 50 let nebo pokud nepustí osoby starší 62 let. Také v Portugalsku oznámili v národním programu reformy na období let 2008–2010 plán snížit platby zaměstnavatelů, pokud přijmou starší pracovníky.

Pomoc mladým lidem při hledání práce

Ekonomická recese a jen nízký růst zaměstnanosti, který následoval, ztížil hledání zaměstnání zvláště mladým lidem. Ve Španělsku vznikla pracovní skupina zaměřená na spolupráci úřadů a dalších zainteresovaných na centrální a regionální úrovni s cílem dosáhnout toho, aby mladí lidé s nedokončeným vzděláním své vzdělávání dokončili.

V Rakousku mají mladí lidé zaručeno, že poté, co vyjdou ze školy, budou mít možnost odborného výcviku, a zaměstnavatelé za to, že je přijmou, dostávají pobídky. Také v Nizozemsku byly posíleny výcvikové programy pro mladé lidi.

Posílení kontinuálního vzdělávání

V řadě zemí využili během recese možnost rozšířit vzdělávání pracovníků, jejichž pracovní doba byla omezena nebo kteří byli dočasně bez práce. V Německu byla v roce 2009 a 2010 přijata opatření ke zvyšování kvalifikace osob, jež byly převedeny na zkrácenou pracovní dobu. Také v ČR byla práce na zkrácenou pracovní dobu doprovázena zvýšenými investicemi do vzdělávání ve formě grantů pro zaměstnavatele zajišťující pro pracovníky vzdělávání.

Zvýšení zaměstnanosti žen

Opatření ke zvýšení participace žen na trhu práce budou efektivní, budou-li zaměřena na zajištění výcviku po období péče o děti, kvalitních a dostupných služeb péče o děti, flexibilní uspořádání pracovní doby a dostatečné podpory v případě onemocnění dětí. Měla by vést k odstranění genderové diskriminace a zajištění rovných příležitostí i stejného odměňování žen a mužů.

Ve Švédsku dlouhodobě pomáhají rodičům propojit práci s rodinným životem a během posledních let byly v systému uskutečněny jen drobné změny. Rodiče mají nárok na 450 dnů placené rodičovské dovolené, denní péče je poskytována pro všechny děti starší jednoho roku a péče v době po vyučování je všeobecně dostupná.

V Německu byl zaveden program, jehož cílem je pomoci ženám vrátit se do práce po době péče o děti, vysvětlit zaměstnavatelům výhody jejich zaměstnání a povzbu-

zovat muže, aby svým partnerkám více pomáhali. Program uplatňuje holistický přístup: ke zvýšení zaměstnanosti žen je nutné zajistit vzdělávání, flexibilní uspořádání práce a existenci kvalitní a dostupné péče o děti.

V Dánsku mají všechny obce povinnost zajistit denní péči pro všechny děti narozené na jejich území formou garantované péče, která se týká všech dětí ve věku od 26 týdnů do počátku školní docházky. Uspořádání rodičovské dovolené umožňuje oběma rodičům zůstat určitou dobu po narození dítěte doma a pokud dané možnosti plně nevyužili, mohou si zbývající dobu vybrat kdykoliv do doby, než jejich dítě dosáhne 9 let.

V Irsku byla první národní strategie péče o děti z roku 2006 zaměřena na vytváření dalších 50 tisíc míst péče o děti, vyškolení personálu a zajištění místa pro každé dítě narozené v daném roce.

V Lucembursku byly v roce 2009 zavedeny poukázky na poskytování 3 hodin péče pro každé dítě mladší 12 let. Také péče o děti po vyučování byla posílena s cílem usadit ženám práci na plný úvazek.

Ve Slovinsku zvyšuje příjmově testovaná podpora dostupnost služeb akreditovaných veřejných a soukromých center denní péče o děti pro nízkopříjmové rodiny.

Také ve Velké Británii byla prostřednictvím tzv. Working tax credit umožněna bezplatná péče pro tři až čtyřleté děti, zdvojnásoben počet míst formální péče o děti a zvýšena kapacita péče o děti po vyučování, což značně rozšířilo dostupnost péče o děti.

V Polsku byla v roce 2009 přijata opatření umožňující ženám návrat do práce po mateřské dovolené, spočívající ve snížení plateb zaměstnavatelů na sociální pojištění a omezení pracovní doby s cílem umožnit péči o dítě.

V Portugalsku umožnilo prodloužení rodičovské dovolené až na 1 rok (z toho 5 měsíců plně hrazených) a zavedení práva vybrat si každoročně 60 dnů na péči o děti lépe spojit práci a rodinný život.

V Nizozemsku byla opatření umožňující skloubení práce a rodiny dále posílena s cílem zvýšit flexibilitu pracovní doby a místa výkonu práce, a to tím, že pracovníkům umožňuje více o tom rozhodovat. Současně byla prodloužena otevírací doba služeb péče o děti, což by mělo přispět k vyšší zaměstnanosti osamělých rodičů.

V Rakousku byly na trhu práce zavedeny programy s cílem zvýšit zaměstnanost žen v sektorech, v nichž tradičně dominují muži.

Zlepšení přístupu znevýhodněných skupin k zaměstnanosti

Pomoc osamělým rodičům, lidem s nízkou úrovní vzdělání a dovedností, s postižením a migrantům najít práci umožňuje zvýšit jejich participaci na trhu práce a zlepšit sociální inkluzi. V některých případech jsou opatření cílena ke specifickým skupinám, jako jsou migranti nebo

etnické minority, ve většině případů však obecně k ohroženým skupinám.

V Irsku byly prostřednictvím pilotního programu zaměřeného za zapojení osamělých rodičů do trhu práce testovány různé přístupy k odstraňování bariér bránících ženám v práci včetně přístupu společností a nedostatku podpůrných služeb.

Ve Španělsku probíhá reforma systému sociálního zabezpečení s cílem snížit počet lidí vyloučených z trhu práce z důvodu špatného zdravotního stavu nebo postižení. Jsou navrhována opatření k zavedení nebo posílení programů poskytujících rehabilitace, vzdělání a výcvik a podporu při hledání práce, zejména těm s nízkou úrovní vzdělání, při adaptaci na nové okolnosti, s cílem zaměřit se spíše na jejich schopnosti než na jejich omezení a vytvořit pobídky pro zaměstnavatele, aby osoby s postižením zaměstnávali.

Kyperský národní plán rozvoje na roky 2008–2010 obsahoval řadu opatření ke zlepšení přístupu osob s postižením k zaměstnání včetně úzké spolupráce místních úřadů a sociálních partnerů s cílem poskytnout podporu a pobídky pro zaměstnavatele, aby je zaměstnávali. Ke stejnému účelu slouží systém kvót ve veřejném sektoru.

Integrace migrantů

V Nizozemsku vláda formulovala konkrétní cíle, jimiž se mají zlepšit školní výsledky migrantů, a to prostřednictvím výuky v předškolním věku a na počátku školní docházky s cílem odstranit jazykové problémy. Současně je třeba omezit předčasnou opouštění školní docházky. Zvláštní iniciativa má sloužit k posílení sociálního začlenění 50 tisíc žen z etnických minorit, a to jejich zapojením do dobrovolnické činnosti, jež má sloužit jako předstupeň uplatnění na trhu práce.

Z irského národního plánu rozvoje vyplývalo, že migrační politika respektuje potřebu jednotného přístupu, kombinujícího zájem integrovat migranty do trhu práce (včetně opatření k posílení jejich

znalostí a dovedností a garance jejich práv jako pracovníků), zvyšovat jejich vzdělání a posílit v tomto směru místní iniciativy i antirasistickou politiku.

Ve Španělsku byl v roce 2005 ustaven fond, spolufinancovaný kraji, s cílem podpořit krajské orgány a obce v pomoci migrantům s integrací do společnosti prostřednictvím vzdělání, pomoci při hledání práce a bydlení, přístupu k sociálním službám a zdravotní péči, podpory dětí a mladých lidí a žen usilujících o nalezení zaměstnání. Financuje rovněž informační kampaň. Ukázal se jako vhodný nástroj pro spolupráci relevantních orgánů při poskytování různorodých podpůrných služeb, které migranti při příchodu do země potřebují.

Ve Velké Británii se opatření cílená primárně na snížení chudoby dětí zaměřila na to, aby potenciální druhé výdělečně činné osoby v rodinách pracovaly, zvláště pokud se jedná o etnické minority, jejichž míra zaměstnanosti bývá velmi nízká. Iniciativa *Partners Outreach for Ethnic Minorities* (POEM) jim poskytuje na míru uzpůsobenou podporu.

V Německu je v rámci programu ESF-BAMF migrantům poskytován další odborný výcvik s cílem integrovat je na trhu práce, mj. jazykové kurzy a výcvik ve specifických dovednostech.

V Norsku je integrační politika zaměřena na to, aby nově přicházejícím migrantům umožnila najít si práci a participovat na životě společnosti, jak nejrychleji to jde. Procházejí jazykovou výukou, občanskou výchovou, poradenstvím, mentoringem, mají přístup k sítím sociální podpory hned po příchodu do země. Na tom všem se aktivně podílí místní orgány, sociální partneři, neziskové organizace spolu s asociacemi migrantů a etnických minorit, což je důležité pro její úspěch.

Politika zaměřená na pomoc ohroženým skupinám

Ve Finsku byla zřízena centra zaměstnanosti, jež mají propojit veřejné služby za-

městnanosti, obecní sociální služby a agentury sociálního zabezpečení s cílem poskytovat zvýšenou podporu osobám, jež je těžké zaměstnat.

Estonský plán rozvoje na roky 2008–2010 obsahuje řadu opatření na pomoc ohroženým skupinám (dlouhodobě nezaměstnaným, osamělým rodičům, lidem s postižením a migrantům) na trhu práce včetně sociální rehabilitace, pracovního poradenství, zejména pro osoby se speciálními potřebami, job klubů a dávek pokrývajících výdaje související se zaměstnáním (např. na dopravu).

V Belgii se zaměřují na vybudování sociální ekonomiky a prostřednictvím podporovaných schémat usilují o to, aby lidé s jejich pomocí přecházeli z neformálních do formálních forem zaměstnávání.

Ve Velké Británii se 15 pilotních projektů tzv. City Strategy v některých z nejvíce znevýhodněných lokalit snaží spojit místní vládní agentury, místní zaměstnavatele a dobrovolné asociace v pomoci nezaměstnaným najít práci a lepší pracovní uplatnění. Takovýto přístup umožňuje přizpůsobit služby potřebám místního trhu práce a nezaměstnaných.

Ve Španělsku poskytuje Katalánský institut sociální pomoci a služeb podporu místním orgánům v regionu při vytváření místních plánů sociální inkluze, které koordinují zaměstnanost, bydlení, sociální ochranu, podporu rodiny a další služby podle místních potřeb. Plány jsou řízeny místními komisemi složenými z reprezentantů občanské společnosti.

V Německu byly v roce 2006 propojeny systémy národního pojištění a zaměstnanosti s místně provozovanými sociálními službami tak, aby se vytvořilo jedno kontaktní místo pro osoby bez práce. Tato nová organizace byla pověřena poskytováním pomoci nejvíce znevýhodněným skupinám při získávání práce, a to prostřednictvím na míru přizpůsobeného poradenství, individuálního výcviku a pracovní praxe.

Zpracovala H. Lisá

Informační servis čtenářům

Význam individuálního plánování při poskytování sociálních služeb

Kolektiv autorů: Individuální plánování a role klíčového pracovníka v sociálních službách.

Tábor, APSS ČR, 2011. 272 s. 1. vyd. ISBN 978-80-904668

Publikace vydaná Asociací poskytovatelů sociálních služeb České republiky již svým názvem vymezuje témata, jimž se bude věnovat: individuální plánování v sociálních službách a role, které při něm plní osoba označovaná jako klíčový pracovník, tj. osoba, která je za tuto činnost odpovědná. Ze samotného titulu publikace je tak zřejmé, že publikace je určena pře-

devším čtenářům, kteří se individuálnímu plánování věnují (nebo se mu budou v budoucnu věnovat), rozhodují o rozdělení pracovních úkolů v organizaci, věnují se tvorbě a zavádění standardů kvality sociálních služeb, popřípadě dalším členům pracovního týmu organizace poskytující sociální služby. Pro všechny skupiny čtenářů je publikace cenná především tím, že se pro-

blematické věnuje uceleně z celé řady různých relevantních perspektiv, přičemž jsou pojednány jak obecnější a teoretické souvislosti, tak praktické otázky týkající se individuálního plánování v zařízeních poskytujících různé typy sociálních služeb.

První kapitola publikace seznamuje s legislativním a institucionálním rámcem pro poskytování sociálních služeb.

V následující kapitole jsou nejprve shrnuta základní východiska individuálního plánování. Následně je individuální plánování v krátkosti vymezeno jako proces dojednávání cílů a způsobu poskytování podpory či pomoci mezi pracovníkem a klientem, který službu využívá (uživatel), a jsou přiblíženy nejdůležitější charakteristiky tohoto procesu. V téže kapitole jsou také podrobněji popsány a zhodnoceny hlavní modelové přístupy, které se při individuálním plánování mohou uplatňovat.

Další kapitola shrnuje a zprostředkovává výklad těch ustanovení zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, a prováděcí vyhlášky k tomuto zákonu, které se individuálního plánování přímo týkají. V kapitole tak jsou rozebrány povinnosti, které zákon v souvislosti s tímto procesem poskytovatelům sociálních služeb (dále jen „poskytovatel“) ukládá. Současně jsou popsány praktické příklady postupů, jimiž poskytovatelé zákonné požadavky v praxi zajišťují. Čtvrtá kapitola knihy poukazuje na souvislost mezi individuálním plánováním a lidskými právy. V této kapitole je nejprve zprostředkován přehled pro oblast relevantních dokumentů garantujících lidská práva. Následně jsou nastíněny oblasti, v nichž má při individuálním plánování sociálních služeb zřetel na lidská práva nejvyšší důležitost.

Zatímco cílem prvních čtyř kapitol bylo objasnit samotný pojem individuálního plánování a přiblížit kontext jeho uplatnění a jeho nejdůležitější východiska, v následujících kapitolách se do popředí dostává otázka, jakým způsobem mají a jak nejlépe mohou poskytovatelé, respektive jejich pracovníci plánovat a poskytovat služby s ohledem na individuální potřeby klientů.

Rozhodující otázkou je v tomto ohledu úsilí poskytovatele o naplňování standardů kvality sociálních služeb (dále jen „standardy kvality“), které je podmínkou registrace sociální služby. Nedostatků v tomto směru mohou být důvodem k pozastavení či odebrání registrace. Standardům kvality je proto v knize věnována značná pozornost. Nejprve je přiblížena obecná charakteristi-

ka standardů kvality, které jsou přílohou prováděcí vyhlášky k zákonu o sociálních službách. Poté jsou detailněji popsány standardy kvality č. 1–15, které jsou ve vztahu k individuálnímu plánování sociálních služeb nejdůležitější. Autorky této kapitoly zdůrazňují, že správné nastavení standardů kvality ve vztahu k individuálnímu plánování v organizaci předpokládá zohlednění všech těchto standardů, nikoliv pouze standardu č. 5, jehož smyslem je zajistit, aby služba poskytovaná klientovi vycházela z jeho individuálních cílů a ne z cílů poskytovatele. Pro proces individuálního plánování je nezbytné, aby poskytovatel měl nastavené a v praxi uplatňoval také další klíčové standardy kvality a aby tyto standardy byly navzájem provázané.

Následující kapitola přibližuje samotný proces individuálního plánování, jeho klíčové charakteristiky a soustřeďuje se také na otázku, jak zajistit, aby tento proces probíhal co možná nejlépe. V následujících kapitolách je zhodnocen obecný význam tohoto procesu pro organizaci a dopady, které má adekvátní uplatnění individuálního plánování sociálních služeb v organizaci na řízení organizace. Tato kapitola vytváří určitý svorník obou témat publikace, kdy se zčásti věnuje individuálnímu plánování a zčásti osobě, která jej má na starosti a jež je označována jako „klíčový pracovník v sociálních službách“, popřípadě pouze „klíčový pracovník“. Pracovní náplní klíčového pracovníka se věnují také dvě další kapitoly, a to nejprve v souvislosti s katalogem prací a následně ve vztahu k jeho kompetencím a rolím, jež tento pracovník v organizaci zaujímá. Také dvě další kapitoly spojují obě témata publikace - první pojednává o tom, jakým způsobem by měl individuální plánování v organizaci klíčový pracovník zajišťovat a jaké nároky na něho tato činnost klade, druhá se věnuje konkrétním metodám práce při individuálním plánování.

Další kapitoly publikace se věnují specifikům individuálního plánování ve třech různých zařízeních poskytujících sociální služby (azylové domy, kontaktní centra a nízkoprahová zařízení pro děti a mládež).

Závěrečné kapitoly jsou zaměřeny na využití supervize při individuálním plánování, činnost inspekce kvality sociálních služeb (obecně a ve vztahu k individuálnímu plánování) a obecnější téma lidských potřeb, jejich uspokojování a práci s motivací jedince. Téma lidských potřeb a jejich uspokojování s individuálním plánováním velmi těsně souvisí, nicméně je zřejmé, že jde o téma velmi rozsáhlé, které zasluhuje samostatnou pozornost. Cílem publikace nicméně nebyl podrobnější rozbor tohoto tématu, ale spíše zprostředkování základního přehledu o těchto otázkách. Perspektiva samotného uživatele sice byla často zdůrazňována i v předchozích kapitolách, nicméně tyto kapitoly primárně popisovaly buďto obecné vymezení a východiska individuálního plánování, nebo se přednostně zaměřovaly na perspektivu organizace či klíčového pracovníka. Zařazení obecné kapitoly věnované lidským potřebám do publikace lze proto považovat za velmi prospěšné.

Širší tematický záběr (kdy se publikace neomezuje například pouze na téma standardů kvality nebo pouze na snahu přiblížit proces individuálního plánování) a současně vysokou relevancí diskutovaných témat lze považovat za hlavní přednosti této publikace. Publikace tak představuje velmi ucelený příspěvek na dané téma, který mohou ocenit všichni pracovníci organizací poskytujících sociální služby bez ohledu na okruh jimi poskytovaných sociálních služeb a na to, zda se v organizaci individuálním plánováním přímo zabývají nebo ne. Publikace se současně vyznačuje vysokou odbornou úrovní zpracování a přibližuje řadu praktických poznatků. Podstatné je i to, že její jednotlivé kapitoly se vzájemně velice dobře doplňují, aniž by se navzájem výrazněji překrývaly či se věnovaly totožným dílčím tématům. S ohledem na důležitost individuálního plánování pro poskytovatele sociálních služeb je téma publikace vysoce aktuální, a to zvláště za situace, kdy doposud nebyl zpracován žádný podobně uceleně pojatý materiál o této problematice.

Pavel Bareš, VÚPSV

Od roku 2012 bude Úřad práce ČR prostřednictvím svých 423 pracovišť a 26 detašovaných či výjezdních pracovišť zajišťovat služby v oblasti nezaměstnanosti, státní sociální podpory, hmotné nouze i dávek pro osoby se zdravotním postižením. Předpokládá se územní dostupnost do 10 km. V roce 2011 byla pracoviště ÚP ČR ve 423 místech, z nichž 94 zajišťovalo pouze agendu zaměstnanosti, 147 pouze agendu státní sociální podpory a 148 obě agendy. Dávky hmotné nouze byly vypláceny ve 415 sídlech obecních úřadů. Nové uspořádání přinese lepší územní dostupnost a umožní efektivnější řízení i administraci dávek a lepší kontrolu vynakládaných finančních prostředků. Více informací o změnách v legislativě na <http://socialnireforma.mpsv.cz>.

Novinky v knižním fondu

Obory sociální politiky. / Tomeš, Igor
Praha, Portál 2011. - 366 s. - ISBN 978-80-7367-868-5.

Praktikum z práva sociálního zabezpečení.
/ Halířová, Gabriela - Melotíková, Petra
Praha, Leges 2011. - 175 s. - ISBN 978-80-87212-65-3.

Nová sociální rizika na trhu práce a potřeby reformy české veřejné politiky. / Winkler, Jiří [EDI] - Klímplová, Lenka [EDI]

Analýza regionálních rozdílů v ČR.
Praha, ČSÚ 2011. - 85 s. - ISBN 978-80-250-2041-8.

Nezaměstnanost absolventů škol se středním a vyšším odborným vzděláním - 2011.
/ Burdová, Jany - Chamoutová, Daniela
Praha, Národní ústav pro vzdělávání 2011. - 65 s.

Úspěšnost absolventů středních škol ve vysokoškolském studiu, předčasné odchody ze vzdělávání. / Klehňová, Michaela - Vojtěch, Jiří

Praha, Národní ústav pro vzdělávání 2011. - 56 s.

Rizika příjmové chudoby a materiální deprivace v České republice. (Celková situace a vybrané aspekty na datech SILC). [Risks of income poverty and material deprivation in the Czech Republic / Sirovátka, Tomáš - Kofroň, Pavel - Jahoda, Robert
Praha, VÚPSV, v. v. i. 2011. - 79 s. - ISBN 978-80-7416-092-9.

Dlhodobá starostlivost o starších lidí na Slovensku a v Evropě (2). Prevencia a rehabilitácia. Rámec pre dlhodobú starostlivosť. / Repková, Kvetoslava a kol.

Bratislava, Inštitút pre výskum práce a rodiny 2011. - 153 s. - ISBN 978-80-7138-131-0.

Aktuality pro lékařskou posudkovou službu. Praha, MPSV 2011. - 122 s. - ISBN 978-80-7421-032-7.

Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky 1990–2010. Bulletin No. 26. / Höhne, S. - Štastná, A. - Šlapák, M. - Kozelský, T. Praha, VÚPSV, v. v. i. 2011. - 59 s. - ISBN 978-80-7416-088-2.

Cíle, priority a opatření v plánu rozvoje sociálních služeb Moravskoslezského kraje. / Bareš, Pavel Praha, VÚPSV, v. v. i. 2011. - 62 s. - ISBN 978-80-7416-090-5.

Vývoj vybraných ukazatelů životní úrovně v České republice v letech 1993–2010. Praha, MPSV 2011. - 89 s. - ISBN 978-80-7421-030-3.

Development of the basic living standard indicators in the Czech republic 1993–2010. Prague, MLSA 2011. - 87 s. - ISBN 978-80-7421-031-0.

Lokální strategie integrace cizinců v ČR II. (případová studie Brno). / Rákoczyová, Miroslava - Trbola, Robert - Vyhliďal, Jiří Praha, VÚPSV, v. v. i. 2011. - 68 s. - ISBN 978-80-7416-089-9.

Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2010. Praha, ČSÚ 2011. - 56 s. - ISBN 978-80-250-2103-3.

Dlhodobá starostlivost v kontexte integrované sociální práce. / Repková, Kvetoslava Bratislava, Inštitút pre výskum práce a rodiny 2011. - 257 s. - ISBN 978-80-7138-132-7.

Vývoj nákladů práce a jednotkových nákladů práce v ČR a EU na počátku hospodářské krize. / Kozelský, Tomáš - Vlach, Jan Praha, VÚPSV, v. v. i. 2011. - 109 s. - ISBN 978-80-7416-091-2.

Z domácího tisku

Sociální stát jen pro někoho. / NĚMEC, Jan In: Ekonom. - Roč. 55, č. 39 (2011), s. 36 - 39.:obr.

Současný model sociálního státu dostává země do stále větších dluhů. Bez reformy hrozí kolaps. Nejlepší situace je v severovýchodních státech Evropy. Graf: Srovnání fungujícího a nefungujícího sociálního státu.

Běh promlčecí doby práva vymáhat dlužné pojistné. / BEDNÁŘIK, Pavel In: Národní pojištění. - Roč. 42, č. 8-9 (2011), s. 27-31.: -lit.

Důchodová reforma. / PŘIB, Jan In: Průvodce pracovní právními předpisy. - Roč. 14, č. 9 (2011), s. 17-23.

Malá důchodová reforma, platná od 30. září 2011. Nová úprava stanovení výpočtového základu. Stanovení výpočtového základu v období od 30. září do 31. prosince 2011. Nové stanovení rozhodného období. Stanovení důchodového věku. Nové stanovení výše předčasného starobního důchodu. Účast jednatele a společníka společnosti s ručením omezeným na důchodovém pojištění při souběhu činnosti. Velká důchodová reforma. Důchodové spoření. Doplňkové penzijní spoření.

Změna zákona o činnosti institucí zaměstnaneckého penzijního pojištění z členských států EU.

In: PSK - Personální a sociálně právní kartotéka. - Roč. 14, č. 10 (2011), s. 31.

K zákonu č. 260/2011 Sb., kterým se mění zákon č. 340/2006 Sb., o činnosti institucí zaměstnaneckého penzijního pojištění z členských států EU nebo jiných států, které jsou smluvní stranou Dohody o Evropském hospodářském prostoru na území ČR.

Výkon rozhodnutí a exekuce srážkami ze mzdy (důchodu) - 1. část. / ČULÍK, Ladislav In: Národní pojištění. - Roč. 42, č. 8-9 (2011), s. 61-67.

Výkon rozhodnutí a exekuce srážkami ze mzdy (důchodu) - 2. část. / ČULÍK, Ladislav In: Národní pojištění. - Roč. 42, č. 10 (2011), s. 33-36.

Několik údajů k příspěvku na péči.

In: Rezidenční péče. - Roč. 7, č. 3 (2011), příloha s. 1-4.:obr.

Příloha časopisu s grafy mapujícími období 2007–2010: Struktura příjemců příspěvku na péči (PP) podle míry závislosti. Struktura příjemců PP podle typu poskytované péče. Struktura příjemců PP podle typu registrovaného poskytovatele sociální služby. Porovnání struktury příjemců PP v jednotlivých krajích u mužů a žen ve věkové skupině 86–90 let.

K tzv. sociální kartě.

In: Národní pojištění. - Roč. 42, č. 8-9 (2011), s. 46.

Bližší informace k zavedení karty sociálních systémů a jejímu významu.

Péče o seniory ve Švédsku. / HANZL, Vladimír In: Rezidenční péče. - Roč. 7, č. 3 (2011), s. 26-27.:obr.

Rakouský luxus pro české seniory. / BŘEŠTAN, Robert

In: Ekonom. - Roč. 55, č. 39 (2011), s. 12 - 16.:obr.

V Česku se rozjíždí nový obor budoucnosti - byznys se stáří. Rakouská společnost Senecura působící na trhu s péčí o seniory v Rakousku a ve Švýcarsku (provozuje 60 domovů seniorů, nabízí 5 tis. lůžek, zaměstnává 2500 tis. lidí a má roční obrát více než 100 mil. eur) se snaží prorazit i v Česku. Graf: Vývoj stárnutí v ČR 2011–2070; výdaje státu na důchody, náklady státu na sociální služby; typy

Emocionální vývoj dítěte v prostředí náhradní výchovné péče. / PTÁČEK, Radek - KUŽELOVÁ, Hana

In: Právo a rodina. - Roč. 13, č. 9 (2011), s. 1-4.: -lit.

Slovensko a Česko v tvrdých statistických datech.

In: Statistika a my. - Roč. 1, č. 9 (2011), s. 24-29.:obr. Přehled a porovnání nejdůležitějších statistických ukazatelů za ČR a SR (2001–2010).

Změny v pomoci zaměstnancům insolventních zaměstnavatelů. / FETTER, Richard W. In: Průvodce pracovní právními předpisy. - Roč. 14, č. 9 (2011), s. 5-8.:tab.

Zákonné právo na uspokojení splatných mzdových nároků nevyplacených zaměstnanců zaměstnavatelem, který je v platební neschopnosti. Tabulka: Rozhodná částka pro určení celkové výše mzdových nároků vyplacených jednomu zaměstnanci.

Výkon kontroly v oblasti pracovních vztahů a v oblasti zaměstnanosti bude prováděn jedním kontrolním orgánem. Kontrolní činnost nelegálního zaměstnávání a práce načerno soustředěná pod Státním úřadem inspekce práce proto bude od roku 2012 posílena prostřednictvím projektu financovaného z Evropských strukturálních fondů, s jehož pomocí bude zakoupeno a odpovídající technikou vybaveno 180 automobilů, aby bylo možno zajistit výkon kontroly operativním využitím databází ÚP ČR a ČSSZ přímo v místě prováděné kontroly. Projekt má mj. přispět k zefektivnění kontrolní činnosti, zvýšení počtu prováděných kontrol, sjednocení využívaných postupů, snížení administrativní zátěže a ekonomických ztrát státu způsobovaných nelegálním zaměstnáváním.

Studující zaměstnanec a možnost ochrany zaměstnavatele. / OLEJAROVÁ, Žaneta

In: PSK - Personální a sociálně právní kartotéka. - Roč. 14, č. 10 (2011), s. 1-6.

Nejvhodnější úprava plného pracovního úvazku „studujícího“ zaměstnance. Úprava pružné pracovní doby. Překážky v práci na straně zaměstnance z důvodu školení, jiné formy přípravy nebo studia. Zvyšování kvalifikace v souladu s potřebou zaměstnavatele a pracovní úlevy. „Studující“ zaměstnanec s dohodou o pracovní činnosti.

Nová definice nelegální práce umožní snazší kontrolu. / BIČÁKOVÁ, Olga

In: Národní pojištění. - Roč. 42, č. 8-9 (2011), s. 49-52.

Informace o návrhu novely zákona o zaměstnanosti, který schválila vláda ČR a který by měl po schválení Parlamentem ČR nabýt účinnosti od 1. ledna 2012. Navrhovaná definice nelegální práce. Definice závislé práce. Kontrolní činnost. Pokuty. Výkon kontrolní činnosti od 1. ledna 2012.

Nová etapa úřadu práce. / KUBEŠA, Jiří In: Národní pojištění. - Roč. 42, č. 10 (2011), s. 3.

Novinky ve fungování Úřadu práce: Systém jednoho Úřadu práce s krajskými pobočkami a kontaktními pracovišti. Převedení kontrolní činnosti týkající se nelegální práce na Státní úřad inspekce práce. Převedení agendy sociálních dávek na Úřad práce. Agenturní zaměstnávání dlouhodobě nezaměstnaných nebo obtížně zaměstnatelných osob.

Rok 2012 byl vyhlášen **Evropským rokem aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity** s cílem podpořit úsilí členských států EU, regionálních a místních orgánů, sociálních partnerů a občanské společnosti zaměřené na podporu aktivního stárnutí a mobilizaci potenciálu obyvatel starších 55 let a udržet mezigenerační solidaritu. Česká republika rovněž čelí důsledkům stárnutí populace, které se promítají do všech oblastí života společnosti.

Odborný měsíčník Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR

SOCIÁLNÍ SLUŽBY

www.socialnisluzby.eu

Z obsahu listopadového čísla

- Z. Kašpárek: Kompetence obcí v soc. oblasti od 1. 1. 2012
- Z. Kašpárek: Podporujeme kvalitu života - proběhl 3. ročník Týdne sociálních služeb ČR
- Mgr. M. Kocábová: Výsledky soutěže Šťastné stáří očima dětí
- Z. Kašpárek: V Táboře se konal III. výroční kongres poskytovatelů sociálních služeb ČR
- Z. Kašpárek: Kongres EDE se věnoval tabuizovaným tématům péče o seniory
- Ing. M. Veselská, DiP Mgmt (Open): Management sociálních služeb na Slovensku
- Fotoreportáž z 11. podzimního plesu osob se zdravotním postižením
- Ing. J. Herman: Hodnocení zaměstnanců, 3. část
- Mgr. E. Liberdová: Situace rodičů po sdělení dg. smyslové vady dítěte
- Mgr. P. Štarková: Nepříjetí rodiči je horší než hendikep
- VOP: Malnutrice jako výzva pro poskytovatele pobytových sociálních služeb
- Liberecký kraj je pokryt komunitními plány - rozhovor s radním Petrářkem
- Právní poradna: Zkrácení pracovní doby zaměstnancům
- Názory, ohlasy: Reminiscenční terapie v praxi

Ze zahraničního tisku

Discerning self-interested behaviour in attitudes towards welfare state responsibilities across Europe. [Hájení vlastních zájmů v postojích vůči odpovědnostem sociálního státu v Evropě.] / BASLEVENT, Cem - KIRMANOGLU, Hasan

In: International Journal of Social Welfare. - Roč. 20, č. 4 (2011), s. 344-352.:tab., -lit.

Tento článek referuje o zkoumání vlivu individuálních charakteristik na postoje k odpovědnosti vlády za sociální úkoly na základě dat z Evropského sociálního šetření (European Social Survey).

Overview of Recent Cases before the European Court of Human Rights and the European Court of Justice (April 2011-June 2011). [Přehled posledních případů Evropského soudu pro lidská práva a Evropského soudního dvora (duben 2011 - červen 2011).] / COUSINS, Mel

In: European Journal of Social Security. - Roč. 13, č. 3 (2011), s. 372-388.: -lit.

Případy se týkaly problematiky poskytování speciálních nepřispěvkových sociálních dávek, národnostní diskriminace v případě důchodových nároků, příspěvků na sociální péči, sexuální orientace a důchodových nároků.

Public pensions' sustainability and population ageing: Is immigration the solution? [Udržitelnost veřejných penzí a stárnutí populace: Je imigrace řešením?] / SERRANO, Felipe - EGUIA, Begona - FERREIRO, Jesus

In: International Labour Review. - Roč. 150, č. 1-2 (2011), s. 63-79.:obr.,tab.,-lit.

Autoři prezentují model analýzy dopadu imigrace na finanční udržitelnost průběžného důchodového systému na příkladu Španělska. Navzdory intenzitě imigračního přílivu je nutno přistoupit k parametrickým reformám.

Ageing and the politics of pension reforms in Central Europe, South-Eastern Europe and the Baltic States. [Stárnutí a politika důchodových reforem ve střední Evropě, jihovýchodní Evropě a baltických zemích.] / CERAMI, Alfio

In: International Journal of Social Welfare. - Roč. 20, č. 4 (2011), s. 331-343.:tab., -lit.

Tento článek zkoumá stárnutí a politiku penzijních reforem ve střední Evropě, jihovýchodní Evropě a Pobaltí. Zdůrazňuje význam historického dědictví, přítomnosti bodů veta, moci odborů, volebních pravidel a specifických modelů politické soutěže jednotlivých zemí. Zabývá se také hlavními faktory institucionálních změn, rolí mocenské politiky, třídních konfliktů a strategií sociální politiky. Faktory ovlivňující důchodové reformy.

The administration and financing of paid sick leave. [Správa a financování placené nemocenské dovolené.] / SCHLIWEN, Anke - EARLE, Alison - HAYES, Jeff - HEYMANN, Jody S.

In: International Labour Review. - Roč. 150, č. 1-2 (2011), s. 43-62.:obr.,tab.,-lit.

Autoři analyzují přístupy a modely poskytování a financování placené nemocenské dovolené ve světě.

Výzva MPSV (pro ÚP ČR) „**Vzdělávejte se pro růst! - regiony**“ k předkládání projektů, jejichž cílem by měla být podpora vzdělávání zaměstnanců ve firmách s předpokladem růstu a pozitivního dopadu na trh práce v jednotlivých krajích, navazuje na celostátní projekt „**Vzdělávejte se pro růst!**“. Projekty bude realizovat ÚP ČR prostřednictvím krajských poboček. O finanční příspěvek budou moci žádat zaměstnavatelé, kteří realizují svoji činnost ve vybraných ekonomických činnostech v příslušném kraji, a to na vzdělávání či rekvalifikaci svých zaměstnanců a úhradu jejich mzdových nákladů po dobu vzdělávání. K dispozici bude celkem 600 mil. Kč z ESF a státního rozpočtu. Bližší informace lze získat na webové stránce Úřadu práce ČR a na krajských pobočkách ÚP ČR.

Outcomes of social work intervention in the context of evidence-based practice. [Výsledky intervence v oblasti sociální práce v kontextu praxe založené na důkazech.] / MULLEN, Edward J. - SHULUK, Joseph

In: Journal of Social Work. - Roč. 11, č. 1 (2011), s. 49-63.: -lit.

Součástí čísla věnovaného vědeckému výzkumu v oblasti sociální práce v USA.

Bridging science and practice in child welfare and children's mental health service systems through a two-decade research center trajectory. [Propojení vědy a praxe v rámci systémů péče a služeb o duševní zdraví dětí díky dvacetiletému působení vědeckého centra.] / LANDSVERK, John - GARLAND, Jennifer Rolls - DAVIS, Inger

In: Journal of Social Work. - Roč. 11, č. 1 (2011), s. 80-98.:obr., -lit.

Význam vědecké praxe založené na důkazech v oblasti sociální práce zaměřené na týrané a zanedbávané dítě.

Ve čtvrtém ročníku soutěže **Obec přátelská rodině** bylo mezi 17 vítězných obcí rozděleno 6,4 mil. Kč na neinvestičních dotacích. Ze 128 přihlášených jich do druhého kola postoupilo 28, z nichž hodnotící komise vybrala v jednotlivých kategoriích tři nejlepší (viz tabulka). Blíže na www.obecpratelskarodine.cz.

Kat.	Umístění	Částka v Kč	Název obce	Kraj
I.	1.	170 000 Kč	Suchovršice	Královéhradecký
	2.	100 000 Kč	Pustá Kamenice	Pardubický
	3.	60 000 Kč	Borová Lada	Jihočeský
II.	1.-2.	275 000 Kč	Černá Hora	Jihomoravský
	1.-2.	275 000 Kč	Malenovice	Moravskoslezský
III.	3.	120 000 Kč	Dubá	Liberecký
	1.	500 000 Kč	Svatobořice-Mistřín	Jihomoravský
	2.	320 000 Kč	Březová	Karlovarský
IV.	3.	180 000 Kč	Vikýřovice	Olomoucký
	1.	670 000 Kč	Kunovice	Zlínský
	2.	400 000 Kč	Chlumec nad Cidlinou	Královéhradecký
V.	3.	250 000 Kč	Milovice	Středočeský
	1.	850 000 Kč	Svitavy	Pardubický
	2.	500 000 Kč	Prachatice	Jihočeský
VI.	3.	330 000 Kč	Kyjov	Jihomoravský
	1.	1 000 000 Kč	Praha 4	Hl. m. Praha
	2.	neuděleno		
	3.	400 000 Kč	České Budějovice	Jihočeský

The work/life balance from the point of nationality and gender differences in the Czech Republic and Slovak Republic - structural and institutional conditions - p. 2

This paper presents some thoughts on the transformations of the relationship between family and professional life based on a comparison of the Czech Republic and Slovak Republic as countries that have arisen from a common socioeconomic foundation and have, since the collapse of the Czech and Slovak Federal Republic, built an independent state and simultaneously joined the community of EU countries. Both countries have therefore experienced processes influenced both by nationally unique political and socio-cultural factors and by factors shared through European integration. This kind of combination of influences has created in both countries unique historical conditions that are reflected inter alia in the formation of relationships between the private and public spheres of life. These relationships become especially complicated when work and family life overlap. Balancing these components of an individual's life has multifaceted personal and social contexts (Kuchařová, 2009). While the latter have changed dynamically in the last twenty years in connection with socioeconomic development, in personal life people react to these changes at different speeds and with differing intensities. That is reflected in their work/life balance strategies. These comparisons make it possible to reach a general conclusion that, as far as the potential for influencing the work/life balance is concerned, the conditions for harmonizing family and professional life in the Czech Republic are generally no different from those in the Slovak Republic. In each country, though, it is possible to find more favourable and less favourable sets of conditions and differences can be found between the two countries in these specific circumstances.

Keywords: work/life balance, equal opportunities for men and women, family policy, social policy, employment

Automatic adaptation of pension systems to changes in the median life expectancy - practice in selected European countries - p. 10

The automatic linking of certain parameters of the pension system to changes in the median life expectancy, which the OECD described in 2007 as a "quiet revolution in pension policy", has recently been promoted strongly at EU level (European Commission, 2010 and 2011) and debated in many countries, including the Czech Republic. A number of countries have already adopted pension reforms that incorporate this type of automatic stabiliser. In the pay-as-you-go schemes this paper focuses on the automatic stabilisers take the form of rules governing the conditions for pension entitlement, most commonly the retirement age, the introduction of a notional defined contributions (NDC) scheme where the annuity is calculated on the basis of median life expectancy, or adjustments to the formula for calculating pensions using median life expectancy coefficients. The following text gives an overview of the

measures adopted in EU countries and discusses the possible impacts linked to the introduction of automatic stabilisers in practice.

Keywords: pension systems, median life expectancy, automatic stabilisers, coefficients, retirement age, NDC schemes

Death and dying: overlooked public-policy topics - p. 15

The demographic ageing of society, combined with other transformations in western societies (individualisation, loosening of social and family ties) and advances in medical science, is bringing unforeseen consequences that public policies ought to respond to. One of these hitherto overlooked areas is death and dying. The tabooification of (natural) death in modern societies in the 20th century has been gradually replaced by an interest in this topic, but it has taken time for this interest to reach the countries of the former eastern bloc. The prolonging of dying in neo-modern/late-modern societies requires not just medical care but also very important social care that is a major factor in maintaining high quality of life right to the end. Social policies' existing approach, governed by principles of independence and autonomy, need to be revised if they are to provide adequate support to the dying. The latest recommendations in developed countries speak of taking into consideration principles of mutuality and compassion, a supporting environment, informal care and the important role of the community. Czech social policy has so far only dealt with death as a marginal topic and it would be good if it learnt from experiences abroad.

Keywords: death, dying, tabooification, bereavement, social policy

Payment of assistance in material need in the form of vouchers - p. 23

The article presents the results of a questionnaire-based survey conducted in February 2011 in municipalities authorised to pay out assistance in material need in the form of vouchers. This form of disbursement is made possible by Act No. 111/2006, on assistance in material need. The assistance consists of a living allowance, a top-up payment for housing and extraordinary immediate assistance. Non-cash disbursement is possible in the case of the living allowance and extraordinary immediate assistance, where it is up to the disbursing organisation (the entrusted municipal authorities and municipalities with extended competence) whether to pay them in cash form or as a combination of vouchers and cash. The results of the survey are also interesting in the context of the Ministry of Labour and Social Affairs' new plans, which are preparing for the introduction of "social cards" which may in future replace the way in which benefits are paid out with vouchers.

Keywords: voucher, assistance in material need, living allowance, extraordinary immediate assistance, municipality with extended competence

Hlavní náplní ústavu je aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni formulovaný podle aktuálních potřeb orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů. Ústav vykonává konzultantskou činnost pro uživatele výsledků výzkumů a organizuje semináře a konference. Výzkumné projekty se každý rok připravují ve spolupráci se zainteresovanými subjekty s ohledem na kontinuitu vývoje vědy a výzkumu v předemných oblastech. Mezi hlavní výzkumné zájmy ústavu patří:

- trh práce a zaměstnanost,
- sociální dialog a pracovní vztahy,
- sociální ochrana,
- rodinná politika,
- příjmová a mzdová politika,
- rovné příležitosti,
- teorie sociální politiky.

Významnou činností ústavu je poskytování komplexních knihovnických a informačních služeb z oblasti práce a sociálních věcí, které zajišťuje oddělení knihovnicko-informačních služeb. V rámci jeho činnosti je kontinuálně budován a zpracováván fond domácích a zahraničních informačních pramenů z uvedené oblasti, ale i z příbuzných oborů a průřezových vědních disciplín.

The RILSA's main role is applied research on labour and social affairs at regional, national, and international levels, formulated in accordance with the current needs of the state administration, and in some cases the non-profit sector and private clients. The Institute provides consultancy for the users of research results and organizes seminars and conferences. Research projects are prepared each year in collaboration with interested parties, with regard to the continuity of science and research in the areas in question. The Institute's main research interests include:

- labour market and employment,
- social dialogue and labour relations,
- social security,
- family policy,
- wages and income policy,
- equal opportunities,
- social policy theory.

An important activity of the Institute, essential for carrying out its research objectives, is the provision of comprehensive library and information services in the field of labour and social affairs. This is done by RILSA's library and information services department.

Kontakt:

Palackého nám. 4, Prague 2, 128 01, Czech Republic, tel. +420 224 922 381, fax +420 224 972 873, <http://www.vupsv.cz>

FÓRUM sociální politiky

